

TOMISLAV JONJIĆ:

**U VRTLOGU POLITIČKIH PROMJENA
(Makarski samostan u doba NDH i komunističke Jugoslavije)**

Izvorni znanstveni rad

Recenzenti:

Dr. sc. Zlatko Matijević, Hrvatski institut za povijest
Dr. sc. Stjepan Matković, Hrvatski institut za povijest

Na temelju dostupnoga arhivskoga gradiva i objavljenih izvora, auktor opisuje političke prilike na području makarskoga primorja u doba Drugoga svjetskog rata i poraća, te djelovanje Franjevačkog samostana Svete Marije u Makarskoj u doba Nezavisne Države Hrvatske i komunističke Jugoslavije. Iako izvori pokazuju da se fratri, nakon epizode s Hrvatskom pučkom strankom nakon Prvoga svjetskog rata, nisu upletali u politička previranja, ratni žrvanj i ideološki sukob nije mimoišao samostan. Osobito teško fratri su nastradali nakon ulaska partizana u Makarsku u listopadu 1944. Napetost u odnosima s komunističkim vlastima bila je snažno izražena osobito do početka šezdesetih godina, ali je postojala i u kasnijem razdoblju, praktično sve do 1990.

Ključne riječi: Franjevački samostan Makarska, Katolička crkva, Nezavisna Država Hrvatska, talijanska vojska, partizani, komunistička Jugoslavija.

U vrijeme popisa pučanstva 1931. godine, na području makarskoga kotara živjele su 26.774 osobe. Kako popis nije bilježio nacionalnu pripadnost, jer se u to doba u Kraljevini Jugoslaviji još čvrsto ustrajalo na koncepciji makar nasilnog stvaranja jedinstvene jugoslavenske nacije, važan je podatak da je u kotaru bilo 26.653 katolika.¹ Oni su nesumnjivo skoro bez iznimke Hrvati.² Prema Općem šematizmu Katoličke crkve u Jugoslaviji, 1939. je na području makarskog dekanata bilo 34.958 katolika, organiziranih u 25 župa.³ Slijedom toga se procjenjuje da je uoči Drugoga svjetskog rata makarski kotar imao

---

¹ Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Beograd – Sarajevo, 1937.-1940.

² Popis pučanstva je u kotaru Makarska, pored katolika, pronašao svega 77 pravoslavnih i 44 koji spadaju u ostale.

³ Opći šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji. Prema mandatu preč. Episkopata Jugoslavije izradio Dr. Krunoslav Draganović, Sarajevo, 1939., 192.-195.

oko 35.000 ljudi. Usred rata, taj broj se kretao negdje oko 27.000.⁴ Pučanstvo se u najvećoj mjeri bavilo poljodjelstvom i ribarstvom. Pored toga je bilo oko 2.000 radnika,⁵ i nekoliko stotina intelektualaca, mahom državnih službenika, nositelja slobodnih zanimanja te svećenika i redovnika.

Između dvaju svjetskih ratova i makarsko područje proživljava duboke društvene i političke promjene. Nacionalno pitanje, zaoštreno velikosrpskim značajem jugoslavenskog režima, i ovdje će imati odlučujuću ulogu, pa politički život karakterizira postupno slabljenje režimskih, centralističko-unitarističkih snaga, odnosno jačanje Radićeve Hrvatske (republikanske) seljačke stranke (H(R)SS). U makarskom kraju, kao i u drugim dijelovima Dalmacije, važnu ulogu u prvim godinama nove države ima i Hrvatska pučka stranka (HPS) koju, kao izdanak Hrvatskoga katoličkog pokreta, obilježava snažna jugoslavenska orijentacija.⁶ Svećenstvo u makarskom području listom je bilo na strani HPS-a.⁷ No, utjecaj režimskih stranaka i HPS-a ubrzano uzmiče pred jačanjem H(R)SS-a,⁸ što zorno svjedoči o "slomu politike katoličkog jugoslavenstva".⁹ No, još godinama će u katoličkim redovima, osobito među starijima, jugoslavenska misao predstavljati poželjan okvir za rješavanje hrvatskog pitanja. Među mladima tridesetih godina jugoslavenstvo ustupa mjesto hrvatskoj

---

⁴ Na zahtjev Glavnog ravnateljstva za prehranu br. 57.992-1943 od 25. studenoga 1943., Ministarstvo za oslobođene krajeve Nezavisne Države Hrvatske (NDH) dostavilo je 30. studenoga 1943. stanje pučanstva u Velikim župama Bribir, Cetina i Dubrava, raščlanjeno po kotarima. Prema tom izvješću, u kotaru Makarska živi 26.774 stanovnika (Hrvatski državni arhiv Zagreb (HDA), f. 225 - NDH, Ministarstvo za oslobođene krajeve (MINOSK), kut. 1. sv. 2. Opći spisi 1943., dopis br. 392/1943. od 27. studenoga 1943.) Pritom je naznačeno da su "podatci sastavljeni na temelju brojitbe iz 1931. godine". Nema, međutim, napomene u pogledu razlike, tj. je li smanjenje uvjetovano ratnim migracijama, odlaskom u zbjeg, kolonizacijom i sl. Iz makarskog je kotara, prema nekim podacima, u zbjegu u Italiji i Egiptu bilo 5.180 osoba. (Mate BARBIĆ, *Jugoslavenski zbjeg u južnoj Italiji i Egiptu (1943-1946)*, Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 3, Split, 1975., 799.)

⁵ Prema popisu iz 1931., radnika je u makarskom kotaru bilo 1.461.

⁶ O korijenima, dosezima i reperkusijama ideologije katoličkog jugoslavenstva, usp. Jure KRIŠTO, *Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918.*, Zagreb, 1994.; Zlatko MATIJEVIĆ, *Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.)*, Zagreb, 1998.; Zlatko MATIJEVIĆ (ur.), *Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001.* (Zagreb, 2002.)

⁷ Fra Karlo JURIŠIĆ, *Franjevački samostan Svete Marije u Makarskoj*, u: Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj. 250. obljetnica osnivanja i rada, 1736.-1986., Makarska, 1989., 61.

⁸ O rezultatima koje je HPS polučila na izborima za Ustavotvornu skupštinu, te na skupštinskim, oblasnim i općinskim izborima u Kraljevini SHS, usp. Tonči ŠITIN, *Značajke Hrvatskoga katoličkog pokreta u Dalmaciji (1918.-1929.)*, u: Z. MATIJEVIĆ (ur.), *Hrvatski katolički pokret*, nav. zbornik, 581.-603. Usp. Z. MATIJEVIĆ, *Slom politike...*, n. dj., 213.-216. i dr.; Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942., 101., 161., 234., 357.

⁹ K. Jurišić piše: "Uza sva nastojanja franjevaca i njihovu samouvjerenost, da 'niti jedna stranka nije tako jaka i sređena kao HPS', rezultat izbora 18. ožujka 1923. prenerazio je svakoga, jer HPS u hrvatskim zemljama nije dobila niti jednog mandata. Narod je listom glasovao za Stjepana Radića. Isto se dogodilo i na izborima 8. veljače 1925., kada je u Makarskoj HPS dobila samo 57 glasova. Fratri su i dalje radili za HPS, dok nakon umorstva Stjepana Radića 1928. i zavođenja diktature 1929. nije ukinut višestranački sustav. Dne 26. siječnja 1929. tajnik sreskog poglavarstva Makarske Mavro Laznibat uručio je fra Roku Rogošiću, u zamjeni tajnika, odluku o raspuštanju HPS u Makarskoj. Tako je stavljena točka na desetgodišnji rad makarskih franjevaca u HPS". (K. JURIŠIĆ, *Franjevački samostan...*, n. dj., 61.)

nacionalnoj i državnoj misli.¹⁰ Na otrježnjenje od jugoslavenskih iluzija utjecat će niz čimbenika. Očekivanja da će katolici postati odlučujući čimbenik u novoj državi, u cijelosti su se izjalovila. Naprotiv, srpsko se pravoslavlje, uz posrednu, a ponekad i neposrednu državnu potporu, širi i na katolička područja. U javnom je životu utjecaj Katoličke crkve uvelike potisnut, a katolička hijerarhija uočava simbiozu između beogradskog režima i slobodnih zidara. Konkordatska borba u drugoj polovici tridesetih godina zadaje odlučujući udarac jugoslavenskim fantastima među hrvatskim katolicima, a u katoličkim redovima, zbog različitih razloga, ni režim Banovine Hrvatske (1939.-1941.) ne ubire velikih simpatija.¹¹ Radi toga će se nezanemariv dio katoličkih krugova politički početi orijentirati prema hrvatskim nacionalistima.

Političko raspoloženje Makarana uoči Drugoga svjetskog rata relativno dobro ilustriraju rezultati zadnjih skupštinskih izbora u Kraljevini Jugoslaviji, održanih 11. prosinca 1938. Lista Udružene opozicije, predvođena predsjednikom HSS-a dr. Vladkom Mačekom, u makarskom je kotaru dobila 4.925 od ukupno upisanih 6.668 glasova, dok je za vladinu listu glasovalo 917 birača.¹² Ti su rezultati pokazali da je službena beogradska politika i u makarskom kotaru doživjela težak udarac, jer je vladina lista na petosvibanjskim izborima 1935. bila dobila čak 2.920 glasova, dok je lista Udružene opozicije tada jedva nadvladala, dobivši 3.041 glas.¹³ No, unatoč tomu karakteristično je da je Mačekova lista u makarskom kotaru i 1938. uživala osjetno slabiju potporu nego u susjednim kotarima, Imotskomu i Metkoviću.¹⁴

---

¹⁰ Makarski franjevci su to demonstrirali već 1932., slaveći zadušnicu za lipanjske žrtve, glasovanjem za Mačekovu listu Udružene opozicije na izborima 1935., kao i nizom drugih manifestacija održanih tridesetih godina. (Usp. K. JURIŠIĆ, *Franjevački samostan...*, n. dj., 61.-63.)

¹¹ Vrijedno je skrenuti pozornost na članak Ive Lendića «*Hrvatska Katolička Akcija prema hrvatskoj kulturi, politici i socijalnim pitanjima*», iz 1935., kojim se upozorava da se u okviru radićevske ideologije znaju širiti i «kulturno-bojna protukatolička načela i protukatolička kulturna shvatanja», čemu se vesele masoni, starokatolici, komunisti i četnici. (Nav. prema: Jure KRIŠTO, *Hrvatski katolički pokret od šestosiječanske diktature do početka Drugoga svjetskog rata (1929.-1941.)*, u: Z. MATIJEVIĆ (ur.), *Hrvatski katolički pokret*, nav. zbornik, 778.)

¹² Tomo JANČIKOVIĆ, *Hrvati u izborima 11. prosinca 1938.*, Zagreb, siječanj 1939., 43. Prema Horvatu, za Mačekovu je listu u makarskom kotaru glasovao 4.891 birač. (R. HORVAT, n. dj., 599.)

¹³ U danima oko izbora mlađi su franjevci u makarskome franjevačkom samostanu Sv. Marije pokazivali otvorene simpatije prema Mačeku i HSS-u, unatoč pokušaju projugoslavenski orijentiranoga gvardijana fra Ante Cikojevića, da takvim manifestacijama stane na kraj. (Razgovor s dr. fra Karlom Jurišićem u Makarskoj, 17. kolovoza 2002.)

¹⁴ U Imotskom je kotaru vladina lista 1935. dobila 805 glasova od ukupno oko 13.850 birača, a na izborima 1938. dobila je 429 od 13.876 glasova. U metkovićkom je kotaru, pak, za vladu 1935. glasovalo 898 od ukupno oko 4.900 birača, a 1938. vlada je od ukupno upisanih 4.989 birača uspjela dobiti svega 72 glasa. (T. JANČIKOVIĆ, n. dj., 43.) Treba imati na umu da je i u Metkoviću i u Imotskom postojala relativno brojna srpska manjina.

Početak Drugoga svjetskog rata i u Makarskoj je uzburkao duhove. Posvuda je, pa tako i u samostanu, zavladao strah od predstojećih događaja.¹⁵ Iako je posvećenje nove crkve 31. ožujka 1940. bilo nesumnjivo velik događaj, u drugim bi, mirnijim vremenima on bio još svečaniji. U Makarsku na proljeće 1940. dolazi pedesetak njemačkih Židova. Zagrebačka Židovska općina plaća troškove njihova boravka u gradu, dok se samostan skrbi o jednome pokrštenom Židovu, za kojega zagrebačka Židovska općina nije željela plaćati troškove.¹⁶ I narod i fratri nadali su se da će se rat zadržati daleko od njih.

I. Makarski samostan u doba Nezavisne Države Hrvatske

Dotad snažno zainteresirana za opstanak cjelovite Jugoslavije, Hitlerova je Njemačka nakon državnog udara u Beogradu sa svojim saveznicima 6. travnja 1941. napala Kraljevinu Jugoslaviju. Već je početak ratnih operacija pokazao kako je posve jasno da se Jugoslavija i politički i vojnički raspada. No, unatoč tomu, vodstvo HSS-a na čelu s Mačekom poziva na njezinu obranu. U tom trenutku na povijesnu pozornicu snažno stupaju dotad potisnute skupine hrvatskih nacionalista, koje su dijelom organizacijski, ali u puno većoj mjeri politički privržene idejama ustaškog pokreta, na čelu s dr. Antom Pavelićem. Svjesni činjenice da će započete ratne operacije dovesti do višestruke okupacije Hrvatske i podjele njezina teritorija između susjednih država, ne poduzmu li sami Hrvati korake da suodlučuju o vlastitoj sudbini, hrvatski nacionalisti u više mjesta proglašavaju hrvatsku državnu neovisnost.¹⁷ Središnje proglašenje, jedino koje će imati međunarodnopravne reperkusije, jest ono koje je rano popodne 10. travnja 1941. u Zagrebu, u Pavelićevo ime, poduzeo umirovljeni pukovnik Slavko Kvaternik.

Zahvaljujući tomu što se taj čin podudario s težnjama velike većine Hrvata, predstavnici ustaškog pokreta za svega nekoliko dana preuzeli su vlast osobito u gradovima i općinama sad već bivše Banovine Hrvatske. U drugim je područjima preuzimanje vlasti nailazilo na manje ili veće poteškoće.

Formalno preuzimanje uprave od strane predstavnika nove države, u Makarskoj je uslijedilo 15. travnja 1941. Nakon svega nekoliko dana, 20. travnja 1941. u Makarsku ulaze

---

¹⁵ Arhiv Franjevačkog samostana u Makarskoj (dalje: AFSM), *Knjiga znamenitijeh događaja zbivših se u redovničkoj obitelji Franjevačkog manastira u Makarskoj od godine 1905. do godine 1957.* (Kronika, sv. I.), 506.

¹⁶ Kronika, I., 506.

¹⁷ Hrvatska je državna neovisnost proglašena 7. travnja 1941. u Čakovcu, 8. travnja 1941. u Bjelovaru i Đurđevcu, a sličan pokušaj odvio se i u istočnoj Bosni, u Han Pijesku. Sve su te akcije poduzete u Pavelićevo

okupacijske talijanske snage.¹⁸ Uspostavljanjem garnizona, zapovjednik garnizona postaje odgovornim za red i mir. Usporedno s vojničkom okupacijom istočnojadranske obale, Rim je težio uspostaviti i građansku vlast. U Dalmaciji je ona povjerena civilnom komesaru za Dalmaciju, Athosu Bartolucciju. U kotarima su također postavljeni civilni komesari; Bassi u Makarskoj, Vučemilović u Imotskom, Krainović u Metkoviću.¹⁹ Talijanski su zapovjednici već u travnju pozvali predstavnike hrvatskih civilnih vlasti u Makarskoj, Metkoviću i drugdje, zabranjujući im da vrše vlast u ime NDH, budući da je riječ o okupiranom području na kojem djeluju talijanska vojna i civilna tijela.²⁰ Ubrzano se prionulo zabrani hrvatskih udruga, uklanjanju hrvatskih znakova i simbola, a represivnim su mjerama, pa čak i strijeljanjima, osobito bili izloženi simpatizeri i članovi ustaškog pokreta, koje su Talijani smatrali najžešćim zagovornicima hrvatskog iredentizma.²¹

Proglašenje Nezavisne Države Hrvatske (NDH) nije značilo i međunarodno priznanje nove hrvatske države, a kamoli utvrđivanje njezinih granica. Svjestan aspiracija susjednih država, Pavelić je preko ustaških pouzdanika poručivao u Dalmaciju da u pogledu najvećeg problema, granice s Italijom, ne treba žuriti i da će možda proći i dvije godine dok se ne nađe zadovoljavajuće rješenje. Pritom je, kako već 23. travnja 1941. primjećuju Nijemci, računao na jačanje hrvatske države i vojske, te opće prototalijansko raspoloženje hrvatske javnosti s jedne, i neminovno slabljenje Italije, s druge strane.²²

Mussolini je, međutim, bio gladan uspjeha i želio je nakon niza poraza ubrati bar jednu pobjedu. Radi toga je Italija odmah zatražila započinjanje pregovora o razgraničenju. Hrvatski je pregovarački položaj bio neusporedivo slabiji zbog niza važnih unutarnjih i vanjskih čimbenika. Među najvažnije čimbenike unutarnje naravi svakako spada odlučnost vodstva HSS-a da ne sudjeluje u novoj hrvatskoj vladi i da čak svoje istaknute predstavnike

---

ime, budući da je ustaški pokret, kojemu je on bio na čelu, u tom trenutku bio jedina organizirana politička snaga koja je svjesno i odlučno težila uspostavi neovisne Hrvatske.

¹⁸ Fra Karlo JURIŠIĆ, *Ljetopis župe Bast-Baška Voda (1941.-1944.)*, strojopis, str. 1. Da je to bilo upravo tog datuma, na Mali Uskrs, isti pisac ponavlja i u: fra Karlo JURIŠIĆ, *Franjevački samostan...*, n. dj., 67. Prema drugim podatcima, prve su talijanske izvidničke postrojbe došle u Makarsku 17. travnja 1941., a do okupacije je došlo 19. travnja, kad su u grad ušle snage 6. korpusa Druge talijanske armije i divizije Bergamo. (Usp. Tonći ŠITIN, *Revolucionarni omladinski pokret na području općine Makarska u toku NOB-e i revolucije*, u: Miroslav ĆURIN (ur.) *Biokovo u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941-1945. Zbornik radova*, Split, 1983., 364.) Ujdurović navodi da su 17. travnja 1941. snage talijanske Druge armije prošle kroz Makarsku, hitajući prema Dubrovniku. (Miroslav UJDUROVIĆ, *Biokovsko-neretvansko područje u narodno-oslobodilačkoj borbi*, Split, 1983., 45.)

¹⁹ Neva ŽURIĆ-SCOTTI, *Talijanska okupacija biokovsko-neretvanskog i otočkog područja 1941-1943.*, Biokovo u NOB..., nav. zbornik, 271.

²⁰ Isto, 271.

²¹ Veći broj tih slučajeva opisan je u opširnom dokumentu Ministarstva vanjskih poslova (MVP) NDH pod nazivom "Prilike u anektiranoj (talijanskoj) Dalmaciji i na granicama ove" (HDA, NDH, MVP, kut. 3., nereg.). Usp. N. ŽURIĆ-SCOTTI, n. dj., 272.-274.

zadrži u jugoslavenskoj izbjegličkoj vladi. Tomu treba dodati nezadovoljstvo srpske manjine i ostataka srpsko-jugoslavenske vojske. Srpska je manjina još u doba Banovine Hrvatske, uz snažnu potporu Beograda, akcijom “Srbi na okup!” pokazala svoje nemirenje čak i s hrvatskom autonomijom u sklopu Jugoslavije, a kamoli s državnošću, pa je takvom politikom nastavila u 1941., još prije ikakvih nasilja s hrvatske strane. Treći unutarnji element, koji je slabio pregovarački položaj hrvatske vlade je postojanje organiziranoga komunističkog pokreta, koji je djelovao kao produljena ruka Sovjetskog Saveza, tada još uvijek nominalnog, ali samo prividno lojalnog saveznika Trećeg Reicha.

Podjednako važni, ako ne i važniji, bili su inozemni, vanjski čimbenici. Prvi od njih je apsolutna nesklonost zapadnih velesila razbijanju Jugoslavije, što je samo po sebi činilo nemogućim svaki hrvatski naslon na bilo koga osim na sile Osovine. Tomu valja dodati podjelu interesnih sfera između Berlina i Rima, prema kojoj je Hrvatska s BiH imala pasti pod talijanski utjecaj. To je bilo osobito nezgodno u svjetlu činjenice da uspostavom države nije bila definirana nijedna njezina granica. Četvrti vanjski čimbenik bio je tradicionalni talijanski imperijalizam, koji je u doba fašizma dobio nove dimenzije i novi dinamizam, ali je zapravo prožimao glavninu talijanskog društva. Njega je snažila još okolnost psihološke naravi: Mussolinija je izjedala zavist zbog njemačkih vojnih pobjeda, a upravo krajem 1940. i u proljeće 1941. talijanska je vojska ponižena u Africi, Albaniji i Grčkoj. Trebalo je naći zadovoljštinu i ona je tražena u Hrvatskoj kao u tom trenutku najslabijem susjedu. Hrvatska je i vojnički i politički neusporedivo slabija. Nasuprot više od 100.000 talijanskih vojnika u Hrvatskoj i prijetnje s osam milijuna talijanskih bajuneta, moćnim brodogradnjom i zrakoplovstvom, stajalo je nekoliko stotina slabo oboružanih ustaša-povratnika, neutvrđen broj nenaoružanih pripadnika domovinskoga ustaškog pokreta i možda stotinjak tisuća pripadnika Seljačke i Građanske zaštite,²³ naoružanih uglavnom štapovima i neobučeni za bilo kakvo vojničko djelovanje u pravome smislu riječi. Hrvatska nije imala oružja, jer nije imala vojsku, a oružje razbijene jugoslavenske vojske zaplijenili su uglavnom Nijemci. U Hrvatskoj također nije bilo prave tvornice streljiva, a jezgra hrvatskih oružanih snaga nije raspolagala ni zrakoplovstvom, brodovima ili oklopnim sredstvima. Radi toga nije bilo realno pretpostaviti da se hrvatske oružane snage mogu izgraditi zaoštavanjem odnosa sa silama Osovine. Napokon, sedmi vanjski čimbenik, koji je bitno otežavao pregovarački položaj

---

²² *Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945. Aus dem Archiv des deutschen auswärtigen Amtes, Serie D: 1937-1941, Bd. XII/2, dok. 389, str. 515.-516.*

²³ O broju pripadnika domovinskoga ustaškog pokreta postoji razni podatci, koje – bar zasad – nije moguće potvrditi. No, nesumnjivo je da je Pavelićev utjecaj pred rat rastao, i da su ustaški pouzdanci djelovali i unutar Građanske i unutar Seljačke zaštite.

hrvatske vlade bila je činjenica da su Talijani, koji su u travanjском ratu napali Kraljevinu Jugoslaviju, uz veliku njemačku vojničku pomoć i faktično zaposjeli praktično sva područja na koja su aspirirali.

Zahvaljujući tim okolnostima i izostanku svake njemačke potpore, Hrvatska je bila prisiljena na popuštanje u pogledu talijanskih teritorijalnih zahtjeva u dijelu Dalmacije. Kako bi izbjegao personalnu uniju, koja je bila redoviti sastavni dio talijanskih imperijalističkih planova, Pavelić je također pristao na talijanskog princa koji ne bi imao nikakvih političkih prava, ali je bezuvjetno odbio zahtjev da Hrvatska uđe u talijansko-albansku carinsku i monetarnu uniju, te da svoju vojsku čvrsto veže s talijanskom. Tekst ugovora parafiranog u Tržiču uz manje je preinake pretočen u poznate Rimske ugovore, koji su potpisani 18. svibnja 1941. Jednim od tih ugovora, Ugovorom o određivanju granica, Italija je anektirala dio Dalmacije i Gorskoga kotara. Preostalo njezino područje, koje je već od ranije bilo podijeljeno talijansko-njemačkom vojničkom demarkacijskom crtom, podijeljeno je u dvije zone. Nakon sklapanja Rimskih ugovora, talijanske su oružane snage na teritoriju NDH prestale imati značaj okupacijskih, te su postale posadnim snagama. Paradoksalno je da je hrvatskoj vladi ostanak talijanskih snaga u tom trenutku odgovarao, budući da sama nije raspolagala dovoljno snažnim i opremljenim redarstveno-oružničkim aparatom, dok je vojska bila tek u zametku. No, ponovno preuzimanje vlasti u obalnom pojasu (koji se nazivao još i razvojačenim područjem odnosno drugom zonom) tijekom svibnja 1941. na hrvatskoj je strani smatrano velikim uspjehom. Na propagandnom se planu tom razvitku kušalo dati i veći značaj, ne bi li se bar donekle kompenzirao težak teritorijalni gubitak.

Nakon Rimskih ugovora Splitska biskupija, čija je površina iznosila 3.668 km², podijeljena je između NDH i Kraljevine Italije. Hrvatskoj je ostalo oko 3.300 km², dok je Italija anektirala oko 368 km².²⁴ Potezanje te nametnute granice bitno će utjecati i na crkvene prilike odnosno djelovanje crkvenih vlasti.²⁵ Makarska je ostala u sastavu NDH, unutar tzv. druge (razvojačene) zone odnosno obalnog pojasa.

Sklapanje Rimskih ugovora dovelo je do razočaranja u širokim krugovima, ali i do vojnopolitičke stabilizacije koja je otvarala vrata izgradnji uprave i vojske.²⁶ Odmah nakon Rimskih ugovora hrvatska je strana ponovno preuzela vlast. U kotaru Makarska građansku je

---

²⁴ Krunoslav DRAGANOVIĆ, *Hrvatske biskupije. Sadašnjost kroz prizmu prošlosti*, u: *Croatia sacra*. Arhiv za crkvenu povijest Hrvata, god 11-12, br. 20-21., Svečani broj u čast prve godišnjice Nezavisne Države Hrvatske, Izd. Hrvatska bogoslovska akademija u Zagrebu, Zagreb, 1943., 101.

²⁵ Zanimljiv, i prilično sadržajan prikaz v. u: Urban KRIZOMALI, *Splitska i makarska dieceza. Split i diecezanski biskup Bonefačić u Splitu od travnja 1941. do konca 1944. Prilog za povijest Dieceze splitske i makarske* (strojopis). Preslik u posjedu auktora.

vlast preuzeo ustaški povjerenik Vjekoslav Šimić, dok je na čelo grada Makarska došao općinski povjerenik Bavčević.²⁷ Središnji hrvatski dnevnik, *Hrvatski narod*, javio je u subotu 24. svibnja 1941. da je 22. svibnja Poglavnik iz Makarske primio sljedeći brzoglasnik: «Danas prigodom ponovnog izvješavanja našeg barjaka i imenovanja potpune civilne vlasti u općini Makarskoj u prisutnosti ustaške satnije, cjelokupnog građanstva te savezničke talijanske vojske, koja nam je iskazala najveće počasti, pozdravljamo Te, Vođo svih Hrvata. Za Dom spremni! Povjerenik općine Bavčević».²⁸

Takvo, privremeno stanje uprave trajat će vrlo kratko. Prestankom, kako se Pavelić izrazio, revolucionarnog razdoblja i stvaranjem redovite uprave 10. lipnja 1941. Makarska ulazi u sastav Velike župe Cetina sa sjedištem u Omišu. U istoj su velikoj župi bili još kotari Supetar, Hvar i Imotski, dok je kotar Metković ušao u sastav Velike župe Hum, sa sjedištem u Mostaru. Makarsko područje ne će imati posebnoga vojničkog značenja, pa će tijekom rata u gradu biti smještena tek slaba hrvatska i talijanska odnosno, kasnije, njemačka posada. Sredinom 1941. krilno zapovjedništvo Makarske u svom je sastavu imalo dva oružnička voda. Vod Makarska je imao postaje u Makarskoj, Baškoj Vodi, Gradcu, Vrgorcu, Kozici i Igranima. Imotski vod imao je postaje u Imotskome, Lovreću, Zagvozdu, Župi Biokovskoj, Zadvarju i Blatu na Cetini.²⁹ U kasnijoj su fazi u Makarskoj bile stacionirane 6. i 7. satnija 2. željezničke ustaške bojne, a uoči kapitulacije Italije 2. i 3. bojna 2. ustaške brigade.³⁰ Na biokovsko-neretvanskom području 1941./42. bile su smještene četiri talijanske bojne: u Makarskoj, Imotskom i Baškoj Vodi bila je prva, druga i treća bojna 25. pješake pukovnije, a u Metkoviću 3. bojna 52. pješake pukovnije divizije Marche.³¹ U ljeto 1942. u Makarskoj je, prema partizanskim podacima, bilo 800-1.000 talijanskih vojnika, dok su se hrvatske snage sastojale od četrdeset oružnika, dvadeset domobrana i 40 pripadnika mornarice.³² U prvoj polovici 1943. u Makarskoj je bilo oko 600-650 domobrana i ustaša, 100 oružnika i 180 Talijana.³³ Do kapitulacije Italije u Makarskoj je bilo smješteno i jedno od tri lučka

---

²⁶ Opš. o priznanju NDH i utvrđivanju njezinih granica: Tomislav JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika 1939.-1942.*, Zagreb, 2000., 307.-564.

²⁷ N. ŽURIĆ-SCOTTI, n. dj., 275. Vjekoslav Šimić, trgovački pomoćnik iz Makarske, uskoro je imenovan logornikom logora Makarska (*U s t a š a*, br. 2/XI, Zagreb, 13. lipnja 1941., str. 12.)

²⁸ *H r v a t s k i n a r o d*, god. III/1941., br. 101, Zagreb, 24. svibnja 1941. Na istom je mjestu vijest da je Bavčević o preuzimanju vlasti obavijestio i ministra unutarnjih poslova dr. Andriju Artukovića.

²⁹ Vojo SUBOTIĆ, *Okupatorsko-kvislinške snage na području Biokova 1941-1944.*, Biokovo u NOB..., nav. zbornik, 287.

³⁰ Isto, 287. Opš. Mladen COLIĆ, *Oružane formacije NDH u Dalmaciji 1941-1943. godine*, Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 3, Split, 1975., 571.-581.

³¹ M. UJDUROVIĆ, n. dj., 47.-48.

³² Gradski muzej Makarska (dalje: GMM), Razna građa, k. 2. Arhiv Muzeja revolucije Makarska, Štab bataljona Jozo Jurčević, br. 67 od 3. kolovoza 1942., nereg.

³³ M. UJDUROVIĆ, n. dj., 189.

zapovjedništva. Njemu su bila podređena lučka poglavarstva u Makarskoj, Omišu, Supetru, Metkoviću i Hvaru. Svako je od tih poglavarstava imalo jednu ili više lučkih postaja.³⁴

Pregovori o razgraničenju s Italijom u travnju i svibnju 1941. jasno su pokazali s kojim će se problemima hrvatska država suočavati i u predstojećem razdoblju. Bilo je očito da talijanski apetiti nisu zadovoljeni u Rimu i da će brojne talijanske posadne snage podkapat i hrvatsku državu radi širenja svog utjecaja i vlasti. Također je bilo jasno da će takvu talijansku politiku obilno propagandno koristiti svi protivnici hrvatske države, dok će je političko vodstvo srpske manjine koristiti i u propagandnom, ali i u vojničkom smislu. Pri svemu tome Hrvatska nije mogla očekivati ozbiljniju njemačku pomoć.

Nakon pobune u istočnoj Hercegovini početkom lipnja, već krajem lipnja 1941. buknu je pobuna srpske manjine u jugozapadnoj Bosni i sjevernoj Dalmaciji. Njima su na ruku išla nasilja s hrvatske strane, koja su pratila niz mjera usmjerenih na repariranje srpskih nasilja nad Hrvatima u doba Kraljevine Jugoslavije, ali ključni čimbenik bila je otvorena potpora talijanske vojske. Na širenje pobune hrvatska je strana odgovorila širokim represalijama, koje su bile upravljene ne samo izravno protiv pobunjenika, nego su se faktično protegle na čitavu srpsku manjinu, koja je bila općenito omražena zbog raširenog podupiranja protuhrvatskoga jugoslavenskoga režima. Širenje nemira pogodovalo je Italiji da u kolovozu 1941. navede hrvatsku stranu na ograničenu reokupaciju razvojačenog pojasa (tzv. druge zone).

Hrvatski djelomični pristanak na talijanske zahtjeve teško je odjeknuo. Velika župa Cetina javljala je Ministarstvu unutarnjih poslova da je vijest izazvala “kod naroda veliko ogorčenje i gibanje, da se je moralo narod miriti i pozivati se na Poglavnika, da će i u ovoj situaciji naći rješenje, koje neće biti u suprotnosti s državnim suverenitetom”.³⁵ No, talijanska je vojska htjela otići korak dalje: zapovjednik Druge armije general Ambrosio priopćio je kako je 7. rujna 1941. uveden izvanredni vojnički režim u obalnom pojasu od Ogulina do Mostara, temeljem kojega Druga armija preuzima i vojnu i građansku vlast. U stvarnosti se hrvatsko tumačenje o privremenosti i ograničenosti uvedenih mjera pokazalo ispravnim, ali su odredbe o povlačenju i razoružavanju dijela hrvatskih posada i podhvatno podređivanje vojske zapovjedništvu talijanske Druge armije koja se već pokazala kao zaštitnica

---

³⁴ M. COLIĆ, n. dj., 573. Zanimljivo je istaknuti kako su talijanske vojne vlasti s osobitom upornošću nastojale spriječiti organiziranje hrvatske mornarice, pa su ustrajno kratile hrvatskom brodovlju vijati hrvatsku zastavu. (Usp. HDA, NDH, MVP, kut. 3., nereg. Prilike u anektiranoj (talijanskoj) Dalmaciji i na granicama ove, 16.; vidi i prepisku Obćega upravnog povjereništva kod Druge armate i talijanske Druge armije u drugoj polovici 1941. u: HDA, MVP, kut. 4. Politički odjel, spis I. 218, 1313/1941.)

pobunjenika, imale dalekosežne negativne političke, psihološke, vojne i gospodarske posljedice. Mnogi su ovaj udarac smatrali težim od Rimskih ugovora. Na hrvatskoj se strani postavljaju pitanja o mogućnosti opstanka države, dok su svi njezini protivnici vidno osokoljeni. Dodatnu nevolju predstavljala je i činjenica da su Talijani izbjegavali reguliranje statusa Splita i Korčule, ponašajući se kao da se radi o sastavnim dijelovima Kraljevine Italije. Istodobno su nastavili sklapati sporazume s četničkim skupinama, produljujući tako politikom koja je smjerala za okupacijom i treće zone, tj. područja između obalnog pojasa i demarkacijske crte.

O prilikama unutar franjevačkog samostana u Makarskoj u doba NDH postoje tek oskudni podatci. Iz samostanske su kronike istrgnuta 23 lista kojima je bilo obuhvaćeno razdoblje od 1940. do 1955.,³⁶ pa je sačuvana tek kronika do 1940. i od rujna 1956.³⁷ Dostupna hrvatska i partizansko-komunistička dokumentacija skoro se uopće ne dotiče samostana, pa se radi toga, zasad, o zbivanjima u samostanu može zaključivati tek na temelju škrtih bilježaka i naknadnih rekonstrukcija,³⁸ pri čemu već sama činjenica sakaćenja samostanske kronike može biti vrijedan putokaz.

Katolička je crkva u Hrvatskoj s veseljem popratila uspostavu hrvatske države. To ne vrijedi samo za niži kler koji je bio u stalnome, svakodnevnom doticaju s narodom, nego i za katoličku hijerarhiju predvođenu zagrebačkim nadbiskupom dr. Alojzijem Stepincom. Stepinac se već 12. travnja susreo sa Slavkom Kvaternikom, a 16. travnja ga je primio Poglavnik Pavelić.³⁹ Stepinčeva okružnica od 28. travnja 1941. svjedoči o njegovu rodoljubnom zanosu, ali i o podsjećanju na potrebu da se mlada hrvatska država gradi na strahu Božjem i ljubavi za Božji zakon.⁴⁰ Mjesni ordinarij, dr. Kvirin Klement Bonefačić, biskup splitski i makarski, poslao je 18. travnja 1941. pozdravni brzojav poglavaru nove države, dr. Paveliću. U njemu u svoje ime, ime ostale trojice dalmatinskih biskupa

---

³⁵ HDA, f. 1501 – NDH, Velika župa Cetina (dalje: VŽC), 1. sv. Velika župa Cetina Omiš 1941.-1942. NG. Inv. br. 17158-17161. Izvješće str. pov. br. 17/41 od 1. rujna 1941.: Političke prilike i odnos naših vlasti prema talijanskoj vojsci, inv. br. 17158.

³⁶ Listove su istrgnuli sami fratri, a navodno nisu uništeni, nego su uslijed skrivanja zagubljeni u samostanskoj knjižnici. (Razgovor s dr. fra Karlom Jurišićem, 17. kolovoza 2002.)

³⁷ Kronika za preostalo razdoblje do 1990. podijeljena je u više svezaka: II. (1967.-1972.), III. (1972.-1977.), IV. (1978.-1981.), V. (1981.-1982.), i VI. (14.10.1982.-18.11.1991.).

³⁸ Tu je, opet, najvažnija uloga povjesničara i dugogodišnjega samostanskoga kroničara, dr. fra Karla Jurišića, koji je, kao što je spomenuto, sastavio i sačuvao *«Ljetopis župe Bast-Baška Voda (1941.-1944.)»*, te povodom 250. obljetnica osnivanja i rada Franjevačke visoke bogoslovija u Makarskoj objavio već citiranu studiju *«Franjevački samostan Svete Marije u Makarskoj»* (Makarska, 1989.).

³⁹ Navodeći Stepinčeve manifestacije potpore hrvatskoj državi, Stella Alexander primjećuje da su se ta dva posjeta zbila prije kapitulacije jugoslavenske vojske 17. travnja 1941.: "...Tako je Stepinac prekršio svoju zakletvu vjernosti kralju, što su u uzbuđenju trenutka gotovo svi smetnuli s uma". (Stella ALEXANDER, *Trostruki mit. Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija Stepinca*, Zagreb, 1990., 51.)

(šibenskoga, hvarskog i kotorskoga) te ime sveukupnog svećenstva dijeceze, pozdravlja obnovitelja hrvatske države, izražava mu odanost i obećava revnu suradnju.⁴¹

Što se prilika u Makarskoj tiče, u poratnoj se komunističkoj literaturi tvrdilo kako nova država nije imala potporu u pučanstvu makarskoga kraja, pa joj je vlast uspjelo uspostaviti tek uz pomoć talijanskih okupacijskih snaga, oružništva i katoličkoga klera. U nedostatku potpore među mjesnim žiteljima, vlast su faktično obnašali ustaški pouzdanci dovedeni sa strane.⁴² To ne će biti sasvim točno. Na sjednici vodstva (bivšega) HSS-a, Hrvatske seljačke zaštite i Gospodarske sloge, održanoj u Makarskoj 23. kolovoza 1941. pod predsjedanjem narodnog zastupnika Stipe Matijevića, dobreni su zaključci narodnih zastupnika HSS-a od 10. kolovoza, te je "jednodušno odlučeno da pristupaju u oslobodilački ustaški pokret".⁴³ U knjizi "Magnum crimen", komunističko-masonskom pamfletu protiv Katoličke crkve,⁴⁴ ne navodeći nikakva dokaza za svoju tvrdnju, Viktor Novak je i franjevački samostan u Makarskoj svrstao u "naročita rasadišta ustaškog pokreta", iz kojih je ponikao "velik broj zatrovanih klerofašističkih agitatora",⁴⁵ a provincijala franjevačke Provincije Presvetog Otkupitelja fra Petra Grabića također je prokazao kao Pavelićeva pristašu i otvorenoga ustaškog simpatizera.⁴⁶ Prema Novaku, i makarski kanonik don Miho Delić također spada u "neljude i nesvećenike u svećeničkim haljama".⁴⁷

Kao što je spomenuto, malo je podataka o stanju u samostanu 1941.-1944. S obzirom na podrijetlo i odgoj makarskih franjevaca, nema posebnog razloga da se zaključi kako su njihovi društveni i politički pogledi odudarali od pogleda njihove subraće u ostalim samostanima Provincije Presvetog Otkupitelja. Da se makarski fratri, nesumnjivo zbog okruženja u kojem su živjeli, nisu isticali u protupartizanskoj odnosno protukomunističkoj aktivnosti, jasno proizlazi iz činjenice da takvih optužbi na njihov račun nema u partizanskim

---

⁴⁰ Ivan MUŽIĆ, *Katolička crkva, Pavelić i Štepinac*, II. izd., Zagreb, 1997., 315. Tekst okružnice v. u: Jure KRIŠTO, *Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb, 1998., sv. II., dok. 10, str. 34.-36.

⁴¹ *Novo doba*, Split, 18. IV. 1941. Nav. prema: Viktor NOVAK, *Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*. Reprint. Beograd, 1986., 561.-562.

⁴² Dragan GRANIĆ, *Prve partizanske grupe i akcije na Biokovu*, Biokovo u NOB..., nav. zbornik, 243.-244. Pisac, jedan od prvaka jugoslavenskoga komunističkog pokreta u makarskom području pritom će zaboraviti da su komunistima u Dalmaciji ključni organizatori poslani iz središnjice (Pavle Pap Šilja, Mirko Kovačević Lala itd.), a da je Pokrajinski komitet KP za Dalmaciju "na rad" slao svoje izaslanike i u Makarsku (Neda Marović).

⁴³ Izvješće VŽC od 29. kolovoza 1941., prema: M. UJDUROVIĆ, n. dj., 50. "Reakcionarni dio HSS-a na čelu s tadašnjim poslanikom Matijevićem stavio se u službu ustaške vlasti" (D. GRANIĆ, n. dj., 244.) Stipe Matijević (Blato na Cetini, 1887. – Buenos Aires, 1972.) imenovan je doglavnikom ustaškog pokreta 30. listopada 1941. (H r v a t s k i n a r o d, god. III./1941, Zagreb, 31. listopada 1941.)

⁴⁴ Objavljivanje ovog djela dogovoreno je na zagrebačkom sastanku predratnoga slobodnog zidara Hinka Krizmana (tada republiknog ministra socijalne skrbi), prvaka jugoslavenskoga masonstva Viktora Novaka i Duška Brkića, ministra pravosuđa. (V e č e r n j i l i s t, god. XXXIII, br. 9382, Zagreb, 1989.)

⁴⁵ V. NOVAK, n. dj., 663.

⁴⁶ Isto, 706.

⁴⁷ Isto, 775.

dokumentima.⁴⁸ No, s priličnom se izvjesnošću daje zaključiti da su jasno simpatizirali s uspostavom hrvatske države i bili neskloni komunističkim zamislama. To jasno proizlazi iz čestitke koju su makarski franjevci uputili hrvatskim vlastima prigodom početka rada Hrvatskoga državnog sabora,⁴⁹ a na to upućuje već i kasnije, poratno sakaćenje samostanske kronike. Franjevci su bili suočeni ne samo s nedostacima hrvatske države i komunističkom propagandom, nego i s presizanjima talijanske vojske. Ona je i u Makarskoj bila čimbenik nestabilnosti. Pred kraj srpnja 1941. talijanski su vojnici napali zapovjednika oružničke postaje satnika Maurovića, pretukli i teže ranili ustašu Berkovića te nadomak Makarske ubili ustašu Lončara.⁵⁰ Talijanska je propaganda i u makarskom području širila uznemirujuće glasine da će cijela Dalmacija pripasti Italiji.⁵¹ Početkom rujna 1941. talijanski je zapovjednik u Makarskoj zahtijevao zatvaranje ustaškog logora i protjerivanje svih ustaša koji nisu rodom iz Makarske, pa je između hrvatske i talijanske strane vladala stalna napetost.⁵² O tim su okolnostima i franjevci nesumnjivo morali voditi računa, tim prije što su i inače bili na zubu talijanskim vojnim vlastima. U talijanskim izvješćima iz Dalmacije svećenike i redovnike, navlastito franjevce, često se optuživalo da predvode nasilja protiv Srba. Generalna uprava Reda uputila je 24. srpnja 1941. franjevcima hrvatskoga govornog područja okružnicu, kojom se priječi svaka politička aktivnost, sudjelovanje u ustaškom pokretu i sl., a osobito, dakako, sudjelovanje u bilo kakvim nasiljima.⁵³ Kako su nepovoljne glasine i dalje dolazile u Rim, pokrenuta je crkvena istraga koja ih - naravno - nije potvrdila.⁵⁴ Pored toga je bilo slučajeva da Talijani svjesno podmeću lažne optužbe da franjevci simpatiziraju s komunistima, ne bi li

---

⁴⁸ Opisujući vojno-politički razvoj na biokovsko-neretvanskom području tijekom Drugoga svjetskog rata iz jugoslavensko-komunističke perspektive, Ujdurović navodi: "Jedan dio franjevačkih svećenika u kulturno zaostalim selima oko Imotskog i Metkovića na početku rata naveo je svojim autoritetom mnoge ljude da pristupe ustaškom pokretu". (M. UJDUROVIĆ, n. dj., 51.)

⁴⁹ Onodobni je hrvatski tisak zabilježio kako su i makarski franjevci poslali čestitke i zaželjeli uspješan rad Hrvatskomu državnom saboru (H r v a t s k i n a r o d, god. IV/1939., br. 364, Zagreb, 28. veljače 1942. str. 7.)

⁵⁰ HDA, NDH, MVP, kut. 3., nereg. Prilike u anektiranoj (talijanskoj) Dalmaciji i na granicama ove, 13. O fizičkom sukobu ustaša i Talijana u Makarskoj 24. srpnja 1941., kojom prigodom je stradao Petar Lončar, ustaša iz Imotskog, usp. HDA, MVP, kut. 4. fasc. Politički odjel, Izvješće Ustaškog logora Makarska br. I. 855/1941. U izvješću se talijanska vojska otvoreno naziva okupatorskom. Usp. M. UJDUROVIĆ, n. dj., 55.

⁵¹ HDA, NDH, MVP, kut. 3., nereg. Prilike u anektiranoj (talijanskoj) Dalmaciji i na granicama ove, str. 15.

⁵² "Međusobni odnosi Kraljevine Italije i NDH na [biokovsko-neretvanskom] području nisu bili saveznički." (M. UJDUROVIĆ, n. dj., 57.)

⁵³ J. KRIŠTO, *Katolička crkva...*, n. dj., sv. II., dok. 68., str. 81.-82.

⁵⁴ General Franjevačkog reda, fra Leonardo Maria Bello, poslao je u studenome 1941. izaslanika da provjeri istinitost optužbi na račun hrvatskih franjevaca u Dalmaciji. Izaslaniku nije pružen nijedan dokaz u prilog tih optužbi, iako ih je tražio i od talijanskih vojnih i građanskih vlasti. Dolazili su i drugi izaslanici iz Rima. U. KRIZOMALI, nav. rkp., 21.-22.; Usp. fra Petar BEZINA, *Franjevci provincije Presvetoga Otkupitelja – žrtve rata 1942.-1948.*, Split, 1996., 149.-151.

ih tako diskreditirali,⁵⁵ a optužbe na račun franjevacu općenito izricali su i Hrvati jugoslavenske orijentacije, predbacujući im tako zbog potpore obnovljenoj hrvatskoj državi.⁵⁶

U takvim prilikama nije bilo lako očuvati autonomiju samostana u Makarskoj. Franjevci su, koliko se to moglo, nastojali živjeti ustaljenim načinom života. Samostan je bio utočište za skoro šezdeset osoba,⁵⁷ a 2. siječnja 1942. dužnost gvardijana preuzeo je fra Dominik Šulenta, koji je tako zamijenio 71-godišnjega fra Antu Cikojevića koji se zbog starosti povukao.⁵⁸ Vijest o proglašenju hrvatske države u travnju 1941. i u samostanu je dočeka općim veseljem. I franjevci i puk su se ponadali da je time rat okončan,⁵⁹ ali se brzo pokazalo da nije tako.

Ipak, Makarska je dugo ostala pošteđena neposrednih ratnih djelovanja. U okolici se, doduše, počelo puškarati 1942., ali se nastava odvijala redovito i školske godine 1942/43.⁶⁰ Iako su partizani u vojničkom smislu bili još slaba snaga,⁶¹ u proljeće 1942. započele su češće partizanske akcije.⁶² U "Ljetopisu župe Bast - Baška Voda" fra Karlo Jurišić bilježi da su partizani 14. travnja 1942. napali Talijane kraj Duboke Drage nad Promajnom. Već sutradan su talijanske snage u Baškoj Vodi uhitile osam osoba, optuženih za simpatije prema komunizmu. Za njih je kod hrvatskih vlasti intervenirao župnik fra Petar Paviša, pa su 26. travnja pušteni.⁶³ Jasna je nakana partizanskih skupina da izazovu represalije kako bi se povećao broj izbjeglih u šume.⁶⁴ Čarke u zaleđu, osobito prema Metkoviću i Vrgorcu, bivaju

---

⁵⁵ HDA, MVP, kut. 2, fasc. Politički odjel. Vrlo tajni spisi 1941.-1945., br. I. T. 3/43. Usp. Tomislav JONJIĆ, *Imotski franjevci na udaru fašističkih denuncijacija*, I m o t s k a k r a j i n a, br. 530, Imotski, 26. srpnja 1996.

⁵⁶ Msgr. Augustin Juretić 10. lipnja 1942. piše kako su hercegovački i južnodalmatinski franjevci listom ustaše, osobito mladi. (Usp. Ljubo BOBAN, *Hrvatska u arhivima izbjegličkih vlada 1941.-1943.*, Zagreb, 1985., 160.-162.) Komentirajući takve pojave, Krišto kaže: «Uistinu je tako bilo: niže svećenstvo, u neposrednom dodiru s narodom, zrcalilo je narodne osjećaje te je simpatiziralo s ustašama, narodnim oslobodiocima i uspostaviteljima hrvatske države. U tom se nisu razlikovali od ostatka inteligencije: pravnik, liječnik, književnik i drugih.» (J. KRIŠTO, *Katolička crkva...*, n. dj., I., 123.)

⁵⁷ Uoči Drugoga svjetskog rata, podsjetit će 1968. tadašnji provincijal Franjevačke Provincije Presvetog Otkupitelja fra Petar Čapkun komunističke vlasti u raspravi o sudbini nacionalizirane imovine, u makarskom je samostanu živjelo 12 svećenika, 3 bogoslova, 3 brata-pomoćnika i pet momaka, sveukupno 57 osoba. (HDA, NRH – Komisija za nacionalizaciju pri Izvršnom vijeću Sabora, kut. 203., br. 226/71. Predstavka Franjevačkog provincijalata od 12. ožujka 1970., prilog III.)

⁵⁸ K. JURIŠIĆ, *Franjevački samostan...*, n. dj., 67.

⁵⁹ Isto, 67.

⁶⁰ Isto, 67.

⁶¹ Pred Božić 1941. partizanski je pokret u čitavoj Dalmaciji, skupa s livanjskim krajem, imao svega 250 pripadnika. (*Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda* (ZNOR), t. V/2, dok. 78, str. 218.-224.)

⁶² O formiranju biokovsko-neretvanske partizanske čete i partizanskim akcijama u prvim mjesecima 1942., od kojih je prva sukob s oružnicima u Gradcu 24. siječnja 1942., v. M. UJDUROVIĆ, n. dj., 75.-83. i dr.; Sibe KVESIĆ, *Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi*, Zagreb, 1960., 268.-276. i d.

⁶³ K. JURIŠIĆ, *Ljetopis...*, n. dj., 1.

⁶⁴ Edvard Kardelj 2. kolovoza 1941. izvješćuje Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije (CK KPJ) kako Hrvati općenito nisu spremni za borbu, pa ih na to treba natjerati, a "to se bezuslovno može. Kod nekih drugova postoji bojazan od represalija (ne u rukovodstvu), od uništavanja sela i ljudi itd. Baš taj strah najviše

češće. Očito zabrinuta zbog takvog razvoja, talijanska je posada krajem travnja zatražila da se na zvonik nove crkve u Makarskoj postavi mitraljez, ali se gvardijan Šulenta tomu oštro i uspješno suprotstavio.⁶⁵

Tijekom 1942. uslijedit će zajedničke hrvatsko-talijanske akcije za čišćenje biokovsko-neretvanskog područja od partizana. No, iako malobrojni, partizani ne posustaju. U svibnju 1942. izvršili su nekoliko diverzija i pljačku namirnica iz franjevačkog samostana u Zaostrogu.⁶⁶ Po odluci komunističkih ćelija počinju likvidirati političke protivnike.⁶⁷ Pri kratkotrajnome partizanskom zauzimanju Vrgorca sredinom lipnja gradić je opljačkan, a od velikog broja uhićenih na mjesnom je groblju bez suda strijeljana 31 osoba. Devet od njih bile su žene, a među ubijenima je i veći broj muškaraca-nevojnika.⁶⁸ Takve partizanske akcije izazivaju represalije i hrvatske, a osobito talijanske vojske. Represalije počesto pogađaju posve nedužne ljude, čime se povećava pravna nesigurnost i pogoršavaju ionako politički i gospodarski nepovoljne prilike.⁶⁹ Kao i u drugdje, Talijani i u makarskoj okolini favoriziraju četnike, služeći se njima za destabiliziranje Hrvatske i širenje svog utjecaja te možebitne okupacije čitavog područja južno od demarkacijske crte. Naočigled Talijana, četnici su na biokovskom području, u Vlaki, Dragljanima, Kozici, Župi Biokovskoj i Rašćanima u ljeto 1942. poklali više od 270 ljudi, isključivo Hrvata, i zapalili više od dvije stotine kuća. Strahovit pokolj počinili su i u Gatima i okolnim selima.⁷⁰ Nasilja Dragovoljačke protukomunističke milicije (MVAC) pod talijanskom zaštitom, ozbiljno su ugrožavala ugled hrvatske države.⁷¹ U narodu to izaziva dodatno nezadovoljstvo i nepovjerenje u njezine

---

koči odlučnije pristupanje mobilizaciji hrv. sela. A ja držim da će baš represalije prebaciti hrv. selo na stranu srp. sela. Teror će bezuslovno dovesti do oružane akcije." (ZNOR, II/2, dok. 6., s. 28.-34.)

⁶⁵ K. JURIŠIĆ, *Franjevački samostan...*, n. dj., 67.

⁶⁶ M. UJDUROVIĆ, n. dj., 100.

⁶⁷ "U proljeće 1942. partizani su počeli s likvidiranjem protivnika NOP-a na [biokovsko-neretvanskom] području. Okrivljenog bi najčešće zaticali noću u vlastitoj kući. Obično su mu oduzeli oružje i ponešto od imovine, pa tek onda strijeljali." Te akcije "sprovođene su u tiješnoj vezi s partijskim rukovodiocima na terenu" (Isto, 101., 117.)

⁶⁸ Isto, 106.-107.

⁶⁹ Hrvatske su vlasti negodovala zbog neselektivnih talijanskih represalija, upozoravajući na to da su njima pogođeni i lojalni hrvatski građani, pa "neće biti nikakvo čudo da se sav narod povuče u šume i odatle obrani ostatke svoje imovine" (Izvjješće oružničke postaje Gradac Kotarskoj oblasti Makarska od 1. srpnja 1942., u: M. UJDUROVIĆ, n. dj., 111.) Jurišić pod nadnevkom 6. srpnja 1942. bilježi: "Talijani hoće da posijeku svu šumu od Makarske do Baške Vode. Biskup Bonefačić posredovao zbog toga da to ne učine". (K. JURIŠIĆ, *Ljetopis...*, n. dj., 1.) Zapovjedništvo oružničkoga krila Omiš optužuje talijansku vojsku da je neprijateljska i da joj nije cilj istjerati partizane, "već je njima jedino stalo do toga, da potpuno unište i iztriebe naš narod, a njegovu imovinu unište (...) jer ni Turci kod svojih navala u ove krajeve nisu postupali tako divljački, kao što je to radila talijanska vojska." (Nav. prema: M. UJDUROVIĆ, n. dj., 222.)

⁷⁰ HDA, f. 1501 – NDH, VŽC, 1. sv. VŽ Cetina Omiš 1941.-1942. NG inv. br. 17158-17161. Izvjješće biskupu Bonefačiću: br. taj. 2567/42, Omiš, 17. rujna 1942. Klanja i ubijstva sa strane četnika pouzdanog i čestitog pučanstva, inv. br. 17159a.

⁷¹ GMM, Razna građa, k. 4. Arhiv Muzeja revolucije Makarska, NDH, Izvjješće Zapovjedništva Hrvatske mornarice, R. Br.5264/Taj. od 23. prosinca 1942., nereg.

vlasti, pa se broj ljudi odbjeglih u šumu povećava.⁷² Nakon što je Zagrebačkim sporazumom od 19. lipnja 1942. dokinuta privremena reokupacija razvojačenog pojasa,⁷³ talijanska vojska na drugi način hoće pokazati kako bez nje NDH ne može opstati. U sklopu nove strategije ona napušta niz ugroženih područja, svjesno se mireći s time da ih zauzmu partizani. To se događa ne samo u istočnoj Bosni i istočnoj Hercegovini, nego i u primorskom području. Dobrim dijelom zahvaljujući tomu, partizani već u drugoj polovici 1942. privremeno i na kratko uspijevaju zauzeti čitava naselja i u makarskome kotaru.⁷⁴ Zauzimanje tih naselja prati prisilno novačenje u partizane,⁷⁵ ali je karakteristično da se velika većina prisilno unovačenih prvom prigodom vraća kući.⁷⁶ U prosincu 1942. u Makarsku brodom dolazi oko 500 pripadnika ustaške željezničke vojnice, a talijanska posada napušta grad.⁷⁷ U nj će se vratiti 14. veljače 1943. i ostati do kapitulacije Italije.⁷⁸

Manjak sigurnosti i teške prometne prilike otežavale su ionako tešku gospodarsku situaciju. U Dalmaciji je glad bila svakodnevna pojava, što je išlo na ruku propagandi usmjerenj na samo protiv režima, nego i protiv države. U Makarskoj su 3. veljače 1942. javno prosvjedovale žene.⁷⁹ Hrvatske su vlasti pokušavale organizirati prehranu. Podžupan Juraj Stanojević izvijestio je 6. travnja 1942. Ministarstvo za obrt, veleobrt i trgovinu, da je prehrana pučanstva organizirana po kotarima i da je za svaki kotar sklopljen ugovor s određenim poduzetnikom. Za kotar Makarska ugovor je potpisalo trgovačko društvo Srećka Bušelića.⁸⁰ No, prehrambene teškoće postaju sve izraženije tijekom 1943. Tržište u pravom

---

⁷² Sve češće odlaske u partizane bilježi ljetopisac župe Bast-Baška Voda (K. JURIŠIĆ, *Ljetopis...*, n. dj., 2.-3.)

⁷³ O borbi protiv ponovne talijanske okupacije i Zagrebačkom sporazumu, usp. T. JONJIĆ, *Hrvatska vanjska politika*, n. dj., 637.-856.

⁷⁴ Velika župa Cetina u kolovozu 1941. konstatira kako je aktivnost pobunjenika u kotaru Makarska toliko jaka, da se može reći kako kotarom vladaju partizani. (Usp. M. UJDUROVIĆ, n. dj. 105.) Jurišić bilježi kako su partizani 17. prosinca 1942. zauzeli Bašku Vodu. (K. JURIŠIĆ, *Ljetopis...*, n. dj., 2.)

⁷⁵ Od župnika fra Petra Paviše u Baškoj Vodi 17. veljače 1943. partizani su "s revolverom u ruci" zatražili "župske matice za mobilizaciju". (Isto, 3.)

⁷⁶ Pod nadnevkom 28. veljače 1943. fra Karlo Jurišić bilježi: "Svi mobilizirani Baškovođani vratili se svojim kućama osim mladića Branka Jurišića, sina Mate 'Ivina'" (Isto, 3.)

⁷⁷ Nejasno je kad je točno došlo do povlačenja talijanske vojske. U ljetopisu župe Bast - Baška Voda K. Jurišić bilježi da je to bilo 16. prosinca (Isto, 2.). Isti pisac i kasnije ponavlja taj podatak (ISTI, *Franjevački samostan...*, n. dj., 67.) Hrvatske vojne vlasti nakon pada Italije tvrde da su talijanske snage napustile Makarsku 23. prosinca 1942., odnoseći hranu, ratno tvorivo i praktično sve što se moglo odnijeti (GMM, Razna građa, k. 4. Arhiv Muzeja revolucije Makarska, NDH, MUP, Izvješće Zapovjedništva Hrvatske mornarice, Pomorsko-redarstveni odjel, R. Br. 240/Taj. od 14. rujna 1943., nereg.)

⁷⁸ K. JURIŠIĆ, *Franjevački samostan...*, n. dj., 67. U to su vrijeme talijanske posade napustile i druge gradove na biokovsko-neretvanskom području. Karakteristično je da su se s njima često povlačili Srbi i istaknuti jugonacionalisti. (Usp. M. UJDUROVIĆ, n. dj., 149.-151.)

⁷⁹ GMM, Razna građa, k. 4. Arhiv Muzeja revolucije Makarska, NDH, MUP, Izvješće Ravnateljstva za javni red i sigurnost br. 1/42 od 25. veljače 1942., nereg.

⁸⁰ HDA, f. 1501 – NDH, VŽC, 4. sv. – VŽ Cetina, T. br. 2-114/1941. i bb. Preh. br. 572/42, Omiš, 6. travnja 1942. Ugovor "Prehrana br. 420" potpisali su 30. ožujka 1942. veliki župan Ante Luetić i Srećko Bušelić.

smislu riječi ne postoji, pa cvjeta krijumčarenje,⁸¹ a s njim raste nezadovoljstvo naroda. Teške opskrbne prilike pogađaju, dakako, i samostansko osoblje. Sredinom srpnja zbog nestašice voska počinje služenje misa samo s jednom svijećom.⁸²

Iako će taj događaj bitno utjecati na općenito jačanje partizanskog pokreta, kapitulaciju Italije u makarskom su području hrvatske snage uspješno iskoristile. Već nakon pada Mussolinija, Kotarski komitet KPH je ocijenio kako ustaški utjecaj jača. Hrvatskim vlastima se u Makarskoj, Podgori i Tučepima “većinom ulizivaju” i komunistički simpatizeri, dojučerašnji glavni informatori partizana.⁸³ Pod vodstvom Ante Vokića, ustaške snage učvršćuju položaj u makarskom primorju, zauzimajući 25. kolovoza 1943. Bašku Vodu.⁸⁴ Već 9. rujna 1943. ustaše su u Makarskoj razoružali Talijane.⁸⁵ Okružni komitet KPH za Makarsku izvijestio je 15. rujna 1943. Pokrajinski komitet KPH za Dalmaciju da je Talijane u Vrgorcu razoružala njemačka postrojba koja je brojala 80 ljudi. Izvjestitelj “Gabro” nastavlja: “Talijanske snage, koje su bile brojčano slabije u Makarskoj i Podgori, bile su razoružane od ustaša. Svi razoružani Talijani nalaze se zatvoreni u Makarskoj”.⁸⁶ Da su hrvatske oružane snage razoružale talijansku posadu u Vrgorcu i Makarskoj potvrđuju i drugi komunistički dokumenti.⁸⁷

Nakon pada Italije partizani i njihovi pristaše iz splitsko-makarskog područja povukli su se na Brač. Savezničko-partizanske snage su tijekom rujna u više navrata topnički napale Makarsku. Mnoštvo je granata palo i oko samostana, a među ranjenima je i fra Petar Glavaš.⁸⁸ Radi velikog broja ranjenika, mjesne su vlasti u dijelu samostana 17. rujna otvorile ratnu bolnicu. Ranjenici su smješteni u školske učionice.⁸⁹ Od 26. rujna 1943. u samostanu se zbog izvanrednih prilika nije držala svečana misa u nedjelju i na blagdane, ali je 6. listopada ipak redovito započela nova školska godina.⁹⁰ U studenome su nastavljeni napadi na grad.

---

⁸¹ Usp. ZNOR, t. IV/9, dok. 201.

⁸² K. JURIŠIĆ, *Franjevački samostan...*, n. dj., 67.

⁸³ HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska 1945.-1946., kut. 1. – KP-329 (6112-6201), KP-330 (6202-6323), sv. 1. OK KPH Makarska VII-VIII/1943, br. KP-329/6125. Izvješće od 7. kolovoza 1943.

⁸⁴ K. JURIŠIĆ, *Ljetopis...*, n. dj., 4.

⁸⁵ Isto, 4.

⁸⁶ GMM, Razna građa, k. 3. Arhiv Muzeja revolucije Makarska, OK KPH za Makarsku, 15. rujna 1943. “Gabro” je vjerojatno Vice Srzić – Gabro.

⁸⁷ Usp. nepotpisani «Organizacioni referat za Okružnu konferenciju KPH od 19-20/V/45», u: HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska 1945.-1946., sv. 1., nereg.

⁸⁸ K. JURIŠIĆ, *Franjevački samostan...*, n. dj., 67.

⁸⁹ Isto, 67. U dopisu Predsjedništvu Komisije za vjerska pitanja pri Saveznom izvršnom vijeću SFR Jugoslavije od 12. ožujka 1970. Franjevački Provincijalat Presvetog Otkupitelja istaknuo je kako je tijekom rata čitava samostanska zgrada bila na raspolaganju samostanu, a tek su 14. rujna 1943. (sic!) ondašnje vlasti smjestile ranjenike u jednu školsku prostoriju u prizemlju, ali su ovi prije ulaska partizana u grad preneseni na drugo mjesto. (HDA, NRH – Komisija za nacionalizaciju pri Izvršnom vijeću Sabora, kut. 203., br. 226/71. Predstavka Franjevačkog provincijalata od 12. ožujka 1970., 2.)

⁹⁰ K. JURIŠIĆ, *Franjevački samostan...*, n. dj., 67.

Samostan je 7. studenoga pogođen topovskom granatom koja je prodrla u sobu fra Ante Antića, ali nije eksplodirala. Njemačka je vojska u grad ušla 16. studenoga, što će dovesti do savezničkih napadaja iz zraka. Prvi takav uslijedio je 14. prosinca 1943., a dva dana kasnije zbog bombardiranja su prekinute duhovne vježbe u samostanu.⁹¹

Organizirati redovit život u takvim je prilikama bio izrazito teško. Dva najkrupnija problema, s kojima se hrvatska vlast nakon kapitulacije Italije suočavala na području bivšega obalnog pojasa i anektiranog područja bila su njemačka presizanja i teškoće s prehranom pučanstva.⁹²

Preuzimanje vlasti nakon kapitulacije Italije redovito je bilo skopčano s poteškoćama. Nijemcima nije bilo po volji nikakvo širenje hrvatske vlasti i utjecaja. Iako su se pritom vodili primarno vojnopolitičkim interesima, tj. strahom od savezničke invazije u Dalmaciji te uvažavanjem osjetljivosti Talijana i novoformirane Mussolinijeve vlade, a manjim dijelom i koketiranjem s četnicima, Nijemci su kao izliku za svoje postupanje koristili ocjenu da hrvatska strana ne će biti u stanju održavati red i mir. S hrvatske se, pak, strane, Nijemce podsjećalo na protuhrvatsku, ali i protunjemačku djelatnost četnika, koji su u dosluhu s Talijanima podkapali hrvatsku državu i bitno utjecali na nepovoljan politički razvoj u njoj.⁹³ Ministar za oslobođene krajeve dao je nalog glavaru građanske uprave da se sustavno prione prikupljanju podataka o progonima dalmatinskih Hrvata od 29. listopada 1918., a svakako i nakon 10. travnja 1941.⁹⁴ Ministarstvo pravosuđa i bogoštovlja je 9. veljače 1944. svim biskupskim ordinarijatima i redovničkim provincijalima uputilo okružnicu, kojom se moli za prikupljanje podataka o štetama koje su Talijani nanijeli, radi budućeg podnošenja zahtjeva za reparacije.⁹⁵ Također se ustrajno isticalo kako je u mjestima koje su preuzele hrvatske vlasti smanjen partizanski utjecaj. U mnogim slučajevima bilo je i povrataka partizana iz šume, jer

---

⁹¹ Isto. U ljetopisu župe Bast - Baška Voda zabilježeno je da su se fratri 6. prosinca 1943. zbog bombardiranja Makarske "razbježali iz samostana". (ISTI, *Ljetopis...*, n. dj., 5.)

⁹² Postojalo je još nekoliko krupnih problema koji su u novim prilikama teško opterećivali državnu riznicu, npr. isplata beriva službenicima s anektiranih područja, preuzimanje službenika, isplata mirovina, socijalno osiguranje i naknada iz socijalnog osiguranja i sl. U teškim gospodarskim prilikama sporo rješavanje ovih problema izazivalo je i političke reperkusije. (Usp. HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 1. sv. 2. Opći spisi 1943., inv. br. 175/1943. i 488/1943)

⁹³ Osim čestih intervencija i spomenica Ministarstva vanjskih poslova, predstavke i upozorenja o četničkoj aktivnosti Nijemcima je dostavljalo i Ministarstvo za oslobođenje krajeve, ali i druga tijela državne uprave. Usp. Izvještaj Glavarstva građanske uprave Split, br. 282/44 od 22. veljače 1944. o četničkom vojvodi popu Đujiću. (HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 3., Opći spisi 1944. (881-1538). Br. 1298/1944.)

⁹⁴ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 2., Opći spisi 1944. (3-874). Br. 73/1944. Dopis ministra Bulata glavaru Građanske uprave Split.

⁹⁵ J. KRIŠTO, *Katolička crkva...*, n. dj., I., 67.

su ljudi u partizane odlazili radi otpora talijanskoj okupaciji.⁹⁶ Takvih je slučajeva bilo i u makarskom području.⁹⁷

No, pozitivan učinak kapitulacije Italije brzo su ugrozila njemačka presizanja. I Nijemci provode neselektivne represalije koje zapravo predstavljaju uslugu partizanima: akcije čišćenja pretvaraju se u odmazde, nakon kojih stanovništvo iz spaljenih sela bježi u šumu.⁹⁸ U nizu slučajeva Nijemci su se upuštali u uhićenja Hrvata, koje su optuživali za komunizam. Ministar Bulat 15. studenoga 1943. intervenira za skupinu Hrvata, među kojima je i Živan Bezić (“Begić”), koje Nijemci hoće silom odvesti na rad u Njemačku.⁹⁹ Povjerenici Ministarstva za oslobođene krajeve Ivan Telenta i Živo Bačić javili su 3. ožujka 1944. ministru Bulatu kako su Nijemci pred Božić 1943. internirali dvanaest Korčulana. No, oni nisu nikakvi komunisti, nego pristaše HSS-a i lojalni Hrvati. Njihova internacija odjeknula je neugodno: “Na otoku Korčuli ima još izvjestan broj ljudi po šumi, koji su se htjeli vratiti svojim kućama, ali radi gornjeg slučaja, odustali su, jer se boje internacije”.¹⁰⁰ Slični slučajevi nisu bili rijetkost.¹⁰¹ Opisujući nakon rata ponašanje njemačke vojske, tajnik biskupa Bonefačića piše: «Pokazalo se u ovim prigodama, da N[i]jemci nisu samo preuzeli okupaciju Dalmacije od talijanske vojske, nego i talijansko uvjerenje i držanje prema Hrvatima, pa i prema predstavnicima i organima N.D.H. I N[i]jemci su opravdavali svoj bezobzirni postupak u raznim slučajevima veleći: svi su oni jednaki komunisti, partizani i prelazili su suvereno preko hrv.[atskih] te često njihove odluke onemogućili, a tražili da se za njih izvršuju (Općina) rekviziciju stanova i dr. Nije bilo, kako se općenito misli [,] niti je moglo biti prave suradnje, a još manje iskrene, jer je shvaćanje i uvjerenje bilo različito, dok govoriti o osjećaju i ne treba». ¹⁰² Iako su središnje hrvatske vlasti dale naputak mjesnim tijelima da u oslobođenim područjima «blago i stricte postupaju u smislu Poglavnikove zapovijedi i prelaze preko nekih dnevnih sitnica, kako se ne bi uništavao hrvatski narod»,¹⁰³ događali su se i s hrvatske strane kruti postupci koji – čak i onda kad su bili upereni na održavanje stege - počesto nisu nailazili na odobravanje pučanstva.¹⁰⁴

⁹⁶ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 2., Opći spisi 1944. (3-874). Br. 82/1944. Kotarska oblast Biograd n/m – Privremeno sjedište Zemunik, br. 1/43 od 12. studenoga 1943. Zemunik – uspostava redovne vlasti.

⁹⁷ Fra Karlo Jurišić bilježi 2. siječnja 1944. kako su se s Brača vratila desetorica Baškovođana i 17 Valjana. Dne 8. siječnja vratilo se još deset ljudi, a 9. siječnja 1944. još dvojica. (K. JURIŠIĆ, *Ljetopis...*, n. dj., 6.)

⁹⁸ Usp. M. UJDUROVIĆ, n. dj., 273.

⁹⁹ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 1., sv. 2. Opći spisi 1943. Br.184/1943.

¹⁰⁰ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 3., Opći spisi 1944. (881-1538). Br.1360/1944. Izvješće od 3. ožujka 1944.

¹⁰¹ Usp. HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 3., Opći spisi 1944. (881-1538), br. 1369/1944.

¹⁰² U. KRIZOMALI, nav. rkp. 31.

¹⁰³ Isto, 33.

¹⁰⁴ Fra K. Jurišić 21. studenoga 1943. bilježi kako su ustaše u Baškoj Vodi, pod zapovjedništvom zastavnika Šimunovića, strijeljale ustašu Marka Planinića, mladića iz Hercegovine, zato što je zbog gladi ukrao jednu ovcu:

Sačuvano arhivsko gradivo pokazuje kako je težište djelatnosti Ministarstva za oslobođene krajeve bila prehrana pučanstva u primorskim dijelovima Hrvatske. Važnu ulogu u tome je imalo Glavno ravnateljstva za prehranu. Bilo je jasno kako nije posrijedi samo preživljavanje naroda, nego i postizanje nacionalnih političkih ciljeva, jer će oduševljenje naroda nakon oslobođenja splasnuti, zavlada li glad.¹⁰⁵ Oslobođeni krajevi, isticalo se, nisu pasivni zbog objektivnih gospodarskih razloga, nego zbog nepovoljnih političkih prilika.¹⁰⁶ U tu su svrhu Ministarstvu za oslobođene krajeve bile odobrene i tajne navjere na teret državne riznice.¹⁰⁷ Državne su vlasti gorivom i mazivom pomagale ribare i ribarske zadruge u Makarskoj, Crikvenici i Dubrovniku.¹⁰⁸ Nažalost, veće količine hrane, osobito žitarica koje su ubrane unutar Hrvatske, ili uvezene iz inozemstva, u južnu Hrvatsku počesto nije bilo moguće dostaviti zbog prometnih teškoća. Uz općeniti manjak željezničkih kompozicija, njih su uzrokovale partizanske diverzije na prometnicama i njemačke vojničke potrebe.¹⁰⁹

Vlast je pokušala politički i propagandno djelovati i kroz škole. Školske prilike u obalnom pojasu bile su slabe, dok je "školski rad (...) u anektiranim mjestima bio skroz i skroz protuhrvatski, smjerajući na to, da hrvatsku djecu pretvori u krvne neprijatelje njihovog hrvatskog naroda".¹¹⁰ Radi toga su uložena znatna sredstva da se za potrebe škola i za održavanje hrvatske narodne svijesti u oslobođenim područjima, a napose u Istri i na kvarnerskim otocima, otkupe veće količine knjiga koje će se besplatno podijeliti.¹¹¹ Također je odlučeno da se u svakom selu s dvadeset neškolorane djeca otvori pučka ili bar pomoćna pučka škola.¹¹² Što se Makarske tiče, općinski povjerenik Jakov Alač predao je 30. srpnja 1943. Ministarstvu narodne prosvjete molbu da se u Makarskoj otvori Državna niža realna

---

"Svijet je ustravljen. Čula se riječ: 'Kada oni svoje tako ubijaju, kako neće nas!'" (K. JURISIĆ, *Ljetopis...*, n. dj., 5.)

¹⁰⁵ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 3., Opći spisi 1944. (881-1538). Dopis ministra Bulata Odjelu za školstvo Glavarstvu građanske uprave u Splitu, br. 1350/1944 od 4. ožujka 1944.

¹⁰⁶ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 1., sv. 2. Opći spisi 1943. Br. 133/1943. od 11. studenoga 1943. Ing. Nikola Kirigin: Referat za obskrbu Dalmacije.

¹⁰⁷ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 2., Opći spisi 1944. (3-874). Br. 623/1944 od 9. veljače 1944. Dopis Računskog dvora br. 73168-1943 od 10. prosinca 1943. Tajne navjere Ministarstva za oslobođene krajeve.

¹⁰⁸ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 2., Opći spisi 1944. (3-874). Br. 589/1944.

¹⁰⁹ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 2., Opći spisi 1944. (3-874). Prehrana novo pripojenih krajeva Dalmacije. Izvještaj Glavnog ravnateljstva za prehranu br. 12-1944. od 12. siječnja 1944. ministru Bulatu. Br. 252/1944 od 12. siječnja 1944.

¹¹⁰ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 2., Opći spisi 1944 (3-874), Dopis ministra Bulata Glavarstvu građanske uprave u Splitu br. 48/44 od 7. siječnja 1944.: Rad u pučkim školama, popravak zgrada, narodni odgoj, honorarni nastavnici, pomoć nastavicima.

¹¹¹ Usp. niz dokumenata o tome u HDA, f. 225, NDH, MINOSK, kut. 2.-5. Kao zanimljivost, vrijedi spomenuti da ministar Bulat u dopisu br. 445/1944 od 1. veljače 1944. nabraja desetak auktora čije bi knjige trebalo besplatno razdijeliti u Istri. Među njima je i Vladimir Nazor, koji je tada već poodavno u partizanima. (HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut 5., 1. sv. Predmetni spisi 1943.-1944., br. 445/1944.)

¹¹² HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 2., Opći spisi 1944 (3-874), Dopis ministra Bulata Glavarstvu građanske uprave u Splitu br. 48/44 od 7. siječnja 1944.: Rad u pučkim školama, popravak zgrada, narodni odgoj, honorarni nastavnici.

gimnazija. Molbu je 22. studenoga 1943. dopisom ministru za oslobođene krajeve podupro i prof. Stipan Banović.¹¹³ Na takve je akcije svećenstvo gledalo s odobravanjem, a u nizu je slučajeva i poticalo.¹¹⁴ No, zbog svojih su političkih i vojničkih interesa Nijemci nerado gledali i na obnovu škola i širenje hrvatske misli, osobito na području novoosnovane Operativne zone Jadransko primorje (*Adriatisches Küstenland*).

Usporedno sa školskima, poduzimane su mjere za popravljjanje crkvenih prilika. Unatoč nepovoljnom držanju njemačkih vojnih tijela, hrvatske su vlasti poduzele žurne korake kako bi se i svećenstvu iz oslobođenih, a ranije anektiranih područja isplatila beriva.¹¹⁵ Razmišljalo se o otvaranju Rimokatoličkoga bogoslovnog fakulteta za primorsku Hrvatsku, sa sjedištem u Splitu,¹¹⁶ a ministar Bulat podupire molbu Provincijalata franjevac konventualaca, te pokušava diplomatskim putem i preko Krunoslava Draganovića u Vatikanu izboriti povratak samostana na kvarnerskim otocima hrvatskim redovnicima.¹¹⁷ Ministarstvo za oslobođene krajeve pozitivno odgovara na molbu Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja da se postradalim samostanima i župama u Dalmaciji dodijeli pomoć.¹¹⁸ Još ranije, Glavno ravnateljstvo za prehranu 2. rujna 1943. odobrilo je “za obskrbu učilišta Provincije Presv. Otkupitelja u Dalmaciji” veće količine živeža.¹¹⁹

Partizanska je strana izvrsno uočavala činjenicu da je na makarskom području zbog loših prometnih veza i teškoća s opskrbom sve izrazitija glad od koje trpi ne samo pučanstvo, nego i vojska i civilna uprava.¹²⁰ Ističući da gladuju i oružnici i predstavnici državne uprave, a kamoli pučanstvo, zapovjednik oružničkog voda u Makarskoj ocjenjivao je krajem 1943. kako pučanstvo primorskih sela “dobrim dijelom vjeruje u pobjedu partizana i veći postotak priželjkuje pobjedu partizana. Ovo i radi toga što je dulje vremena narod bio pod uticajem neprijateljske promidžbe a naša mu vlast nije nikad mogla pružiti potrebnu zaštitu. Narod je

---

¹¹³ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 1., sv. 2. Opći spisi 1943. Br. 304/1943.)

¹¹⁴ Krčki biskup dr. Josip Srebrnić posjetio je 20. veljače 1944. glavara Građanske uprave Sušak – Rijeka, te ga upozorio na potrebu da se pomognu nastavnici i škole na Krku. Biskup je predložio da se nastavnicima koji za sada rade besplatno, osigura plaća, a on se nudi kao posrednik pri isplati. (HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 3., Opći spisi 1944. (881-1538). Br. 1500/1944. Dopis Glavarstva građanske uprave Sušak – Rijeka br. 107/44 od 25. veljače 1944.)

¹¹⁵ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 1., sv. 2. Opći spisi 1943, br. 175/1943. od 15. studenoga 1943.

¹¹⁶ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 1., sv. 2. Opći spisi 1943, br. 329/1943. od 24. studenoga 1943.

¹¹⁷ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 1., sv. 2. Opći spisi 1943, br. 471/1943. od 1. prosinca 1943.

¹¹⁸ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 1., sv. 2. Opći spisi 1943, br. 229/1943. od 17. studenoga 1943.

¹¹⁹ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 1., sv. 2. Opći spisi 1943, br. 395/1943. od 27. studenoga 1943. Dr. fra Krsto Kržanić (Zagreb, Vrbanićeva 35) obratio se 7. prosinca 1943. Predsjedništvu vlade molbom za zimsku pomoć franjevcima u Dalmaciji, podsjećajući “da Nezavisna Država HRVATSKA ima svoje najjače uporište u franjevačkom kleru oslobođenih krajeva. Svi su naši svećenici za svoju Državu i svoga Poglavnika. Zar da onda samo oni budu odbačeni kao pastorčad i da se njih ne pomogne, dok se svakoga, bez obzira da li je za Državu, pomaže?!” (HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 1., sv. 2. Opći spisi 1943. Br. 799/1943. od 27. prosinca 1943.)

¹²⁰ GMM, Razna građa, k. 2. Arhiv Muzeja revolucije Makarska, R.O. Centar za Južnu dalmaciju, Ob.br. 362/43 od 14. studenoga 1943., nereg.

osiromašen i privredno potpuno uništen. Sve vojske koje su u ovim krajevima dolazile[,] uzimale su od naroda[,] bilo kako [od] protudržavnih elemenata bilo ka[k]o [od] pristaša Hrvatske državne ideje. U pljački i uništenju narodne imovine Talijani su nadmašili i partizane”.¹²¹ I početkom 1944. zapovjedništvo oružničkog voda Makarska javljalo je kako se u narodu još osjeća neprijateljska promičba, pa većina pučanstva, osobito primorskog, vjeruje u pobjedu partizana. Njih na Biokovu ima 150 do 200. Uz teško stanje opskrbe, slabljenju ugleda hrvatske države pridonosi i ponašanje njemačkih vojnika, od kojih su neki uhvaćeni u pljački napuštenih stanova. Tomu treba pridodati i saveznička bombardiranja.

U jednom od njih, 7. siječnja 1944., pet je zrakoplova napalo sam grad. Pet je ljudi ubijeno, a velik je broj ranjenih. Oštećen je franjevački samostan i nova crkva. Dvije su kuće srušene, a desetak ih je oštećeno. Školska je nastava prekinuta, a profesori i učenici razbježali su se po selima.¹²² Bombardiranja su nastavljena i u sljedećem razdoblju. U noći od 11. na 12. siječnja bolnica s plaže i vojnička bolnica iz samostana preselili su u Brela-Soline,¹²³ a matične knjige župe Bast-Baška Voda koje su, nakon dugog skrivanja, bile pohranjene u samostanu, vraćene su u Bašku Vodu.¹²⁴ Zbog bombardiranja su 13. siječnja 1944. u samostanu ostala samo tri fratra: gvardijan Šulenta, fra Ante Antić i poljski bogoslov fra Sabin Plechta.¹²⁵

U proljeće 1944. u Makarskoj su bile stacionirane snage 2. bojne 2. ustaškoga prometnog zdruga. Ukupno približno 550 vojnika bilo je raspoređeno po makarskom području, dok je u samome gradu ustaška posada imala 100-130 pripadnika.¹²⁶ Djelovanje hrvatskih snaga ograničeno je nazočnošću Nijemaca. Nijemci se, pak, ponašaju bahato. Ima slučajeva da odbijaju plaćati trošarine, što ozbiljno ugrožava prestiž hrvatskih vlasti.¹²⁷ I Ured ravnatelja promičbe pri Predsjedništvu vlade izvješćivao je početkom ožujka 1944. o postupcima njemačke posade u okolici Makarske i o simpatijama mjesnog pučanstva prema

---

¹²¹ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 2., Opći spisi 1944. (3-874). Br. 589/1944. Doglasno izvješće Zapovjedništva oružničkog voda Makarska 6. oružničke pukovnije za II. polovicu mjeseca prosinca 1943., br. 879/taj od 31. prosinca 1943.

¹²² K. JURIŠIĆ, *Franjevački samostan...*, n. dj., 67. Usp. HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 2., Opći spisi 1944. (3-874). Br. 475/1944. Doglasno izvješće Zapovjedništva oružničkog voda Makarska 6. oružničke pukovnije za I. polumjesec u siječnju 1944., br. 5/taj od 15. siječnja 1944.

¹²³ K. JURIŠIĆ, *Franjevački samostan...*, n. dj., 67.

¹²⁴ ISTI, *Ljetopis...*, n. dj., 6.

¹²⁵ ISTI, *Franjevački samostan...*, n. dj., 67.

¹²⁶ GMM, Razna građa, k. 2. Arhiv Muzeja revolucije Makarska, Štab grupe južno-dalmat. part. odreda, Ob. br. 4/44 od 10. travnja 1944., nereg.

¹²⁷ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 4., Opći spisi 1944. (1542-3471, b.b. bez god. b. b.). Br. 1683/1944. Dopis Glavarstva građanske uprave u Splitu br. 3035/44 od 8. ožujka 1944.

partizanima.¹²⁸ Na njemačka nasilja često kod hrvatskih vlasti interveniraju franjevci, makar svjesni da time mogu vlastiti život dovesti u opasnost. Još veća opasnost prijeti im od partizana.¹²⁹ Njemačke snage u ožujku 1944. pregledavaju crkvu u Baškoj Vodi, tragajući za skrivenim oružjem kojega, naravno, nije bilo.¹³⁰ Župsko oružničko zapovjedništvo Velike župe Cetina 14. rujna 1944. je izvješćivalo o ponovljenim savezničkim napadajima na grad, ali i o njemačkim vojnicima koji su zatečeni u pljačkanju pučanstva. Pokušaj hrvatskih vlasti da ih se kazni, ostao je ograničenog dosega.¹³¹ Njemački su vojnici u Makarskoj zatečeni pri pokušaju pljačke i 3. listopada 1944., javljaju hrvatske oružničke vlasti.¹³²

Čitavo to vrijeme partizanske se snage nisu usuđivale napasti grad, ali su poduzimale niz diverzantskih akcija, upravljenih na likvidiranje nepoćudnih pojedinaca, oštećenje prometnica i uopće uništenje imovine.¹³³ U tadašnjoj propagandi, kao i u kasnijim hagiografskim napisima, partizani su redovito govorili o silnim "oslobođenim područjima", što najčešće nije imalo nikakve veze s istinom. I početkom svibnja 1944. Kotarski komitet KPH za Makarsku u svom je političko-organizacijskom i financijskom izvješću za travanj izvijestio Biokovsko-neretvanski okružni komitet KPH da «u čitavom našem kotaru nema niti pedalj oslobođenog teritorija».¹³⁴

Saveznička su bombardiranja nastavljena tijekom čitave 1944. U podnožje zvonika 20. lipnja 1944. udarila je 200 kg teška avionska bomba koja, srećom, nije eksplodirala. Povlačenje hrvatsko-njemačkih snaga praktično je čitava Makarska dočekala u ruševinama, a i samostan je pretrpio ozbiljna oštećenja.¹³⁵ U Makarsku koju su netom napustile hrvatska i njemačka posada, partizani su ušli 20. listopada 1944. pjevajući "uz urlanje: 'Bit će klanja, bit će mesa'".¹³⁶

---

¹²⁸ HDA, f. 225 – NDH, MINOSK, kut. 4., Opći spisi 1944. (1542-3471, b.b. bez god. b. b.). Br. 1706/1944. Prilike u makarskom primorju. Izvješće Ureda promičbe za oslobođene krajeve pri Predsjedništvu vlade br. 13/44 od 1. ožujka 1944.)

¹²⁹ K. JURISIĆ, *Ljetopis...*, n. dj., 7. Ljetopisac 12. veljače 1944. bilježi kako su mu neki ustaše pripremili da će ga, zbog čestih intervencija, predati Nijemcima "što u praksi znači ubiti". Dne 23. travnja 1944. zapisuje kako mu je ustaški zastavnik Šimić ponudio zaštitu kad radi službe ide u Bast, ali je "to odbio kao još opasnije". (Isto, 9.)

¹³⁰ Isto, 8.

¹³¹ HDA, f. 1501 – NDH, VŽC, sv. 3. VŽ Cetina Split, izvješće br. 1057/taj, Split, 18. rujna 1944.

¹³² HDA, f. 1501 – NDH, VŽC, sv. 3. VŽ Cetina Split, izvješće br. 1132/taj, Split, 8. listopada 1944.

¹³³ Tako su 13. lipnja 1944. "dva udarnika" 1. čete 1. bataljona Neretvanskoga partizanskog odreda "ušli (...) u Makarsku i ubili ustaškog logornika Mirka Ribičića u njegovome stanu". (GMM, Razna građa, k. 2. Arhiv Muzeja revolucije Makarska, Štab grupe južno-dalmat. part. odreda, bez br. od 15. srpnja 1944., nereg.)

¹³⁴ HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska, KP-329 (6112-6201), KP-330 (6202-6323), br. KP-330/6284. U istom izvješću navodi se kako se narodni neprijatelji likvidiraju "u suglasnosti s Partijom".

¹³⁵ K. JURISIĆ, *Franjevački samostan...*, n. dj., 67.

¹³⁶ P. BEZINA, *Franjevci...*, n. dj., 117. Okružni komitet KPH biokovsko-neretvanski izvijestio je 22. listopada 1944. Partijsko povjerenstvo KPJ da mu je «ovaj čas» prispjela obavijest kako je Makarska zauzeta i kako su neprijateljske snage napustile makarsko područje (HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska, kut. 2 – KP-

II. Makarski samostan u doba komunističke strahovlade

Uništenje religije i crkve je za komunizam nužna pretpostavka uništenja građanskoga i stvaranja komunističkog društva. Represija prema crkvama, a osobito prema Katoličkoj crkvi, sastavni je dio uspostave komunističkog poredka,¹³⁷ pa je antiteizam standardni rekvizit komunističke propagande. Crkva je to odmah uočila. Papa Pio IX. je još 1846. u enciklici *Qui pluribus* osudio “užasan nauk komunizma”, a 1846. je u enciklici *Quanta cura* među 80 onodobnih zabluda koje s katoličkog stajališta treba odbaciti, svrstao i socijalizam i komunizam kao “skrajnje pogubne zablude”.¹³⁸ Crkva je trajno ostala na tom stanovištu, a katolički su svećenici i u Hrvata bili među prvima koji su argumentirano ukazivali na pogubnost komunističke ideologije.¹³⁹ U predratnom razdoblju komunisti u Hrvatskoj se uglavnom nisu upuštali u oštriju konfrontaciju s Crkvom, ali je njihov negativan stav ostao konstantan.¹⁴⁰ Taj je stav tijekom rata osnažen, dobivši pored ideološke i nacionalnu boju: Katoličkoj se crkvi predbacivalo da su njezini svećenici i redovnici u doba Drugoga svjetskog rata zagovarali pravo hrvatskog naroda na državnu neovisnost, što je u očima jugoslavenskih komunista bilo zločin samo po sebi.

Komunisti u Dalmaciji novačili su se uglavnom iz redova projugoslavenskih liberala i antiklerikalaca.¹⁴¹ Podjednaka je situacija i u drugim hrvatskim zemljama. U Makarskoj je komunistički pokret uoči Drugoga svjetskog rata bio razmjerno snažan.¹⁴² Prema komunističkim podacima, u vrijeme uspostave Nezavisne Države Hrvatske, u kotaru Makarska bilo je 139 članova KPJ, 131 kandidat, 700 skojevaca i 599 komunističkih simpatizera. U Makarskoj je partijska ćelija postojala još od 1919., a uoči početka rata

---

330 (6324-6367), KP-331 (6368-6584), sv. 12. Okružni komitet KPH Biokovo-Neretva, X/1944 – KP-331/6477-6521, br. KP-331/6505).

¹³⁷ Usp. Stéphane COURTOIS i dr., *Crna knjiga komunizma. Kriminal, teror, represija*, Sarajevo, 1999., 423.-424. i dr.

¹³⁸ Josip FRANULIĆ, *Skrajnje pogubna zabluda*, Makarska, 1994., 23.

¹³⁹ U Hrvatskoj su se u međuratnom razdoblju komunizmom primarno bavili katolički časopisi, među kojima svakako treba spomenuti isusovački *Život*, makarsku *Novu reviju*, potom *Hrvatsku stražu* itd. U katoličkih je nakladnika prije rata i tijekom njega objavljen velik broj rasprava o komunizmu, npr. François MAURIAC et al., *Komunizam i kršćani* (Izd. Konzorcija Istina i Život, Zagreb, 1937.), Bonifacije PEROVIĆ, *Komunizam* (Izd. Hrvatsko književno društvo Sv. Jeronima, Zagreb, 1938.), Dominik BARAČ, *Socialna filozofija boljševizma* (Izd. Dominikanske naklade Istina, Zagreb, 1944.) itd.

¹⁴⁰ Opš. J. KRIŠTO, *Katolička crkva...*, n. dj., I., 323.-360.

¹⁴¹ J. FRANULIĆ, n. dj., 29.

¹⁴² Razlozi te pojave nisu dovoljno istraženi. Obično se smatra kako su jačanju komunističkog pokreta pridonijeli neki povratnici iz inozemstva (osobito iz Australije) zadojeni komunističkim idejama, djelovanje komunističkih agitatora koji su došli iz Beča (Karlo Štajner!), opće siromaštvo puka i česta glad na koju bi Crvena pomoć reagirala najbrže. Jedan od važnih razloga svakako će biti i veliki zemljišni posjedi Crkve, koji su pogodovali komunističkoj propagandi među gladnim pučanstvom.

djelovao je Okružni komitet KPH za Makarsku, kojemu je na čelu bio Toni Andrijašević.¹⁴³ Treba istaknuti da je broj komunista u makarskome kotaru razmjerno bio znatno veći nego u okolnim kotarima. Usporedbe radi, u susjednome imotskom kotaru, gdje je postojala i srpska manjina, u vrijeme stvaranja NDH bilo je manje od 30 komunista na približno 54.000 stanovnika.¹⁴⁴ U kotaru Metković koji je imao oko 20.000 žitelja, od čega 5 posto Srba, u proljeće 1941. je bilo ukupno 25 pripadnika KPJ, od čega je samo njih 18 povezano u partijskim ćelijama. Na području kotara bilo je i 14 članova SKOJ-a.¹⁴⁵ U omiškom području, tj. općinama Omiš, Poljica i Krajina pred proglašenje NDH bilo je, unatoč znatno većem broju tvorničkih radnika, ukupno 52 člana KPJ na približno 27.000 stanovnika.¹⁴⁶ Crkveni su krugovi 1939. jasno uočili jačanje komunista u makarskom području.¹⁴⁷

---

¹⁴³ Jure BILIĆ, Biokovo u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945. Uvodna riječa, 12. Usp. Vice SRZIĆ GABRO, *Djelovanje Okružnog komiteta KPH za Makarsku 1941-1945.*, Biokovo u NOB..., nav. zbornik, 41., te D. GRANIĆ, n. dj., 243. Kvesić misli da je u kotaru Makarska bilo 193 člana KPJ. (S. KVESIĆ, n. dj., 55.) Ujdurović je oprezniji. Prema njemu, Općinski komitet KPH u Makarskoj je u travnju 1941. imao 96 članova, onaj u Gradcu 61, a u Vrgorcu 27. (M. UJDUROVIĆ, n. dj., 41.)

¹⁴⁴ Pero TRUTIN, *Narodnooslobodilački pokret na području Imotske krajine 1941-1942. godine*, Beograd, 1980. rkp. u posjedu pisca. U monografiji o partizanskom pokretu u Imotskom, Kujundžić tvrdi da se do kapitulacije Jugoslavije broj komunista povećao na oko 70 (Nedjeljko KUJUNDŽIĆ, *Imotska krajina u NOB-u 1941-1945*, Imotski, 1981., 34.), te objavljuje fotografiju spomen-ploče prema kojoj je bilo "preko 60 komunista". No, Trutin podsjeća da nijedan Imoćanin nije 1941. otišao u partizane unatoč pozivu CK KPJ, te zaključuje "da su tvrdnje nekih drugova o tome da je Imotska krajina 1941., u svibnju imala 10 partijskih ćelija sa 72 člana KP i mnogo većim brojem kandidata i oko 200 skojevaca samo dobre želje, jer je stvarnost bila drukčija". (P. TRUTIN, nav. rkp., 6.) Da je Trutin puno bliže istini, potvrđuje Kotarskoga komiteta KPH za Imotski od 30. prosinca 1944, kojim se Okružni komitet KPH biokovsko-neretvanski izvješćuje da je «prije N.O.B. na našem kotaru bilo čl. K. P. 36», a sada ih je 122. (HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska, kut. 2 – KP-330 (6324-6367), KP-331 (6368-6584), sv. 13. Okružni komitet KPH Biokovo-Neretva, XI-XII/1944 – br. KP-331/6568). Prema Ujduroviću, za Općinski komitet KPH Imotski, prema kasnijoj rekonstrukciji, "prihvatljiv je" broj od 34 člana Partije u rujnu 1940., dok svega dvije stranice dalje isti pisac donosi podatak iz "Materijala za historiju NOB biokovsko-neretvanskog okruga", nastalih 1949. kao rezultat rekonstrukcije 17 bivših partizana, da je OK KPH Imotski u travnju 1941. imao svega 15 članova. (M. UJDUROVIĆ, n. dj., 39., 41.) Kvesić misli kako je u Imotskoj krajini bilo svega 8 komunista. (S. KVESIĆ, n. dj., 55.) U dokumentu pod nazivom "Brojno stanje partijskih organizacija u kotaru Imotski" za travanj 1944. navodi se kako članova Partije, bez obzira na to gdje se nalaze, ima ukupno 34 (HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska, kut. 1 – KP-329 (6112-6201), KP-330 (6202-6323), sv. 6. Okružni komitet KPH Biokovo-Neretva, III-IV/1944 – br. KP-330/6270). Kotarski komitet KPH Imotski 30. lipnja 1944. konstatira: "Politička situacija u toku ovog mjeseca na našem kotaru nije se popravila u korist N.O.P. a niti se je pogoršala. Mase i dalje ostaju po strani... [...] Svega ukupno ima u kotaru članova Partije 54 [,] od ovog su broja dva člana otišla u našu vojsku [...], a dva člana došla iz vojske na teren..." (HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska, kut. 2 – KP-330 (6324-6367), KP-331 (6368-6584), sv. 8. Okružni komitet KPH Biokovo-Neretva, VI/1944 – KP-330/6324-6367, br. KP-330/6366. Politički, organizacioni i finansijski izvještaj za juni 1944. od 30. VI. 1944.) Kad se zna da su poratne "rekonstrukcije" najčešće imale druge motive, a ne utvrđivanje povijesne istine, čini se kako je u dvojbi uvijek razumnije prihvatiti opreznije procjene.

¹⁴⁵ Drago PIPINIĆ, *Ratni kotar Metković u narodnooslobodilačkoj borbi. Kronika 1941-1944*. Split, 1986., 9., 21., 25., 27.-28.

¹⁴⁶ Josip STANIĆ GRIŠA, *Radnički pokret i socijalistička revolucija na području Omiša 1900-1950.*, knj. I., Split, 1981., 154., 187.-188., 253. Radi preciznosti, potrebno je navesti da je upravni kotar Omiš osnovan zakonskom odredbom od 10. srpnja 1941. On je obuhvaćao onaj dio splitskoga kotara, koji je nakon Rimskih ugovora ostao u sastavu NDH, tj. općine Klis, Krajina, Lečevica, Muć, Omiš i Poljica (općine Donja Kaštela, Kaštel Lukšić, Kaštel Sućurac, Šolta i Trogir su pripale Italiji). Nakon kapitulacije Italije, zakonskom odredbom od 3. studenoga 1943. ukinut je kotar Omiš, pa je njegovo područje pripojeno kotaru Split. Nakon toga se ukazala potreba za obnovom kotara Omiš. Hrvatske su vlasti procjenjivale da bi on krajem 1943. imao 27.014

Hrvatske vlasti nisu protiv komunista poduzimale nikakve mjere, ako oni sami ne bi poduzimali akcije protiv nove države.¹⁴⁸ No, vjerni svojoj jugoslavenskoj i internacionalističkoj orijentaciji, komunisti su početkom travanjskog rata diljem Hrvatske, pa tako i u Makarskoj, činili sve da se obrani Jugoslavija, a time i spriječi ostvarenja prava hrvatskog naroda na samoodređenje. Na partijskom sastanku održanom 28. ožujka donesena je odluka da se komunisti i skojevci u slučaju rata dragovoljno javljaju u jugoslavensku vojsku.¹⁴⁹ U Makarskoj su 2. travnja 1941., povodom odlaska pričuvnika u vojsku, potakli demonstracije u prilog obrane Jugoslavije.¹⁵⁰ Nakon proglašenja NDH, postirska komunistička mladež demonstrira protiv općinskog načelnika koji je izvjesio hrvatsku zastavu, ultimativno tražeći da je skine.¹⁵¹ Odluku o neposrednim pripremama za oružanu borbu u Dalmaciji komunisti su donijeli na partijskom savjetovanju Pokrajinskoga komiteta KPH za Dalmaciju 25. travnja 1941.,¹⁵² znatno prije Rimskih ugovora odnosno upravo u jeku hrvatsko-talijanskih pregovora o granici. U provedbi tih zamisli komunisti su lako našli zajednički jezik s jugoslavenskim nacionalistima. Tijekom proljeća i ljeta 1941. prvaci komunističkog pokreta u Dalmaciji pokušavaju sklopiti sporazume s vođama jugoslavenskih integralista i četnika, ali ovi ne pristaju na njih.¹⁵³

Svega nekoliko dana nakon uspostave NDH, a prije dolaska talijanskih snaga u Makarsku, komunisti su 18. travnja 1941. poduzeli niz provala u skladišta oružja u Makarskoj, Gradcu, Kozici, Vlaki, Dragljanima i dr.¹⁵⁴ Odluka o krađi oružja u Makarskoj donesena je već 17. travnja, malo nakon što je u kotaru i formalno uspostavljena vlast NDH.¹⁵⁵ Zbog sabotažnih akcija i krađe oružja, hrvatske su redarstvene vlasti 2. lipnja uhitile nekoliko makarskih komunista. Dio je pušten nakon kratkog vremena zbog nedostatka

---

stanovnika, od čega su 26.785 Hrvati, a 50 Srbi. (HDA, f. 225, k. 2. - NDH, MINOSK, Opći spisi 1944. (3-874), br. 650/1944. Zakonska odredba o osnivanju kotara Omiš donesena je 6. ožujka 1944., a objavljena je u Narodnim novinama br. 54 od 7. ožujka 1944. (HDA, f. 225, k. 4., NDH, MINOSK, Opći spisi 1944. (1542-3471, b. b., bez god. b. b.), br. 1895/1944.)

¹⁴⁷ K a t o l i č k a r i j e č od 19. listopada 1939. (Nav. prema: M. UJDUROVIĆ, n. dj., 39.)

¹⁴⁸ P. TRUTIN, nav. rkp., 4. Trutin naglašava da nije bilo represije ni prema "pristalicama ranije priznatih građanskih partija". Hrvatske su vlasti pritom raspolagale popisom komunista u kotaru Imotski. Na njemu je bilo 19 imena. (ISTI, *Hapšenja partijskih aktivista na području Imotske krajine (od travnja 1941. do listopada 1942.)*, rkp., str. 1. Privatna arhivska zbirka, kut. 52.)

¹⁴⁹ M. UJDUROVIĆ, n. dj., 64.

¹⁵⁰ S. KVESIĆ, n. dj., 51.

¹⁵¹ Ivan BIOČINA ICO, *Razvoj komunističke partije i NOB-e na Braču i veze s Biokovom*. Biokovo u NOB..., nav. zbornik, 184.

¹⁵² S. KVESIĆ, n. dj., 92.-94.

¹⁵³ Usp. *Narodnooslobodilačka borba u Dalmaciji. Zbornik dokumenata*, I., Split, 1981., dok. 56., str. 173.

¹⁵⁴ Neda MAROVIĆ, *Komunistička partija na biokovsko-neretvanskom području 1941-1945*. Biokovo u NOB, nav. zbornik, 25. Interesantno je napomenuti da J. Bilić tvrdi kako su komunisti 18. travnja 1941. "digli oružje iz skladišta Kraljevine Jugoslavije". (J. BILIĆ, n. dj., 13.) Riječ je o skladištima u vlasništvu NDH, u koje je izvršena provala 18. travnja 1941., dan nakon bezuvjetne kapitulacije jugoslavenske vojske.

¹⁵⁵ M. UJDUROVIĆ, n. dj., 65.; V. SRZIĆ GABRO, n. dj., 42.

dokaza, a jedanaestorica su u noći između 12. i 13. srpnja pobjegla iz zatvora i odmetnula se u Biokovo.¹⁵⁶ Kao protumjeru, želeći vratiti oduzeto oružje, vlasti su poduzele nova uhićenja, pa je već sutradan uhićeno 35 komunista.¹⁵⁷ No, ni njima se nije ništa dogodilo. Uskoro su pušteni na slobodu zbog nedostatka dokaza.¹⁵⁸

Nakon njemačkog napada na SSSR, jugoslavenski su se komunisti zdušno odazvali pozivu Moskve da stanu u obranu "prve zemlje socijalizma" i "jedine prave domovine komunista". CK KPJ je pozvao na oružani ustanak, a istoga dana, 22. lipnja, Pokrajinski komitet KPJ za Dalmaciju taj je poziv ponovio, proglašujući da se "komunisti sa današnjim danom smatraju mobiliziranima".¹⁵⁹ No, prilike u makarskom kotaru objektivno nisu pružale dovoljno pretpostavki za organiziranje oružane borbe. Slično stanje je bilo i u ostatku Dalmacije.¹⁶⁰ Iako nezadovoljno talijanskim presizanjima i slabostima hrvatske države, poput slabe pravne sigurnosti, pojave odmetništva i divljih ustaša, prometnih i opskrbnih teškoća, hrvatsko pučanstvo je pokazalo krajnju nesklonost prema pokušajima da se oružjem potkopa njegova netom izborena država. Radi toga se tijekom 1941./42. pobuna rasplamsava mahom u područjima nastanjenima srpskim življem, a četničko-partizanska simbioza u mnogim će krajevima trajati do kasno u 1942.

Prigovore partijske središnjice, koja je oružanom borbom na svaki način htjela olakšati položaj SSSR-a, makarski su komunisti otklanjali s obrazloženjem da protiv oružane borbe na biokovskom području govore zemljopisni uvjeti, goleti, manjak vode, siromaštvo pučanstva i strah od represalija. Nespremni za borbu, oni su se angažirali na sabotiranju obrambene moći NDH, vodeći žustru propagandu protiv odazivanja vojnih obveznika u hrvatske oružane snage.¹⁶¹ Nakon razočaranja Rimskim ugovorima, i osobito nakon reokupacije razvojačenog područja, ta je propaganda u primorskim dijelovima Hrvatske imala priličnog uspjeha.¹⁶² Vojne su bjegunce pokušavali unovačiti u buduće partizanske postrojbe: u izvješću kojega je 22. listopada 1941. poslao CK KPH, Rade Končar bilježi: "Masovna strijeljanja u Dalmaciji su uzrok da mnogi ne će u hrvatsku vojsku. Ovi svi bježe u šume i tamo se skrivaju, samo da ne moraju u vojsku. Mi se nadamo, da ćemo dobar dio tih bjegunaca pridobiti za naše

---

¹⁵⁶ N. MAROVIĆ, n. dj., 26.; M. UJDUROVIĆ, n. dj., 60.; S. KVESIĆ, n. dj., 103.-104.

¹⁵⁷ V. SRZIĆ-GABRO, n. dj., 43.; S. KVESIĆ, n. dj., 103.-104.

¹⁵⁸ T. ŠITIN, n. dj., 364.

¹⁵⁹ S. KVESIĆ, n. dj., 101.-102.

¹⁶⁰ Na vijećanju CK KPH u Zagrebu (8.-10. srpnja 1941.) kritiziran je politički sekretar Pokrajinskoga komiteta KPH, Vicko Krstulović, koji je branio stajalište komunista iz Dalmacije da u Dalmaciji još nisu sazrele prilike za oružanu pobunu.

¹⁶¹ N. MAROVIĆ, n. dj., 27.; V. SRZIĆ GABRO, n. dj., 43.; D. GRANIĆ, n. dj., 244.-245.

¹⁶² Usp. ZNOR, t. V/2, dok. 78.

odrede".¹⁶³ To nije išlo sasvim glatko, iako je na makarskom području, kao i na otocima, pojava izbjegavanja služenja vojske bila relativno raširena,¹⁶⁴ što se nesumnjivo može pripisati talijanskim presizanjima i slabljenju ugleda hrvatske države kao glavnom uzroku.¹⁶⁵ Tamo gdje bi se hrvatske državne vlasti pokazale dovoljno snažnima, pojava dezerterstva nije bilo,¹⁶⁶ ili ih je bilo u ograničenoj mjeri.¹⁶⁷

S obzirom na razmjerno mali udio srpskog pučanstva u Makarskoj i okolici, partizani su se od samog početka novačili iz komunističkih redova. Svoju ideološku izgrađenost i ambicije u samom početku čak nisu ni skrivali. Nakon formiranja Prve južnodalmatinske partizanske čete "svakog se jutro pjevala Internacionala i podizala crvena zastava".¹⁶⁸ Relativno brzo su uočili da takav, ideološki pristup odbija nekomunistički raspoložene vojne bjegunce i pretežan dio stanovništva. Na partijskom savjetovanju u Golinjevu kod Livna, 6. listopada 1942., odlučeno je da se prestane s praksom isticanja samo crvene zastave, pa se uz nju od sada ističe i "nacionalna".¹⁶⁹ No, već rano započinje snažan komunistički obračun s HSS-om.¹⁷⁰ U partizanske neprijatelje ne spadaju samo Talijani odnosno Nijemci ili ustaše, nego i Mačekovi pristaše, iako su oni više naginjali jugoslavenskoj koncepciji rješenja hrvatskog pitanja.¹⁷¹ Za komuniste je bilo jasno "da rat nije svršija onda kad crkne fašizam, nego onda, kad radni narod očisti svakoga onog koji mu stane na put".¹⁷² I ljetopisac župe Bast - Baška Voda tijekom 1943. zapaža žestoku partizansku kampanju protiv Mačeka.¹⁷³

Pad Italije i kasnija Teheranska konferencija stvorili su potpuno drugačije političke odnose na području NDH. U odnosu na snage otpora, partizanska je vojska u očima

---

¹⁶³ S. KVESIĆ, n. dj., 189.-195.

¹⁶⁴ Usp. izvješće Velike župe Cetina iz travnja 1942. u: Fabijan TRGO, *Bitna obilježja narodnooslobodilačkog rata i revolucije na biokovskom području*. Biokovo u NOB..., nav. zbornik, 19.

¹⁶⁵ Tako se tvrdi da je krajem 1941. na Biokovu bilo oko 130 pripadnika partizanskog pokreta. (N. MAROVIĆ, n. dj., 27.) No, taj broj ne će biti pouzdan. U istome zborniku, svega nekoliko stranica dalje, navodi se kako je od 16. srpnja 1941. do kraja 1941. na Biokovu formirano 12 partizanskih skupina, s oko 200 naoružanih boraca, većinom komunisti. (Miroslav ČURIN, *Politička i vojna platforma PK KPH za Dalmaciju i razvitak NOB-a na biokovskom području 1941. godine*, Biokovo u NOB, nav. zbornik, 59.) Granić već u studenome 1941. ima 219 partizana organiziranih u 11 skupina. (D. GRANIĆ, n. dj. 246.)

¹⁶⁶ "U Imotskoj krajini gotovo da nije bilo 'vojnih dezertera', od kojih se u makarskom i metkovičkom kotaru regrutirao veći broj partizana, uz jezgra (!) koja su činili komunisti." (M. UJDUROVIĆ, n. dj., 68.)

¹⁶⁷ Kad je, radi osiguranja luke Ploče, u svibnju 1941. u makarsko područje došla bojna Crne legije pod zapovjedništvom Jure Francetića, nije bilo nikakvih represalija protiv pučanstva u selima s vojnim bjeguncima, a dio bjegunaca javio se u vojsku. (M. UJDUROVIĆ, n. dj., 99.)

¹⁶⁸ Isto, 85.

¹⁶⁹ Isto, 144.

¹⁷⁰ Opš. Fikreta JELIĆ-BUTIĆ, *Hrvatska seljačka stranka*, Zagreb, 1983.; Zdenko RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950.*, Zagreb, 1996.

¹⁷¹ Sreski (sic!) NOO za srez (!) makarski uputio je 30. studenoga 1942. nalog mjesnim NOO-ima, da strogo paze "na štetne političare u svom selu, t. j. na one Hajsesovce (sic!) koji nikako nisu htjeli pristat uz nas u narodno oslobodilačkoj borbi". (HDA, f. 1488 – Kotarski NOO Makarska 1942.-1943., NV-189/1818.)

¹⁷² Isto.

¹⁷³ K. JURIŠIĆ, *Ljetopis...*, n. dj., 4.

Saveznika dobila vojnopolitičku bitku s četnicima. Komunističko se vodstvo time nije zadovoljavalo, nego je sada još žustrije poduzimalo korake za provođenje boljševičke revolucije i kasnije preuzimanje vlasti u obnovljenoj Jugoslaviji. Važna etapa u tom planu bio je sporazum Tita i Šubašića. Tzv. Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije (NKOJ) tim je korakom izvojevao važnu diplomatsku pobjedu. Međutim, na unutarnjem planu ona politički još nije bila osigurana. Budući da je u slučaju savezničke pobjede opstanak NDH isključen, ključnu prijetnju komunističkom etabliranju u Hrvatskoj predstavljali su HSS i Katolička crkva. Radi toga pobjednički pohod komunističkih partizana ne će pratiti samo uvođenje diktature, pljačka i glad, nego i sustavno likvidiranje svih političkih protivnika komunističkog poredka. Prema djelomičnim podacima koje je prikupio fra Karlo Jurišić, u sedamnaest naselja na makarskom području partizani su samo do 20. ožujka 1944. bez suda pobili oko pedeset ljudi, mahom viđenijih.¹⁷⁴ Time se očito htjelo narodu utjerati strah u kosti i spriječiti političko djelovanje protukomunističkih snaga.

Istodobno se političke protivnike propagandno diskreditiralo. Prvaka HSS-a na makarskom području, Juru Jurišića, komunisti optužuju za sabotiranje narodne borbe i planiraju njegovo likvidiranje. Propagandni odjel Okružnog NOO-a biokovsko-neretvanskog ocjenjuje početkom kolovoza 1944. da je neprijateljska propaganda i na makarskom području još uvijek snažna, iako nešto slabija nego u Imotskom i Metkoviću. U propagandnom ratu protiv NOP-a, koji se svodi na prokazivanje partizana kao srbokomunističkog pokreta “istakao se je poznati zlikovac pop Sumić iz Dusine”.¹⁷⁵

Iako je već tijekom rata bilo jasno da se i četnici i komunisti sustavno okomljuju na katoličke svećenike, trebala su proći desetljeća da se precizno utvrde imena svećenika i redovnika koje su jugoslavenski komunisti ubili tijekom rata i nakon njega.¹⁷⁶ Taj broj je,

---

¹⁷⁴ Fra Karlo JURIŠIĆ, *Fra Ante Benutić, župnik i mučenik (1903.-1944.)*, K a č i ć, god. XXX.-XXXI., Split, 1998.-1999., 466.-467.

¹⁷⁵ GMM, Razna građa, k. 5. Arhiv Muzeja revolucije Makarska, br. NOO-4/5-11. Oružni NOO biokovsko-neretvanski. Propodjel, Izvještaj o radu Propodjela za mjesec srpanj 1944. god., br. 277/44 od 9. kolovoza 1944.

¹⁷⁶ Draganović je popis katoličkih svećenika, redovnika i redovnica koje su poubijali četnici i partizani donio u već spomenutom članku, objavljenom 1943. (Usp. K. DRAGANOVIĆ, n. dj., 101.-102., 119., 123.-124.) Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945. posebno upozorava na dotad nezapamćene progone katoličkih svećenika: 243 su ubijena, 169 je u zatvorima i logorima, a 89 je nestalih. Tomu treba pribrojiti 19 ubijenih klerika, 3 ubijena redovnika i četiri časne sestre. Da su četnici i partizani smišljeno istrebljivali hrvatske katoličke svećenike, prvi je nakon rata upozorio Theodore BENKOVIC, O.F.M. u djelu koje je hrvatskoj javnosti uglavnom posve nepoznato: *The Tragedy of a Nation. An American's Eye-Witness Report*, Ed. Croatian Franciscan Press, (s. l.) 1946. Prvi temeljiti, ali ipak djelomičan popis žrtava objavljen je u *Hrvatskom kalendaru za 1955.* (Chicago, 1945.), a ponovno ga je tiskao Vinko NIKOLIĆ u djelu *Bleiburg: Uzroci i posljedice*. Knjižnica Hrvatske revije, München-Barcelona, 1988., 51.-64. Fra Lucijan KORDIĆ je 1988. objavio knjigu *Mučeništvo crkve u Hrvatskoj* (Ziral, Chicago, 1988.). Usp. i I. MUŽIĆ, n. dj., 327. Statistika stradanja katoličkih i nekatoličkih svećenika i vjerskih službenika objavljena je i u: Ante BELJO, *YU-genocid: Bleiburg, Križni put, Udba*, II. proš. izd., Zagreb-Toronto, 1990., 303.-312. Najcjelovitiji popis dao je

prema nepotpunim podacima, dosegao 287 ubijenih svećenika, 201 redovnika, 54 bogoslova, sjemeništara i laika iz raznih redovničkih zajednica, te 30 časnih sestara ili, ukupno, 601 žrtvu.¹⁷⁷ Više stotina svećenika, redovnika i redovnica nakon rata je na političkim procesima osuđeno na teške zatvorske kazne.

U Provinciji Presvetog Otkupitelja tijekom rata su ubijena četrdesetorica, a poginula još četiri fratra.¹⁷⁸ Mnoge su župe makarskog primorja osjetile brutalnost partizanskoga protuhrvatskog i protukatoličkog nadahnuća. Podgoranina don Marijana Radojkovića ubili su partizani na Biokovu 26. rujna 1942.¹⁷⁹ Fra Karlo Ćulum, župnik u Zavojanima, ubijen je 26. svibnja 1943.¹⁸⁰ Kozičkog župnika fra Ladislava Ivankovića 29. srpnja 1942. ubili su četnici, skupa s još 66 njegovih župljana. Partizani su 28. prosinca 1943. ubili fra Petra Pavišu, župnika u Bastu – Baškoj Vodi, kojega su bezuspješno pokušavali navesti da propagira njihove ciljeve.¹⁸¹ Fra Antu Benutića, župnika Igrana i Drašnica, partizani su smaknuli 20. ožujka 1944.¹⁸² Kotarski komitet KPH za Makarsku u svom je izvješću za ožujak 1944. javio 3. travnja 1944. Biokovsko-neretvanskom okružnom komitetu KPH: “Za ovaj mjesec likvidiran je samo jedan špijun, i to poznati zlikovac Fra Ante Benetić (sic!), župnik iz Igrana. Čije je umorstvo mnogim[a] postalo zagonetno. U Drašnicam[a] su uhvaćeni Zvonko Šulenta, Frane Papić, Fabijan Begović i Andrija Mlač koji je nepažnjom polkoma II. čete pobjegao, dok je (sic!) Papić i Begović strijeljani. Akcije naše vojske narod je popratio sa dosta oduševljenja naročito prilikom likvidacije fra Ante i vojnih dezertera iz Drašnica”.¹⁸³

Općinski komitet KPH za Makarsku je krajem rujna 1944. izvješćivao da narod pokazuje sve više simpatija za partizane. Lijep broj domobrana da je prešao u partizane, a da

---

don Anto BAKOVIĆ u knjizi *Stradanja Crkve u Hrvata u Drugom svjetskom ratu. Svećenici - žrtve rata i poraća 1941.-1945.*, Zagreb, 1994.

¹⁷⁷ Juraj BATELJA (priř.), *Crna knjiga o grozovitostima komunističke vladavine u Hrvatskoj*. Priredio, uvod napisao i bilješkama popratio Juraj Batelja, Zagreb, 1999., LI.

¹⁷⁸ Fra K. JURIŠIĆ, *Fra Ante Benutić*, n. dj., 458.

¹⁷⁹ ISTI, 461. Fra Petar BEZINA, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika Splitske metropolije i Zadarske nadbiskupije 1941.-1992.*, Split, 2000., 59.

¹⁸⁰ Opš. P. BEZINA, *Franjevci*, n. dj. 49.-52. Bezina argumentirano polemizira s tezom da su fra Karla Ćuluma kao tobožnjega partizanskog suradnika ubili ustaše.

¹⁸¹ Isto, 73.-76. Jurišić pod nadnevkom 7. veljače 1943. bilježi: "Partizani traže od župnika fra Petra Paviše, da propovijeda u crkvi o partizanskom bratstvu". Partizani su ga uhitili 18. veljače 1943., kad je pokušao otići prema Splitu, ali im je poviše Veprica pobjegao. Dne 2. siječnja 1944. bilježi da je došla vijest kako je fra Petar 8./9. prosinca 1943. zarobljen na brodu "Jadro", na putu iz Metkovića u Makarsku, nakon čega je bio interniran kod Hvara, a onda 25. ili 26. prosinca strijeljan i "pokopan u prostu zemlju na vrhu groblja s južne strane s drugim žrtvama". Vijest da je fra Petar Paviša doista strijeljan potvrđena je 19. veljače 1944., dolaskom prvih ljudi s Hvara. (K. JURIŠIĆ, *Ljetopis...*, n. dj., 3., 6.-7.)

¹⁸² P. BEZINA, *Franjevci...*, n. dj., 88.-90. O fra Anti Benutiću i njegovu umorstvu opš. fra Karlo JURIŠIĆ, *Fra Ante Benutić...*, n. dj.

¹⁸³ GMM, Razna građa, k. 1., Arhiv Muzeja revolucije Makarska, br. KP-1/6-121. Usp. Političko-organizacioni i finansijski izvještaj za travanj 1944. godine, kojega je 15. travnja 1944. za Oblasni komitet KPH za Dalmaciju priredio Okružni komitet KPH biokovsko-neretvanski (HDA, f. 1222 – Oblasni komitet KPH za Dalmaciju, KP-295 (495-592), KP-296 (593-699), sv. 2, br. KP-295/561).

takvih pojava ima među ustašama, iako ovi izjavljuju da se ne će predati partizanima, nego Englezima.¹⁸⁴ U političko-organizacijskom izvješću za studeni 1944. Okružni komitet KPH biokovsko-neretvanski izvješćivao je Oblasni komitet KPH za Dalmaciju da je političko stanje u kotarima Vrgorac, Makarska i Metković «dosta dobro», iako se u Metkoviću osjećaji «ostaci ustaškog utjecaja». Nasuprot tomu, u kotaru Imotski nezadovoljstvo naroda postupcima partizanskih vlasti snažnije je izraženo.¹⁸⁵

Odmah nakon zauzimanja makarskog područja partizanska je vlast nastavila obračun s političkim protivnicima. Obustavljeno je izlaženje *Nove revije*, uglednog časopisa koji je izlazio od 1922. do 1944.¹⁸⁶ Prestao je izlaziti i niz Bogoslovne biblioteke, u kojem je do tada objavljeno 18 knjiga.¹⁸⁷ U studenome 1944. Kotarski komitet KPH Makarska izvješćuje kako je i u vrijeme partizanskog ulaska u naselja makarskog primorja bilo pojava izražavanja simpatija prema kralju Petru. I među partizanskim simpatizerima je oduševljenje splasnulo, dijelom zbog toga što su partizanske obitelji žalosne kad vide da nema njihovih sinova, a dijelom zbog toga što se gospodarske prilike nisu popravile. «Reakcija» je bila aktivna uglavnom na zapadnom dijelu općine, a «po oslobođenju našeg Kotara sa strane Komande Mjesta i O.Z.N.-e pohvatano je oko 30 narodnih neprijatelja koji su se zatekli u Makarskoj i sproveli ih u Komandu Područja».¹⁸⁸

Radi obračuna s političkim protivnicima, komunističke su ćelije pripravljale popise nepoćudnih u obliku tzv. crne knjige.¹⁸⁹

U ključne protivnike svakako je spadala Katolička crkva. Ujesen 1994. partizani su smaknuli još nekoliko svećenika i redovnika podrijetlom iz makarskog primorja: fra Božidar Šimić je ubijen 10. rujna 1944. u Opuzenu, o. Petar Perica D.I. 24. listopada 1944. na Daksi kod Dubrovnika, a fra Ante Cvitanović je 27. studenoga 1944. u nepovrat odveden iz Sinja.¹⁹⁰

---

¹⁸⁴ GMM, Razna građa, k. 1., Arhiv Muzeja revolucije Makarska, br. KP-2/4-244.

¹⁸⁵ HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska, kut. 2 – KP-330 (6324-6367), KP-331 (6368-6584), sv. 13. Okružni komitet KPH Biokovo-Neretva, XI-XII/1944 – KP-330/6324-6367, br. KP-331/6548, Političko-organizacioni izvještaj za studeni 1944 od 10. prosinca 1944.

¹⁸⁶ Posljednji broj *Nove revije* izišao je 1941. Časopis nije izlazio tijekom rata zbog nedostatka papira i ratnih neprilika, ali nije bio obustavljen.

¹⁸⁷ Opš. Hrvatinić, Hrvatin Gabrijel JURIŠIĆ, *Spisateljska i izdavačka djelatnost profesora bogoslovije u Makarskoj*, u: *Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj*. 250. obljetnica osnivanja i rada, 1736.-1986., Makarska, 1989., 235.-262. Usp. fra Josip-Ante SOLDO, *Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja (Šematizam)*, Split, 1979., 165.-166.

¹⁸⁸ HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska, kut. 2 – KP-330 (6324-6367), KP-331 (6368-6584), sv. 13. Okružni komitet KPH Biokovo-Neretva, XI-XII/1944 – KP-330/6324-6367, br. KP-331/658, Politički, organizacioni i financijski izvještaj za listopad 1944.

¹⁸⁹ Kotarski komitet KPH za Imotski izvješćuje 3. svibnja 1944. Okružni komitet KPH biokovsko-neretvanski, da «crna knjiga (...) još nije gotova (...) u toj knjizi će biti najmanje 2.000 – 2.500 gadova zabilježeno...» (HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska, kut. 1 – KP-329 (6112-6201), KP-330 (6202-6323), sv. 7. Okružni komitet KPH Biokovo-Neretva, V/1944 – br. KP-331/6273.

¹⁹⁰ Fra K. JURIŠIĆ, *Fra Ante Benutić...*, n. dj., 461.

Na popisu nepoćudnih među prvima je bio fra Dominik Šulenta, koji je od 1. siječnja 1942. obnašao dužnost gvardijana makarskog samostana. Njega će Viktor Novak svrstati u “ustaške i njemačke suradnike” koje će “po zlu pamtiti preostali narod drugog vremena”, kako tvrdi “jedan odličan poznavalac hercegovačkih (sic!) prilika”.¹⁹¹ Zapravo je Novak prepisao paušalne i hajkaške formulacije iz članka “Fratarska mantija skrivala je zločince i izdajice”, koji je objavljen u partizanskoj “Slobodnoj Dalmaciji”,¹⁹² što nije naodmet napomenuti kao ilustraciju načina nastanka Novakova “znanstvenog djela”.

Gvardijana Šulentu su partizani odlučili kazniti zbog odbijanja njihova traženja da pomogne partizanski pokret. Ipak, ne smatrajući se odgovornim ni za što, gvardijan je odbio prijedlog logornika ustaškog logora u Makarskoj, Mate Tomića,¹⁹³ da se i fratri povuku pred partizanskom najezdom, te je s još nekoliko svećenika i studenata bogoslovije ostao u samostanu. Odmah po ulasku u Makarsku, partizani su došli u samostan, tobože kako bi provjerili kriju li se u njemu njemački vojnici. Gvardijan je odvratio da u samostanu nema ni hrvatskih ni njemačkih vojnika. Ipak, iste večeri ga uhićuju, a par dana kasnije uhitit će i fra Antu Antića, kojega su sutra pustili iz zatvora.

Kako piše fra Petar Bezina, “fra D. Šulentu su 2. studenoga 1944. g. s don Nikom Delićem, fra Franom Borićem, don Markom Devčićem i s još dvadeset ljudi iz Makarske, vezali žicom za desnu ruku, a lijeva im je bila slobodna, a sve zajedno s jednom dugom žicom uzdužno. Išli su iz Makarske preko Staze prema Kozici. (...) Bila je subota, 4. studenoga 1944. godine, oko dva sata poslije ponoći. Strijeljani su: don Niko Delić, kanonik i dekan Makarske, don Marko Devčić, svećenik iz Podgore, fra Dominik Šulenta, gvardijan u Makarskoj i fra Frano Borić, rodom iz Podgore. Prema svjedočenju fra Pavla Matića (istom zgodom uhićenog župnika u Gradcu, op. T. J.), Marijan Brbić, rodom iz Tučepa, nije bio u grupi ubijenih u Kozici. On je ubijen u Zagvozdu, 10. studenoga 1944. godine. Umjesto njega u Kozici je strijeljan Ante Kržanić, brat fra Krste Kržanića, trgovac u Podgori. U grupi ubijenih u Kozici bili su i Srećko Bušelić, trgovac iz Makarske, Božo Deur, umirovljenik iz Makarske, rodom iz Stankovaca i Luidi Moravec, Slovenac, rodom iz Makarske”.¹⁹⁴

---

¹⁹¹ V. NOVAK, n. dj., 679.

¹⁹² K. J., *Fratarska mantija skrivala je zločince i izdajice*, *Slobodna Dalmacija*, god. III/1945., br. 123, Split, 25. II. 1945. Dopuna tog članka – kojim se Novak obilatoposlužio - objavljena je s istim potpisom (K. J.) pod naslovom “*Još o zločinima ustaških bandita u fratarskim mantijama*”, u istome listu, br. 126, Split, 4. III. 1945.

¹⁹³ Bezina naziva Tadića «stožernikom makarskog stožera». (P. BEZINA, *Franjevci...*, n. dj., 117.)

¹⁹⁴ P. BEZINA, *Franjevci...*, n. dj., 116.-118. (Bezina naziva Tadića «stožernikom makarskog stožera») Usp. Karlo JURIŠIĆ, *Spomen osamnaestorice makarskih mučenika nakon četrdeset i šest godina*, *Vjesnik* Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja, Split, god. XXXIX/1990., br. 6, str. 248.-249. Frano GLAVINA, «*Bračo, nas vode na groblje!*»: *Pedeset godina od martirija osamnaestorice Makarana*, *Slobodna Dalmacija*, Split, 4. XI. 1994., str. 6.; Karlo JURIŠIĆ, “*Moje je srce mirno*”. *Govor pri otkriću spomen-obilježja*

Te «unaprijed osuđene», ubojice su zapravo kanili smaknuti na skrovitu mjestu i baciti ih u jednu biokovsku jamu, ali se tomu usprotivio jedan član mjesnog odbora, inače nepartijac. On je zahtijevao da, kad se ti ljudi već moraju ubiti, ne budu bačeni u jamu kao živina, nego da ih se bar pokopa na kozičkom groblju, gdje su i strijeljani.¹⁹⁵ Fra Ivan Glibotić je došao u Kozicu 26. studenoga 1944. s ondašnjim remetom, pokojnim Ivanom Antunovićem. Na groblju je vidio ugruške krvi. Otvorili su grob. Bio je pun. Osmorica strijeljanih bačeni su na glavu.¹⁹⁶

"Za ostalu deseticu makarskih mučenika križni put se nastavio idućih šest dugih dana i još dužih noći. Odvode ih iz Kozice u Imotski, a zatim u Zagvozd, gdje su u predjelu zvanom Škrgulja Šuvarov dolac 10. studenoga strijeljani i zakopani: Ante Antunović iz Makarske, rodom iz Kozice, njegov sin Pero, mladić od dvadeset godina, Ivan Divić reč.[eni] Mile, glavar Baške Vode, Julije Jurišić, činovnik iz Makarske, rodom iz Molata, Marijan Brbić iz Tučepa, glavar sela, Čedomil Letica, student iz Podgore, Miljenko Pavišić, zemljoradnik iz Drašnica, Ante Staničić, upravitelj pošte u Makarskoj, rodom iz Baške Vode, Vinko Staničić, činovnik iz Makarske i Niko Vranješ, drvodjelac iz Makarske.

Kao i pri svim ubijanjima po kratkom postupku Ozna je tek 22. studenog napisala presudu u obliku oglasa, navodeći da je sve ubijene Vojni sud VIII. korpusa, Vijeće pri štabu biokovsko-neretvanskog područja, u smislu čl. 13., 14. i 15., a u svezi s čl. 16. i 17. [Uredbe o vojnim sudovima] osudio na smrt strijeljanjem kao ratne zločince, na gubitak građanske časti i zapljenu imovine. Ne navodi se sastav vijeća, kao ni datum suđenja. Za šestoricu se navodi da su članovi ustaškog logora u Makarskoj, a za drugu šestoricu da su špijuni i slično. Drugih obrazloženja nema."¹⁹⁷ Podsjećajući pedeset godina kasnije na martirij osamnaest Makarana, Glavina piše kako nema nikakva podatka «da je vođen bilo kakav postupak, da su ispitivani svjedoci ili uhićeni». Oglas pod naslovom «Strijeljani ratni zločinci» objavljen je u *Slobodnoj Dalmaciji* 25 studenoga 1944. Kozički župnik fra Milan Vrdoljak, nastavlja Glavina, napravio je 1972. grob za fra Ladislava Ivankovića, četničku žrtvu iz 1942., i u nj potajno prenio i posmrtnu ostatku osmorice smaknute na groblju. Na nadgrobnom je spomeniku napisano samo fra Ladislavovo ime, ali da je u grobu pokopano više ljudi, moglo se naslućivati iz psalamskih riječi: «Dođite i vidite okrunjene mučenike!» Ogrtač don Nike Delića jedna je

---

osmorici hrvatskih mučenika kod Sv. Ilije Starog u Kozici (1944.-4. studenog 2001.). Fra Rafo Kalinić, žrtva svoga svećeništva, god. XIII/2002, br. 14-15., 64.-72.; Tomislav JONJIĆ, *Krvavi makarski danak*, *Politički zatvorenik*, god. XIII/2003., br. 140, studeni 2004, str. 23.-24.- br. 141, prosinac 2003., str. 8.-11.

¹⁹⁵ K. JURISIĆ, "Moje je srce mirno", n. dj., 68.

¹⁹⁶ P. BEZINA, *Franjevci...*, n. dj., 118. Bezina previdom navodi da je u Kozicu došao fra Karlo Jurišić.

¹⁹⁷ F. GLAVINA, n. dj. ; Usp. P. BEZINA, *Franjevci...*, n. dj., 118.-120.

partizanka, koja je nazočila smaknuću i protivila se posljednjoj želji osuđenika, onoj da se prije smrti ispovjeda, prekrojila u suknju.¹⁹⁸

Izvješćujući Centralni komitet KPJ o prilikama u Dalmaciji, Oblasni komitet KPH za Dalmaciju 10. studenoga 1944. piše: “Što se tiče ratnih zločinaca i slugu okupatora, među kojima se nalazi i nekoliko katoličkih svećenika, oni su od narodnog suda suđeni, a njihove osude obrazložene konkretnim dokumentima. Narod je sa odobravanjem primio ova suđenja. Vodimo računa da se po ovoj liniji ne bi pretjeralo. Organizacija OZNE u novoj situaciji prilično se snašla, iako je bilo slučajeva nesnalazjenja i izvjesnih propusta”.¹⁹⁹ Nekoliko dana kasnije, 15. studenoga 1944., Okružni komitet KPH biokovsko-neretvanski javio je Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju da je “do sada na ovom Okrugu Vojni sud likvidirao oko 80 osoba. O streljanju kao i ostalim kaznama izrečenim od Vojnog suda, javnost je upoznata javnim oglasima. Efekat nakon objavljivanja bio je n. pr. na kotaru Makarska vrlo dobar, a nije loš niti na Imotskom kotaru”.²⁰⁰ Prema Ujduroviću, do 20. studenoga 1944. u makarskom je kotaru uhićeno 30, u vrgorskom 40, u metkovićkom 70, a u imotskom 76 ljudi. Ispitivali su ih i sudili vojni sudovi, a do tog datuma na smrt je osuđeno i strijeljano u makarskom kotaru 18, u vrgorskom 17, a u imotskom 16 ljudi.²⁰¹

Opravdavajući svoje postupke, makarski su komunisti i desetljećima nakon rata tvrdili da ustaški pokret na makarskom području nije imao nikakva uporišta u narodu, a da su ga, osim rijetkih izuzetaka, podupirali jedino “pojedinci u redovima klera, pojedinci-đaci koji su se školovali u svećeničkim školama i [bili] odgajani u njihovim konviktima”.²⁰² U susjednim kotarima, imotskom i metkovićkom, “reakcionarnu ulogu” odigrala se “klerikalna društva” i dio “proustaškoga klera”.²⁰³ “Na neretvanskom području, Imotskoj i Vrgoračkoj krajini

---

¹⁹⁸ Usp. F. GLAVINA, n. dj.

¹⁹⁹ HDA, f. 1222 – Oblasni komitet KPH za Dalmaciju, KP-296 (700-782), KP-297 (783-934), sv. 5, XI/1944, br. KP-297/897. Izvješće je upućeno Centralnom komitetu KPJ u Beogradu izravno, a ne posredovanjem CK KPH.

²⁰⁰ HDA, f. 1222 – Oblasni komitet KPH za Dalmaciju, KP-296 (700-782), KP-297 (783-934), sv. 5, XI/1944, br. KP-297/911.

²⁰¹ M. UJDUROVIĆ, n. dj., 313. Pisac, dakle, tvrdi da su ubijeni smaknuti nakon suđenja, što nema veze s istinom. Povrh toga, valja imati na umu da partizanski "vojni sudovi" imaju vrlo malo veze s pravim sudovima. To su, kako po svom sastavu i načinu djelovanja, tako i po svojoj ulozi, izvršna tijela partizanske dotično komunističke vlasti. No rasprava o tome izlazi izvan okvira ove teme. U spomenutom članku Glavina napominje kako je iza osamnaest ubijenih ostalo jedanaest udovica s 34 djece. Njihova kalvarija nije prestala smaknućem najmilijih. OZN-a za oblast Dalmaciju zatražila je 21. kolovoza 1946. okružnicom br. 345-IV, da se napravi popis osoba «likvidiranih poslije oslobođenja kratkim postupkom ili presudom», te da se uza nj napravi i «spisak rodbine za navedena lica uz kratke karakteristike, s naznakom rodbinske veze s istima». Rodbina je ostala trajno obilježena. (F. GLAVINA, n. dj.) Bilo je to u duhu lenjinsko-staljinskog učenja o kolektivnoj odgovornosti svih osoba «povezanih sa zločinačkom okolinom».

²⁰² Lovre KOVAČEVIĆ, *Organizaciono stanje i djelovanje KPH u općini Makarska 1941-1945.*, Biokovo u NOB, nav. zbornik, 66.

²⁰³ N. MAROVIĆ, n. dj., 24.

rasadništva zloglasnih ustaša bile su samostanske ćelije i župske kuće”.²⁰⁴ Ponavljala se fraza kako su fratri, posebice hercegovački, pomagali ubijanje srpskog stanovništva. U franjevačkim se samostanima, tobože, školovala “nekolicina najkrvoločnijih ubojica drugoga svjetskog rata, koji bi se slobodno mogli svrstati u monstrume ljudske rase”. Mnogi su župni uredi (u zapadnoj Hercegovini) bili “rasadnici ustaške ideologije, a svećenici i redovnici katoličke crkve u velikoj većini stupovi ustaške vlasti”.²⁰⁵ I u Makarskoj je, tvrdi se, “katolički kler” pomogao da “šačica proustaških elemenata” uz pomoć talijanskih okupacijskih vlasti preuzme vlast.²⁰⁶ Još više, ustaška se vlast u Makarskoj nije imala na koga osloniti, nego je u Makarsku “stiglo nekoliko svećenika, učenika svećeničkih škola iz Splita i Širokog Brijega i frankovaca radi preuzimanja vlasti”.²⁰⁷

U raspoloživim partizansko-komunističkim dokumentima, međutim, nema nikakva traga konkretne optužbe protiv makarskih franjevaca, pa čak – s izuzetkom spomenute paušalne optužbe fra Ante Benutića – ni protiv bilo kojeg svećenika ili redovnika iz makarskog primorja.²⁰⁸ Naprotiv, ima slučajeva da se fratre hvali kako ni unatoč talijanskim zlostavljanjima nisu htjeli prokazati partizane, njihove obitelji ili jatake.²⁰⁹ Čak ni u poratnom razdoblju, kad se na različitim partijskim sastancima i skupovima Crkvu i svećenstvo redovito optuživalo za protunarodni rad i podupiranje «reakcije», makarski politički predstavnici nisu iznijeli nijednu konkretnu tvrdnju protiv nekoga određenog svećenika ili redovnika.²¹⁰

Dakle, nije se radilo o kažnjavanju stvarnih i konkretnih krivaca, nego o obračunu s nepoćudnim osobama i idejama.²¹¹ Hrvatske katoličke svećenike su svrstavali u ključne neprijatelje.²¹² O istrebljivanju katoličkih svećenika šokantno, ali sasvim ilustrativno svjedoči

²⁰⁴ N. ŽURIĆ-SCOTTI, n. dj., 276b.

²⁰⁵ Anđelka RADELIĆ-JOVANOVIĆ, *Radanje slobode*, I., Split, 1976., 18., 257.

²⁰⁶ D. GRANIĆ, n. dj., 244.

²⁰⁷ T. ŠITIN, n. dj., 363.; Tonči GOJAK, *Makarska u ustanku. Ustaničke iskre u Hrvatskoj 1941.*, Zagreb, 1977., 286.

²⁰⁸ Djelovanje reakcije u gradu Makarska, prema izvješću Kotarskoga komiteta KPH za Makarsku od 6. svibnja 1944., skoncentrirano je na krug oko mačekovskog prvaka Jure Jurišića, malobrojne simpatizere ustaštva i nekoliko pročetničkih elemenata. (HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska 1945.-1946., kut. 1. – KP-329 (6112-6201), KP-330 (6202-6323), sv. 7. OK KPH Biokovo-Neretva V/1944, br. KP-330/6284.)

²⁰⁹ Takvu ocjenu četvorice fratara iz zaostroškog samostana, koje su talijanski vojnici priveli, daje Okružni komitet KPH Makarska 6. prosinca 1942. (Usp. M. UJDUROVIĆ, n. dj., 155.)

²¹⁰ Usp. Zapisnik II. Okružne konferencije Komunističke partije Hrvatske za okrug biokovsko-neretvanski, održane u Makarskoj 19. i 20. maja 1945. v. u: HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska 1945.-1946., sv. 1

²¹¹ Dok britanski veleposlanik Ralph Stevenson olako prihvaća ocjenu da je Makarska bila «ustaško uporište», ne dangubeći na raspravu o smaknućima bez suđenja, engleski književnik i obavještajac Evelyn Waugh u svom će poznatom izvješću o stanju Katoličke crkve u Hrvatskoj spomenuti i smaknuće don Nike Delića, fra Dominika Šulente i fra Frane Borića, domećući upućenije: «Partizani ne prave razliku između svojih političkih protivnika i suradnika neprijatelja. Tako se svaki svećenik koji se istaknuo u pružanju otpora komunizmu javno osuđuje kao narodni neprijatelj...» (F. GLAVINA, n. dj.)

²¹² Britanska diplomacija pri Sv. Stolicu izvješćivala je 11. svibnja 1945. kako su partizani u svakom selu uspostavili strahovitu diktaturu komunističke partije. Likvidiraju sve neprijatelje ili one koje takvima smatraju.

polupismeno sročeni dopis jednog od prvaka partizanskog pokreta u Dalmaciji, Ante Jurjevića-Baje, kojim se osvrće na partizanski ulazak u Dubrovnik, koji se zbio 18. listopada 1944.: "Što se tiče narodnih neprijatelja do sada ih je otpremljeno što ovamo što onamo oko 60 među njima i 8 popova odnosno fratara pored svega toga mnogi se kriju i nemože ih se otkrit a sad će bit i teže obzirom na saveznike koji će ih štititi jedino tu može iskusni ljudi i vojnici, mi smo nakon streljanja objavili plakatom ali dosad ne sve samo tek sutra izlazi jedan dio u javnost a potpisali smo sud komande područja jer drugoga nismo imali o ovome svemu dajte vaše mišljenje bilo kako bilo ubit ih se mora a za ove koji se skrivaju treba će učinit sve da ih se uhvati jer to su kaporjuni".²¹³

Borba protiv crkve, osobito Katoličke, ostat će trajno obilježje jugoslavenskoga komunističkog režima. Perjanice jugoslavenska komunističkog pokreta, Vladimir Bakarić i Edvard Kardelj, posavjetovat će u srpnju 1944. Oblasni komitet KPH za Dalmaciju da se Partija u sadašnjem trenutku mora kamuflirati, pa se radi toga ne mogu uvijek izdavati pismeni naputci. No, Partija se bori za Jugoslaviju i zalaže se za jugoslavenski patriotizam, a nakon istjerivanja okupatora obračunat će se s cjelokupnom reakcijom, na čelu s HSS-om.²¹⁴ I borba protiv Crkve će se najčešće voditi pod krilaticom «borbe protiv reakcije».

“Drug Marko” je na sastanku Oblasnoga komiteta KPH za Dalmaciju, 24. prosinca 1944. u Splitu, ocijenio kako kod naroda splašnja povoljno raspoloženje za partizanski pokret, a u niz razloga uvrstio je i “aktivno djelovanje svećenstva”, naročito na Braču i u Sinju.²¹⁵ Glede Makarske nije bilo velike zabrinutosti: «Jedno je za Makarsku važno spomenuti da je narod u istoj više na strani N.O.P. nego se to vidi ili više nego što on znade da istakne», ocjenjivao je Okružni komitet KPH Makarska u siječnju 1945.²¹⁶ Ipak, Općinski komitet KPH za Makarsku javlja početkom 1945. da se, unatoč povoljnu raspoloženju naroda, još uvijek snažno primjećuje utjecaj “reakcije”. Mnogi su očekivali englesko iskrcavanje, pa su osvanule i parole u prilog Englezima. “U Podgori se zapažaju primjedbe od pojedinih

---

To opravdavaju tobožnjom suradnjom s okupatorom, ali je pravi cilj uspostavljanje komunističke diktature: “Oni jednostavno žele eliminirati sve one predstavnike naroda koji bi ih jednog dana mogli spriječiti u njihovoj težnji da boljševiziraju oslobođenu Jugoslaviju. Među takvima su, svakako, i katolički svećenici koji među narodom uživaju veliko poštovanje i autoritet i koji su, u stvari, duhovni vođe naroda, posebno u Hrvatskoj i Sloveniji”. (D a n a s, br. 487, Zagreb, 18. lipnja 1991., nav. prema J. FRANULIĆ, n. dj., 33b.)

²¹³ Ovaj fragment Jurjevićeva pisma od 25. listopada 1944. u više je navrata objavljivani u literaturi. Čitavo pismo objavljeno je u: Tomislav JONJIĆ, *Ante Jurjević-Baja o pokolju Dubrovčana u jesen 1944.*, P o l i t i č k i z a t v o r e n i k, god. XIII/2003, br. 139, listopad 2003., str. 15.-20.

²¹⁴ HDA, f. 1222 – Oblasni komitet KPH za Dalmaciju, KP-296 (700-782), KP-297 (783-934), sv. 1, VII/1944, br. KP-296/706. Izvješće od 9. srpnja 1944.

²¹⁵ HDA, f. 1228 – Oblasni komitet KPH za Dalmaciju 12/1944, KP-297 (935-988), KP-298 (989-1121), sv. 1, br. KP-297/968. Zapisnik od 24. prosinca 1944.

mještana na posljednja streljanja sa strane naše vlasti, pitanjem zašto se hapsi i ubija? Ovo se najviše primjećuje od mjesnog predsjednika J.N.O.F. (popa). U Tučepima se primjećuje negodovanje u vezi sa likvidiranjem Brbića Marijana, koji hoće reći da je on u zadnje vrijeme bio dobar, te da se je narodu govorilo, da će biti upoznat o razlogu streljanja i ostalom. U Brelima su neki članovi mjesnog N.O.O. i pop Šoljanić sa molbom poduzimali, da se iz zatvora pusti Jure Jurišić, jer da je to želja naroda, koji je uza nj velikom većinom. Zane Jurišić, otac fratra iz Baškevode, koji je predsjednik mjesnog odbora J.N.O.F. je kazao: ‘Ko zna ko će do godine vladati’²¹⁷.

U političkom izvješću za siječanj 1945. Okružni komitet KPH za Makarsku upozorava na djelovanje klera, koji negoduje zbog nasilja prema svećenicima. Neki čak izjavljuju: «Neka biju, neće nas uspiti sve pobiti!». Ozbiljan problem predstavlja to što je «u selu Brelima pop uspio sebi da potčini veći dio naroda».²¹⁸

Na savjetovanju političkih sekretara Oblasnoga komiteta KPH za Dalmaciju Bakarić 6. veljače 1945. ponovno najavljuje predstojeći obračun s HSS-om, dodajući: “Popovi su nam neprijatelji. Katolička crkva je pripremala i odgajala sve što je ustaško i nezdravo u narodu. Pristupanje popova pojedinaca u Front[u] je posljedica snage masa. U borbi s njima moramo biti oprezni i vanjska hajka protiv njih nije oportuna. Vatikan je moćna snaga. Ali to nikako ne znači, da ćemo dozvoliti pomirljivost prema njima ili da ćemo u Fronti trpiti mir, jer to bi bilo rušenje jedinstva. Budno paziti svaki njihov korak i tražiti intervenciju Fronte. Neka sam narod, neka svaki naš čovjek raskrinkava i udara po njihovim smicalicama, neka ih tjera kad dođu da unašaju nemir i ruše jedinstvo”²¹⁹. Na tom će tragu Okružni komitet KPH Makarska konstatirati u veljači 1945.: «Popovi su najjače uporište reakcije, isto tako kao što su bili najglavniji nositelji fašizma kroz NOB. Kampanja će se sprovesti ali nećemo da dolazimo u direktan sukob sa Vatikanom ali zato ćemo ovo pitanje postavljati odozdo, preko samog naroda, da ih bojkotuje i izmlate jajima i slično».²²⁰

---

²¹⁶ HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska, kut. 2 – KP-330 (6324-6367), KP-331 (6368-6584), sv. 13. Okružni komitet KPH Biokovo-Neretva, XI-XII/1944 – KP-330/6324-6367, br. KP-331/6569, Politički, organizacioni i financijski izvještaj za prosinac 1944.

²¹⁷ GMM, Razna građa, k. 1., Arhiv Muzeja revolucije Makarska, br. KP-2/4-257. OK KPH za Makarsku, Politički izvještaj za mjesec studeni 1944., Baška Voda, 3. prosinca 1944. Skoro istovjetno intonirano je izvješće Kotarskoga komiteta KPH Makarska od 8. prosinca 1944. (HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska, kut. 2 – KP-330 (6324-6367), KP-331 (6368-6584), sv. 13. Okružni komitet KPH Biokovo-Neretva, XI-XII/1944 – KP-330/6324-6367, br. KP-331/6545).

²¹⁸ HDA, f. 1228 – Oblasni komitet KPH za Dalmaciju II-III/1945, sv. 4, KP-298 (1011-1042), br. KP-298/1020.

²¹⁹ HDA, f. 1228 – Oblasni komitet KPH za Dalmaciju II-III/1945, sv. 4, KP-298 (1011-1042), br. KP-298/1014.

²²⁰ HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska, sv. 1. Knjiga zapisnika sastanaka OK KPH za Makarsku 1944-1945. Zapisnik od 22. veljače 1945.

Svećenstvo je ipak zabrinuto radi toga što je u novinstvu prikazano kao saveznik ustaša, smatra Oblasni komitet KPH za Dalmaciju u travnju 1945., ali ne obustavlja svoju djelatnost. Ono vrlo lukavo inzistira na održavanju vjerskih obreda i držanju vjeronauka, ne tražeći za to nikakvu plaću.²²¹ Okružni komitet KPH biokovsko-neretvanski u izvješću Oblasnom komitetu KPH za Dalmaciju 26. travnja 1945. optužuje svećenike i redovnike, osobito franjevce iz samostana u Imotskom, da «razbijaju jedinstvo naroda», pa čak i izravno pomažu «kamišare, škripare i vojne dezertere».²²² U rezoluciji Druge okružne partijske konferencije za okrug biokovsko-neretvanski iz svibnja 1945., koju je u nazočnosti predstavnika Oblasnoga komiteta KPH za Dalmaciju izglasovalo 256 delegata, osuđena je «protunarodna rabota dijela reakcionarnog klera, kao najjačeg uporišta reakcije». Svećenstvo je optuženo da crkvu i crkvene obrede koristi za «protunarodni rad».²²³ Na Plenarnom sastanku Okružnoga komiteta KPH Biokovo-Neretva krajem lipnja 1945. ocijenjeno je da su glavni oslonac reakcije stari politikanti i «kler koji je 99 posto protiv NOP-a i aktivno vodi borbu protiv nas». Ali, i onda kad se navodi kako se «rad reakcije na kotaru Makarska uglavnom sveo na rad klera», nehotice se priznaje na što se ta borba svodi: fratri su pokušali prodrijeti u školstvo i održavati mise u selima u kojima nema svećenika, ali je «narod to odbio».²²⁴

I u kasnijem razdoblju, dok otvorena protucrkvvena hajka još nije jenjala, fratrima se nije moglo predbaciti ništa osim želje za pastoralnim djelovanjem i, eventualno, nesudjelovanje u političkom životu komunističke Jugoslavije: oni «organizuju neke crkvene organizacije. Tako u Baškoj Vodi i Tučepima. Rijetki su oni koji su u diskusiji o Ustavu postavljali pitanje crkve i njenog d[i]jeljenja od države i škole».²²⁵ Fratri pokušavaju proširiti svoj utjecaj u školama i među mladeži.²²⁶

---

²²¹ HDA, f. 1228 – Oblasni komitet KPH za Dalmaciju IV-V/1944, KP-298 (1043-1072), sv. 5, br. KP-298/1048. Izvješće za CK KPH od 9. travnja 1945.

²²² HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska, kut. 2 – KP-330 (6324-6367), KP-331 (6368-6584), sv. 14. Okružni komitet KPH Makarska 1945, br. KP-331/6580, Političko-organizacioni izvještaj za mjesec travanj 1945.

²²³ HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska, kut. 2 – KP-330 (6324-6367), KP-331 (6368-6584), sv. 14. Okružni komitet KPH Makarska 1945, br. KP-331/6583, Rezolucija od 19-20. maja 1945. Čitav Zapisnik II. Okružne konferencije Komunističke partije Hrvatske za okrug biokovsko-neretvanski, održane u Makarskoj 19. i 20. maja 1945. v. u: HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska 1945.-1946., sv. 1.

²²⁴ HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska, sv. 1. Knjiga zapisnika sastanaka OK KPH za Makarsku 1944-1945. Zapisnik od 30. lipnja 1945.

²²⁵ HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska 1945.-1946, sv. 2. Političko-organizacioni i financijski izvještaj Kotarskoga komiteta KPH za Makarsku za februar 1946, od 28. veljače 1946..

²²⁶ HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska, sv. 1. Knjiga zapisnika sastanaka OK KPH za Makarsku 1944-1945. Usp. Zapisnik Okružnoga partijskog savjetovanja za Makarsku od 19. siječnja 1946. i Zapisnik sjednice Kotarskoga komiteta KPH od 28. veljače 1946.

Nakon konferencije u Jalti bilo je bjelodano da se Saveznici ne će obazirati na pravo naroda na samoodređenje, što je značilo potvrdu njihove ranije zacrtane politike, tj. da će u slučaju njihove pobjede doći do obnove Jugoslavije. Prilike na ratnom polju i sporazumi Tita i Šubašića upućivali su na to da će u obnovljenoj jugoslavenskoj državi prevlast imati komunisti. Katolička je hijerarhija u NDH takav razvitak smatrala krajnje nepovoljnim i u nacionalnom i u vjerskom pogledu, budući da su komunistički partizani u prethodnom razdoblju dali dovoljno dokaza da se ne će okomiti samo na možebitne ratne zločince, pa čak ni samo na pripadnike ustaškog pokreta, nego da će se krvavo obračunati sa svim svojim ideološkim i političkim protivnicima. Sustavna represija prema intelektualcima, katoličkim svećenicima i muslimanskim vjerskim službenicima, te pokolji poput onih na Daksi, u Širokome Brijegu, Makarskoj i drugdje, lažno prikazivani kao pravedna borba protiv vjerskih službenika koji su se tobože politički, pa i vojnički angažirali na strani “domaćih izdajica”, silili su katolički episkopat da javno zauzme stajalište.

Na završetku zasjedanja Poslovnog odbora Hrvatskoga katoličkog episkopata, hrvatskim je katoličkim vjernicima 24. ožujka upućena Poslanica. Njome biskupi reaguju na “more neistina, laži i kleveta, što se sa svih strana smišljeno i proračunato siplju protiv našeg naroda”. Biskupi opovrgavaju klevetu da su crkveni poglavari sa svojim svećenstvom i vjernicima krivi za sadašnje krvavo razračunavanje, te podsjećaju na to kako je hrvatski narod u prvoj Jugoslaviji ponižavan i zlostavljan. I početkom novoga svjetskog rata, dok Hrvati još nisu imali oružja, nad njima su počinjani sustavni zločini, pa je nažalost došlo do prihvaćanja borbe istim načinom. No, Crkva je uvijek nastajala ispuniti svoje poslanje, pa sada poziv za poštivanje zakonitosti šalje “i onima, koji su u posljednje vrijeme počeli sustavnom promičbom razdraživati neodgovorne i zlu sklone pojedince i skupine, da pod izlikom suđenja ‘ratnim zločincima’, smaknu što veći broj Hrvata, osobito svećenika i intelektualaca dobrih katolika”. Kako je riječ o sustavnom klevetanju, ubijanju i mučenju hrvatskih katoličkih svećenika i vjernika, biskupi će imenovati “posebni odbor, koji će sve slučajeve izpitati, prikupiti sva dokazala, koja će se moći objektivno međunarodnom predstavništvu, kad god zaželi, predložiti, da se vidi, na kojoj je strani istina, i da se vidi, kako je laž postala sredstvom jedne ideologije, koja se bori za gospodstvo svieta, makar je upravo izčezavajuća manjina u čitavom svijetu, a u katoličkoj Hrvatskoj ne predstavlja, možemo reći, nikoga”. Istodobno biskupi podvlače, “da Hrvatski Narod kroz cijelu svoju tisućtristogodišnju prošlost nije nikada prestao plebiscitarno naglašavati, da se ne odriče svoga prava na slobodu i nezavisnost, koju on od srдца želi i svakom drugom narodu. A kad je u drugom svjetskom ratu ta misao još jače naglašena i oživotvorena u vlastitoj Državi, hrvatski su katolički biskupi poštivali volju

Hrvatskoga Naroda. Nitko prema tome nema prava obtuživati bilo kojeg građanina Hrvatske Države, pa ni hrvatske biskupe, zato što poštivaju tu neodstupnu volju Hrvatskoga Naroda, kad on na to ima pravo i po Božjim i po ljudskim zakonima”.²²⁷

Predsjednik Biskupskih konferencija u Zagrebu, zagrebački nadbiskup dr. A. Stepinac uputio je istog dana, 24. ožujka 1945. provincijalu Franjevačke provincije Presvetog Otkupitelja fra Petru Grabiću dopis kojim ga imenuje članom Odbora za ustanovljenje nevinosti umorenih svećenika i vjernika za područje splitsko-makarske biskupije.²²⁸ Godine 1945. taj će se Odbor naći pred nepremostivom zadaćom, jer će u idućih nekoliko mjeseci partizanski ubilački stroj pokositi više desetaka, ako ne i stotina tisuća ljudi.

Zagrebački nadbiskup dr. A. Stepinac potužio se 2. lipnja 1946. mons. Josephu Hurleyu, novimenovanomu papinskom nunciju u Jugoslaviji kako se računa da su “brojne tisuće Hrvata strijeljane. Računa se da je oko 200.000 ljudi ubijenih”.²²⁹ Žrtve su se množile, a svećenici i redovnici dijelili su sudbinu svoje pastve.²³⁰ Fra Anselmo Kamber, župnik u Podaci, ubijen je u Makarskoj 7. veljače 1945.²³¹ Studij bogoslovije u Makarskoj prestao je djelovati 1945., a deset franjevac – među njima osam bogoslova, jedan gimnazijalac i jedan brat laik – odvedeno je u partizane i poslano na frontu u završnim borbama. Bila je to izvrsna prigoda za uklanjanje političkih i ideoloških protivnika. U to su doba stradali ili ubijeni gimnazijalac fra Josip Erceg koji je poveden s bogoslovima, te studenti fra Augustin Glavaš, fra Vjekoslav Šimić i fra Rudolf Vučić.²³²

Oprilike u isto vrijeme kad zagrebački nadbiskup tek zaređenim svećenicima, među njima i kasnijemu svom nasljedniku, kardinalu Kuhariću, govori kako odlaze u “krvavu kupelj”, na drugom kraju Domovine, iz makarskog samostana fra Ante Antić piše svom provincijalu: “Čaša se Gospodnja puni. Moramo je ispiti. Gorka je to čaša, ali je pruža Otac koji nas ljubi i štedi dok nas teško pogađa radi naših i našega naroda grijeha. Molim vas, ne klonite nikada duhom, niti se smućujte, niti se dajte duhovno smesti. (...) Nećemo propasti,

²²⁷ Tekst Poslanice nav. prema: I. MUŽIĆ, n. dj., 399.-404.; J. KRIŠTO, *Katolička crkva...*, n. dj., II., dok. 354., str. 366.-369.

²²⁸ Faksimil dopisa u: P. BEZINA, *Franjevci...*, n. dj., 136.

²²⁹ J. BATELJA, *Crna knjiga...*, n. dj., XLVI.

²³⁰ Bakarić se u pismu mons. Svetozaru Rittigu ne ustručava 14. ožujka 1946. nazvati svećenike “našim neprijateljima” (HDA, f. 310 - Komisija za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Sabora. Predmetni spisi, k. 326., sv. 5.), a novootkriveni dokumenti pokazuju kako je sustavnu kampanju protiv Crkve, u sklopu koje su CK KPJ i CK KPH dogovorili i uhićenje zagrebačkog nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca, Bakarić najavio na savjetovanju sekretara okružnih komiteta KPH sjeverne Hrvatske. (Zdenko RADELIĆ, *Križari. Gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, Zagreb, 2002., 138.-139., 217.)

²³¹ P. BEZINA, *Franjevci...*, n. dj., 137.-139.

²³² Isto, 155.-159. Bezina previdom Šimića naziva fra Valentinom. Usp. uspomene jednog od odvedenih u: fra Petar SIKAVICA, *Moglo je biti i gore*, II. dotjerano izdanje, Živogošće, 2003., 34., 60.-63. i dr.

makar bilo još žrtava. Ne bojte se! Imajte veliko, silno, neograničeno pouzdanje i vedro gledajte u bolje i svetije dane...»²³³

U samoj Makarskoj franjevci nisu podvrgnuti montiranim procesima, ali to ne znači da je val političkog terora mimoišao samostan. U Zagrebu je 9. kolovoza 1945. osuđen na smrt i smaknut na nepoznatom mjestu dr. fra Bone Radonić, profesor Franjevačke visoke bogoslovije u Makarskoj, koji se s hrvatskom vojskom povukao iz Makarske.²³⁴ Mnoštvo je smaknuća bez osuda, a vojni sudovi svakodnevno po kratkom postupku osuđuju velik broj ljudi. Hrvatska *Crna knjiga* ističe kako su ti vojni sudovi neko vrijeme bili mjerodavni i za građanske osobe. U to je doba samo zagrebački vojni sud izrekao tisuće smrtnih osuda, koje su izvršene a da tekst osude nije sastavljen, jer za to nije bilo vremena.²³⁵

U nizu postupaka protiv biskupa i svećenika, jugoslavenski je komunistički režim nakon okončanja rata udario i na samostan Majke Božje Lurdske u Zagrebu. U to je vrijeme u samostanu, uz samostansko osoblje, boravilo i nekoliko dušobrižnika iz Dalmacije, te svećenika koji su se povlačili s hrvatskom vojskom i ostali u Zagrebu. U prvo vrijeme vlasti nisu poduzimale posebne korake protiv samostana, osim što su u srpnju 1945. zatvorili i na šest mjeseci zatvora osudili fra Mateja Vodanovića zbog zamjene novčanica.²³⁶ No, početkom 1947., nakon što je u obližnjoj tvornici “Gaon” 4. veljače 1947. eksplodirao podmetnuti eksploziv, došlo je do uhićenja nekoliko franjevaca osumnjičenih za podmetanje eksploziva. Nakon montiranog procesa, u kojem su prava osumnjičenika na obranu bila bitno skućena, na smrt strijeljanjem osuđeni su župni pomoćnik fra Serafin Rajić i gvardijan fra Matej Vodanović, a na teške vremenske kazne fra Albert Bukić, fra Josip Visković, fra Leonard Bajić i provincijal fra Petar Grabić. Budući da su žalbe odbijene, dvojica osuđenih na smrt smaknuti su 4. rujna 1947.²³⁷ Godinu dana kasnije, vlasti su 30. rujna 1948. donijele odluku

---

²³³ Nav. prema: Živko KUSTIĆ, *Fra Ante – prorok hrvatske slobode*, u: Antićeva baština u duhovnoj obnovi Hrvatske, Zbornik radova Drugog znanstvenog zбора održanog u prigodi 100. obljetnice rođenja o. fra Ante Antića (1893-1993) u Splitu od 3. do 6. lipnja 1993., Zagreb, 1994. 108.-109.

²³⁴ P. BEZINA, *Franjevci...*, n. dj., 160.-164. U kasnijoj komunističkoj rekonstrukciji progona svećenstva, za fra B. Radonića se navodi kako ga je krivim proglasio Vojni sud Komande grada Zagreba presudom br. 317/45. Osuđen je na smrt strijeljanjem i trajan gubitak političkih i građanskih prava, kao “nepomirljivi protivnik NOP-a, ideolog i propagator ustaštva. Za vrijeme okupacije saradivao (!) je sa ustaškom i okupatorskom vojskom”. (HDA, f. 310 – Komisija za odnose s vjerskim zajednicama, kut. 341., sv. 1. Pregled osuđenih svećenika, časnih sestara i crkvenih funkcionera svih vjeroispovijesti na teritoriji NR Hrvatske od 1944. do 1951. godine, 99.)

²³⁵ J. BATELJA, *Crna knjiga...*, n. dj., 30.

²³⁶ P. BEZINA, *Franjevci...*, n. dj., 188.

²³⁷ O tom procesu opširno piše fra Petar BEZINA, *Franjevci...*, n. dj., 185.-276. Radelić upozorava na svjedočenja o pribavljanju «priznanja» uz pomoć omamljujućih sredstava. (Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., 141.-142.) Spomenuti «Pregled osuđenih...» donosi sažetke osuda fra Leonarda Bajića (str. 3.), fra Alberta Bukića (17.), fra Petra Grabića (40.), fra Joze Viskovića (126.). Jedan od osuđenika, fra Josip Visković, svoje je robijaške uspomene objavio 1994. u Zagrebu, pod naslovom “Sjećanja s robije”. O sudbini fra Leonarda Bajića, ali i o čitavu tom procesu vrlo vrijedne podatke donosi fra Stjepan ČOVO, *Fra Leonard Bajić. Mučenik za vjeru i domovinu*, Split, 2003.

kojom se fratrima oduzima pravo raspolaganja i korištenja zgrade u zagrebačkoj Vrbanicevoj ulici, što je zapravo značilo ukidanje samostana.²³⁸

Negativne posljedice zagrebačkog procesa protegnule su se kako na cijelu Crkvu u Hrvata, tako i na makarski samostan i nisu se zadržavale samo na stradanju nekoliko franjevacu i zatvaranju samostana. Malo je nedostajalo da se ovaj zagrebački proces iskoristi kao povod za ukidanje čitave Provincije.²³⁹

No, jugoslavenske se komunističke vlasti ipak nisu osjetile dovoljno snažnima za takvo što. Sukob Staljina i Tita prisilio je jugoslavenski režim da se dijelom otvori prema Zapadu, što je za posljedicu imalo stanovito ublažavanje terora.

Uz ubijanja i zatvaranja svećenika, režim je odmah po učvršćenju poduzeo mjere za gospodarsko slabljenje Crkve. Prva od tih mjera bila je agrarna reforma. Računalo se da će oštar zahvat u crkvenu imovinu biti popularan u širim slojevima pučanstva, osiromašena netom okončanim ratom. U prvi je mah Josip Broz Tito, iz taktičkih razloga, obećao da će se sva pitanja koja se tiču odnosa države i Crkve, pa i ona u svezi s agrarnom reformom u pogledu crkvene imovine, rješavati sporazumno.²⁴⁰ No, čim se režim učvrstio, a Crkva pokazala da nije spremna pred njim kapitulirati, ta su se obećanja pokazala ispraznima.

Agrarna reforma zahvatila je i franjevački samostan u Makarskoj. Oblasna komisija za agrarnu reformu i kolonizaciju Split donijela je 28. studenoga 1946. "Odluku o utvrđivanju objekata agrarne reforme i kolonizacije za posjed Franjevačkog samostana u Makarskoj". Tom je odlukom konstatirano da samostan na dan 28. kolovoza 1945. prema zemljišniku i katastru ima 26 ha 78 a i 45 m², dok je u naravi raspolagao s 23 ha 91 a 84 m². Razlika između stvarnoga i zemljišnoknjižnog stanja potječe otuda što su kao vlasnost samostana bile još uvijek upisane neke nekretnine koje su u međuvremenu prešle u vlasnost trećih osoba, bilo sudskim presudama, bilo različitim pravnim poslovima. I to stanje, dodaje se u odluci, treba korigirati, jer su neke, poimenice nabrojane čestice, opeterećene "teretom težaštine", pa se u pogledu njih postupak prekida.²⁴¹ Samostanu se oduzima ukupno 13 ha 18 a i 90 m²

---

²³⁸ P. BEZINA, *Franjevci...*, n. dj., 276.-281.

²³⁹ Isto, 281. U «Pregledu osuđenih...» na str. 66. navodi se kako je ugledni član Provincije, fra Krsto Kržanić, osuđen presudom Okružnog suda za srednju Dalmaciju br. 156/45 od 5. siječnja 1946. na sedam godina tamnice i pet godina lišenja građanskih prava «radi saradnje s okupatorom i djelovanja protiv NOP-a», te se nalazi na izdržavanju kazne.

²⁴⁰ Obraćajući se Komisiji za vjerska pitanja povodom napisa u tisku o projektu Zakona o agrarnoj reformi, zagrebački nadbiskup dr. A. Stepinac u pismu br. 72/BK od 17. kolovoza 1945. podsjeća da je Tito 2. lipnja 1945. "predstavnicima zagrebačkoga klera" obećao da će se sva pitanja odnosa Crkve i države, uključujući i agrarnu reformu, rješavati "sporazumno". (HDA, f. 310 - Komisija za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Sabora, kut. 326, sv. 5. Predstavke (molbe, žalbe, izvještaji). Pismo br. 72/BK od 17. kolovoza 1945.)

²⁴¹ HDA, Agrar, k. 64, Franjevački samostan Makarska. Odluka Oblasne komisije za agrarnu reformu i kolonizaciju Split, br. 4369-Agk 104/46 od 28. studenoga 1946.

nekretnina, a vlasniku se ne priznaje nikakvo pravo na obeštećenje. Prema tome je samostanu ostavljeno 10 ha obradivih i 72 a 94 m² neobradivih (neplodnih) površina.²⁴² Nakon žalbe samostana, Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju Ministarstva poljoprivrede NRH preinačio je prvostupanjsku odluku u pogledu nekretnina za koje je ustanovljeno da su, bez obzira na zemljišnoknjižno stanje, pripadale župi Ugljane, pa ne mogu biti obuhvaćene agrarnom reformom.²⁴³ Takva je odluka donesena i u pogledu nekih nekretnina za koje je ustanovljeno da pripadaju župama Kozica i Tučepi.²⁴⁴

Nakon agrarne reforme, novi, nesumnjivo teži udarac samostanu zadala je nacionalizacija. Odmah po ulasku u Makarsku u listopadu 1944., partizani su zauzeli dio samostanske zgrade, a tom se stanju izgled zakonitosti pokušalo dati petnaestak godina nakon rata.²⁴⁵ Nakon donošenja Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta, započete su pripreme za nacionalizaciju dijela samostana. Predsjednik Komisije za nacionalizaciju Narodnog odbora (NO) općine Makarska Josip Bezić izvijestio je 1. prosinca 1960. Komisiju za nacionalizaciju pri Izvršnom vijeću Sabora, da je dio samostanske zgrade koji ima 45 soba za vrijeme rata "zauzet od okupatora i pretvoren u bolnicu i u tom stanju su naši organi vlasti preuzeli ove prostorije i nastavili da je (sic!) koriste za zdravstvene potrebe. Ovaj dio zgrade je potpuno odvojen od ostalog dijela samostana. U samom je mjestu Makarska i na svršetku Obale. Ima svoj poseban vrt i zgrada je vrlo pogodna za svrhe za koje se sada koristi. Dom narodnog zdravlja za ove prostorije sada plaća mjesečnu najamninu Franjevačkom samostanu, a utrošio je znatna novčana sredstva za adaptaciju i uređenje zgrade. Stara crkva je u lošijem stanju. Sada ne služi za crkvu, jer je prije rata sagrađena nešto niže nova crkva.

Predsjedništvo NO-a općine Makarska mišljenja je da postoje svi uvjeti da se ove zgrade kao poslovne i od osobitog interesa nacionaliziraju i to prva za Dom narodnog zdravlja, a druga za skladište.

---

²⁴² Isto.

²⁴³ HDA, Agrar, k. 64, NRH, Ministarstvo poljoprivrede. Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju. Samostan franjevac u Makarskoj, utvrđenje agrarnih objekata. Odluka br. 42.115-VII-1947 od 2. listopada 1947.

²⁴⁴ HDA, Agrar, k. 64, NRH, Ministarstvo poljoprivrede. Odjel za agrarnu reformu i kolonizaciju. Samostan franjevac u Makarskoj, utvrđenje agrarnih objekata. Odluka br. 6014-VII-1948 od 14. lipnja 1948.

²⁴⁵ «Kad je Makarska oslobođena (20. X. 1944.), jedan odred narodno-oslobodilačke vojske, zbog nestašice stambenog prostora, za neko vrijeme se smjestio u krilo samostana blizu samostanske crkve, ali ne u gore spomenuto krilo...», piše Franjevački provincijalat 12. ožujka 1970. Predsjedništvu Komisije za vjerska pitanja Saveznoga izvršnog vijeća SFRJ. (HDA, NRH – Komisija za nacionalizaciju pri Izvršnom vijeću Sabora, kut. 203., br. 226/71)

U smislu Vaših uputa dostavlja Vam se ovaj predmet s molbom da nam dadete Vaše mišljenje, jer sa Kotarskom komisijom nismo u vezi iz razloga što je predsjednik komisije, sudac Okružnog suda Split, koji samo za kratko i povremeno dođe u Makarsku”.²⁴⁶

Vraćajući spis, republička je Komisija poduprla prijedlog NO općine Makarska u pogledu dijela samostana, dok je ocijenila kako bi se “stara crkva imala ostaviti kao objekt iz člana 11. Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevnog zemljišta, bez obzira na današnji način korištenja”.²⁴⁷ Dobivši tako odobrenje, općinska je komisija za nacionalizaciju 28. travnja 1961. donijela rješenje br. N-15-133/4-1960, kojim se “utvrđuje da je danom 26. XII. 1958 godine, t. j. danom stupanja na snagu Zakona o nacionalizaciji najamnih zgrada i građevinskog zemljišta, nacionalizirana i postala društveno vlasništvo poslovna zgrada u Makarskoj – Put žrtava fašizma br. 18, koja se sastoji od 46 prostorija ukupne površine 1050 m², sagrađena na čest. zgr. 252 i 2 Z.U. 360 k.o. Makarska – Makar, a bivša vlasnost Samostana franjevacu u Makarskoj”.²⁴⁸ Pravodobna žalba samostana odbijena je. Arhivski fondovi, kako samostanski arhiv, tako i arhiv Komisije za odnose s vjerskim zajednicama, jasno pokazuju da se samostan, ponekad sam, a ponekad uz pomoć Provincije, idućih godina i desetljeća ustrajno dopisivao s državnim vlastima, šaljući molbe, zahtjeve i predstavke, sve u nastojanju da izbori povrat nacionaliziranog dijela zgrade. Iako su molbe često podupirali ugledni franjevci (npr. fra Karlo Balić), nadbiskup Franić, pa i tadašnji predsjednik Biskupske konferencije Jugoslavije, kardinal Franjo Šeper, one su ostajale uzaludne. Nije prihvaćena ni ponuda da se izgradi zamjenski dom zdravlja, a da će bogoslovi besplatno pomoći njegovu izgradnju,²⁴⁹ pa je problem do današnjeg dana ostao neriješen.

Jugoslavenski je komunistički režim dosta rano pokušavao taktiziranjem privući tzv. narodne svećenike. U nepotpisanome “Političkom referatu” za II. Okružnu konferenciju KPH za okrug biokovsko-neretvanski u svibnju 1945. stoji i sljedeće: “Kod nas se dogodilo u par navrata da su pojedini svećenici govorili s oltara protiv NOP-a, naglašavajući da je ova vlast protiv Boga i da je narod radi toga ne smije pomagati. Poznata je činjenica da se u

---

²⁴⁶ HDA, NRH – Komisija za nacionalizaciju pri Izvršnom vijeću Sabora, N-6203/1960, Franjevački samostan Makarska, nacionalizacija. Dopis Komisije za nacionalizaciju NO Makarska br. N:15-133/2-59 od 1. prosinca 1960.

²⁴⁷ HDA, NRH – Komisija za nacionalizaciju pri Izvršnom vijeću Sabora, N-6203/1-1960.DŽ/MP, Zagreb, 14. veljače 1961. Zgrada Franjevačkog samostana u Makarskoj, nacionalizacija.

²⁴⁸ HDA, Komisija za nacionalizaciju pri Izvršnom vijeću Sabora, N-6203/1960, Franjevački samostan Makarska, nacionalizacija. Rješenje Komisije za nacionalizaciju NO Makarska br. N:15-133/4-59 od 28. travnja 1961.

²⁴⁹ Da je načelni dogovor ipak bio postignut, pokazuje nedatirana bilješka, potpisana paraфом Ivana Lazića, tajnika republičke Komisije za odnose s vjerskim zajednicama, koja glasi: «Razgovor s tajnikom Komisije općina dne 8. XII. 1969. – Dom zdravlja u Makarskoj oslobodio je prošle godine 2 prostorije i predao samostanu. Zaključeno je da će im predati i ostalo kada izgrade novu bolnicu». (HDA, Komisija za nacionalizaciju pri Izvršnom Vijeću Sabora, kut. 203., nereg.)

svećeničkim redovima nalazio dobar broj neprijateljskih špijuna i agenata, a na našem Okružju se dogodilo par slučajeva da se na osnovu ovoga počela voditi frontalna borba protiv svećenstva uopće. Ne smije [se] dozvoliti da se pod svećeničkim mantijama kriju bilo kakvi protunarodni elementi, ali zato vrata naše Fronte otvorena su za svakog rodoljuba, bez razlike da li je u mantiji ili bez nje”.²⁵⁰ Ipak, u pokušajima da svećenike navede na kolaboraciju s komunistima, režim je uglavnom ostajao kratkih rukava.²⁵¹ Rafiniranije metode, poput privlačenja svećenika u tzv. staleška udruženja na području splitsko-makarske biskupije nisu također imale uspjeha, u prvom redu zbog beskompromisnog stava biskupa Bonefačića i njegova nasljednika Frane Franića.²⁵²

Najistaknutiji među kolaboraterima u Hrvatskoj bio je zagrebački svećenik mons. Svetožar Rittig.²⁵³ Arhivski dokumenti pokazuju da je Rittig pokušavao u pojedinačnim slučajevima intervenirati za određene svećenike i neke interese Crkve. U tu se svrhu u više navrata predstavkama obraćao Titu.²⁵⁴ No, nesumnjivo je više on koristio komunističkom režimu, nego što je njegova kolaboracija koristila Crkvi. Radi toga je režim Rittiga u proljeće 1947. pokušao bezuspješno instalirati za zagrebačkog nadbiskupa.²⁵⁵ Ne želeći ostati dužan, on 1952., u doba novog vala protucrkvene kampanje u vrijeme prekida diplomatskih odnosa Jugoslavije i Vatikana, piše Titu, između ostaloga: “...rijetki su pojedinci u svećenstvu, koji ne bi priznavali da su se crkvene prilike u Jugoslaviji znatno poboljšale”.²⁵⁶

A kakve su prilike stvarno bile, pokazuje već spominjani *Pregled osuđenih svećenika, časnih sestara i crkvenih funkcionera svih vjeroispovijesti na teritoriju NR Hrvatske od 1944. do 1951. godine*. U tom dokumentu od 145 stranica navodi se kako je u spomenutom razdoblju osuđeno 206 rimokatoličkih svećenika, 15 rimokatoličkih bogoslova, 15

---

²⁵⁰ HDA, f. 1223 – Okružni komitet KPH Makarska 1945.-1946., 1. sv. Okružni komitet biokovsko-neretvanski 1945., Politički referat za konferenciju od 19.-20. maja 1945., str. 7.-8.

²⁵¹ Razumljivo, računalo se i sa strahom crkvenih ljudi, koji je zavladao uslijed strahovitog terora. Iako je đakovački biskup A. Akšamović spadao u ljude koji znaju svakom režimu ispisati pohvale, samo strahom se može objasniti činjenica da Akšamović u pismu S. Rittigu 17. lipnja 1945. piše kako je jasno da svećenike ne ubijaju partizani, nego “neodgovorni elementi”. (HDA, f. 310 - Komisija za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Sabora. Predmetni spisi, kut. 326, sv. 5. nereg.)

²⁵² Franić navodi da je tadašnji franjevački provincijal fra Karlo Nola ipak bio sklon staleškom udruženju. (Frane FRANIĆ, *Dijalog između Crkve i Titova režima*, 6, S l o b o d n a D a l m a c i j a, god. LVII/2000, br. 17862, Split, 10. listopada 2002.)

²⁵³ Rittig je od ranije poznat po svom jugoslavenstvu i poklonstvenim deputacijama Aleksandru Karađorđeviću. Godine 1943. pridružio se partizanima, a 1944. postao je predsjednikom Komisije za vjerska pitanja. Kasnije je imenovan ministrom bez lisnice u vladi NR Hrvatske.

²⁵⁴ HDA, f. 310 - Komisija za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Sabora, kut. 326, sv. 6. Predstavke (izvještaji) Komisije za vjerske poslove Predsjedništvu savezne Vlade DFJ i pisma S. Rittiga maršalu J. B. Titu (1945., 1951., 1952.).

²⁵⁵ J. BATELJA, *Crna knjiga...*, n. dj., 38.

²⁵⁶ HDA, f. 310 - Komisija za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Sabora, kut. 326, sv. 6. Predstavke (izvještaji) Komisije za vjerske poslove Predsjedništvu savezne Vlade DFJ i pisma S. Rittiga maršalu J. B. Titu (1945., 1951., 1952.). Nedatirano pismo S. Rittiga Titu iz 1952.

rimokatoličkih časni sestara, tri grkokatolička i 13 pravoslavnih svećenika, dvije pravoslavne monahinje, jedan funkcioner evangeličke, dva funkcionera muslimanske, sedam funkcionera adventističke vjerske zajednice, te sedam funkcionera Jehovinih svjedoka. Na izdržavanju kazne u kazneno-popravnim domovima Stara Gradiška, Lepoglava i Slavonska Požega nalazi se 57 rimokatoličkih svećenika, devet rimokatoličkih bogoslova, tri časne sestre i jedan pravoslavni svećenik.²⁵⁷ Iako je broj svećenika na izdržavanju kazne manji nego prije nekoliko godina,²⁵⁸ taj popis ne daje cjelovitu sliku o položaju Katoličke crkve u Jugoslaviji. On ne samo da ne obuhvaća katoličke svećenike i redovnike u drugim republikama, nego ne obuhvaća ni neke koji su na području tadašnje NR Hrvatske osuđeni i smaknuti.²⁵⁹ Povrh toga, on ne obuhvaća ni katoličke svećenike koji su iz političkih razloga bili prisiljeni otići u emigraciju.²⁶⁰

U kasnijem razdoblju ipak je došlo do popuštanja u odnosima između komunističke države i Crkve. To će se odraziti i na djelatnost franjevačkog samostana u Makarskoj. U novim prilikama postat će moguće 1957. ponovno obnoviti rad Franjevačke visoke bogoslovije koja je od 1936. do zatvaranja 1945. imala status fakulteta.²⁶¹

U važne razloge smirivanja odnosa Crkve i države nesumnjivo spadaju smrt pape Pija XII (u listopadu 1958.) i smrt zagrebačkog nadbiskupa i hrvatskog metropolita, kardinala Stepinca (u veljači 1960.). Tijekom 1960. jugoslavenska vlada i vatikanska diplomacija čine korake kako bi se smanjile zategnutosti i eventualno uspostavili prekinuti diplomatski odnosi između Beograda i Vatikana.²⁶² Hrvatska katolička hijerarhija na to je otvaranje gledala s krajnjim oprezom, jer o jugoslavenskome komunističkom režimu nije imala nikakvih iluzija. Bez sustavnih istraživanja, nemoguće je kazati je li Sveta Stolica vjerovala u mogućnost iskrenog sporazuma s Beogradom ili je – što se čini vjerojatnijim - samo pokušavala poboljšati težak položaj Katoličke crkve u Jugoslaviji.²⁶³ To je očito pokretalo i hrvatske

---

²⁵⁷ HDA, f. 310 – Komisija za odnose s vjerskim zajednicama, kut. 341. sv. 1.

²⁵⁸ Američki diplomati pri Sv. Stolicu zabilježili su 14. veljače 1948.: “U Jugoslaviji su sada u zloglasnom starogradiškom zatvoru utamničena u svemu 104 katolička svećenika. Ovaj broj predstavlja porast od 20 svećenika od zadnja dva mjeseca...” (Usp. J. BATELJA, *Crna knjiga...*, n. dj., LXI.)

²⁵⁹ Na popisu, primjerice, nema makarskoga gvardijana fra D. Šulente, D. Barača i mnogih drugih katoličkih svećenika, ali ni nekatolika, poput evangeličkog biskupa Filipa Poppa ili muftije zagrebačkog Ismeta ef. Muftića.

²⁶⁰ Povodom Memoranduma koji je 15. lipnja 1954. predan američkom predsjedniku Eisenhoweru, s potpisima 143 hrvatska katolička svećenika, jugoslavenske su komunističke vlasti sastavile «Popis katoličkih sveštenika u emigraciji», koji sadrži 1083 imena. Usporedno s tim donesene su mjere o redarstvenom nadzoru određenih svećenika, zabrani primanja pošte i sl. (HDA, f. 310 – Komisija za odnose s vjerskim zajednicama, kut. 341, sv. 1., nereg.)

²⁶¹ J. A. SOLDO, *Provincija...*, n. dj., 165.

²⁶² Opš. Agostino CASAROLI, *Mučeništvo strpljivosti. Sveta Stolica i komunističke zemlje 1963.-1989.*, Zagreb, 2001., 314.-315. i d.

²⁶³ Prema jednome jugoslavenskom diplomatskom izvješću, kardinal Montini je nakon što je 21. lipnja 1963. ustoličen za papu Pavla VI. poručio Titu: «...Nadam se da će moj pontifikat dovesti do poboljšanja odnosa

biskupe, koji nisu bili neskloni pregovorima, ali su s nesklonošću gledali na sporazum koji Crkvi ne bi donio ništa osim formalnog obvezivanja jugoslavenske vlade da će poštivati već postojeće propise.²⁶⁴

Otopljanje odnosa između Crkve i države pogodovalo je širenju djelatnosti makarskoga samostana. Već 1960. pokrenut je časopis *Služba Božja*, a u samostanu je 30. travnja 1963. otvoren u svijetu poznati Malakološki muzej kojega je osnovao fra Jure Radić.²⁶⁵ Zahvaljujući tom muzeju i suradnji svećenika i redovnika s građanskim vlastima na otklanjanju posljedica teškog potresa, na mjesnoj će razini izostati krupnija otvorena sporenja. Samostan s bogatom tradicijom, velikom knjižnicom,²⁶⁶ i muzejskom zbirkom postaje važnom turističkom odrednicom i ne manje važnim kulturnim žarištem. Ali unatoč tomu za jugoslavenski komunistički režim nikad ne će izgubiti obilježja nepoćudne, neprijateljske ustanove.²⁶⁷ S druge strane, bilješke u samostanskoj kronici od 1957. naovamo, pokazuju da su makarski franjevci taj režim, uz ozbiljnu muku, tek trpjeli...

S u m m a r y

IN THE TURMOIL OF POLITICAL CHANGES

(The Makarska monastery in the times of the Independent State of Croatia and the communist Yugoslavia)

Based on the available archive material and the sources published, the author describes political circumstances in the Makarska coastal region during the Second World War and the post-war period, as well as the activities of the Franciscan Monastery of St. Mary in Makarska in the period of the Independent State of Croatia

---

između Vatikana i Jugoslavije. Kažite predsjedniku Titu da mi Jugoslavija leži na srcu». (HDA, Komisija za odnose s vjerskim zajednicama, kut. 51., Pov. 130/1-1963.)

²⁶⁴ A. CASAROLI, n. dj., 322.

²⁶⁵ K. JURIŠIĆ, *Franjevački samostan...*, n. dj., 71.

²⁶⁶ Samostanska knjižnica ima više od 100.000 svezaka, te bogatu zbirku inkunabula, starih knjiga i rukopisa. (Opš. Vicko KAPITANOVIĆ, *Franjevačka knjižnica u Makarskoj*, u: *Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj. 250. obljetnica osnivanja i rada, 1736.-1986.*, Makarska, 1989.; ISTI, *Rukopisna i knjižna baština Franjevačke visoke bogoslovije u Makarskoj*, Makarska, 1993.)

²⁶⁷ Arhivska dokumentacija zorno pokazuje s kakvom je negativnom intonacijom režim pratio publikacije vjerskih zajednica i odgoj svećeničkog podmlatka. Opseg ovog rada ne dopušta potanju obradu te teme. Ipak, za ilustraciju vrijedi navesti fragment «Informacije o školama za spremanje svećenika, prvo polugodište šk. god. 1963/64», u kojem se navodi da se u tim školama školuju «uglavnom djeca iz siromašnijih porodica, porodica sa mnogo djece i proustaških porodica. Najviše se regrutiraju iz naših zaostalijih krajeva gdje pored siromaštva postoje i veoma jaka uporišta klera (Dalmatinska Zagora, Hrvatsko Zagorje, Istra). Posebno je velik priliv mladića u sjemeništa iz Hercegovine, također djece iz siromašnijih i često politički negativnih porodica». (HDA,

and the communist Yugoslavia. Although the sources show that Franciscans, following the episode with the Croatian Populist Party after the First World War, were not being involved in political turmoil, the monastery found itself steam-rollered by the war and the ideological conflict. The Franciscans were especially suffering misfortune upon the arrival of communist partisans to Makarska in October 1944. The tensions in the relationship with the communist authorities were especially strong by the beginning of 1960's, but still existed in the later period, practically all the time until 1990.

IZVORI I LITERATURA:

Izvori (neobjavljena i objavljena građa, novine):

AKTEN zur deutschen auswärtigen Politik 1918-1945. Aus dem Archiv des

deutschen auswärtigen Amtes, Serie D: 1937-1941, Bd. XII/2,

ARHIV Franjevačkog samostana u Makarskoj - Knjiga znamenitijeh događaja zbivših se u redovničkoj obitelji Franjevačkog manastira u Makarskoj od godine 1905. do godine 1957. (Kronika)

BOBAN, Ljubo: Hrvatska u arhivima izbjegličkih vlada 1941.-1943., Zagreb, 1985.

DEFINITIVNI rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, Beograd – Sarajevo, 1937.-1940.

GRADSKI muzej Makarska - Razna građa, Arhiv Muzeja revolucije Makarska

HRVATSKI državni arhiv - Agrar

HRVATSKI državni arhiv – NDH, Fond Ministarstva za oslobođene krajeve

HRVATSKI državni arhiv – NDH, Fond Ministarstva vanjskih poslova

HRVATSKI državni arhiv – NDH, Fond Velike župe Cetina

HRVATSKI državni arhiv – NRH, Fond Komisije za nacionalizaciju pri Izvršnom vijeću Sabora

HRVATSKI državni arhiv – Fond Kotarskoga NOO Makarska 1942.-1943.

HRVATSKI državni arhiv – Fond Oblasnoga komiteta KPH za Dalmaciju

HRVATSKI državni arhiv - Fond Okružnoga komiteta KPH Makarska 1945.-1946.

---

f. 310 – Komisija za odnose s vjerskim zajednicama, kut. 353. sv. 1., nereg.) Idućih godina promijenit će se vokabular partijskih analitičara, ali će negativni naboj ostati trajno isti.

HRVATSKI državni arhiv - Fond Komisije za odnose s vjerskim zajednicama
HRVATSKI državni arhiv - Fond Komisije za vjerska pitanja Izvršnog vijeća Sabora.
HRVATSKI narod, Zagreb
JURIŠIĆ, fra Karlo: Ljetopis župe Bast-Baška Voda (1941.-1944.), strojopis
KRIZOMALI, Urban: Splitska i makarska dieceza. Split i diecezanski biskup
Bonefačić u Splitu od travnja 1941. do konca 1944. Prilog za povijest Dieceze
splitske i makarske (strojopis)
NARODNOOSLOBODILAČKA borba u Dalmaciji. Zbornik dokumenata, Split
OPĆI šematizam Katoličke crkve u Jugoslaviji. Prema mandatu preč. Episkopata
Jugoslavije izradio Dr. Krunoslav Draganović, Sarajevo, 1939.
SLOBODNA Dalmacija, Split
TRUTIN, Pero: Narodnooslobodilački pokret na području Imotske krajine 1941-1942.
godine, Beograd, 1980. rkp.
TRUTIN, Pero: Hapšenja partijskih aktivista na području Imotske krajine (od travnja
1941. do listopada 1942.), rkp.
USTAŠA, Zagreb
ZBORNIK dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih
naroda

Literatura (knjige i članci):

ALEXANDER, Stella: Trostruki mit. Život zagrebačkog nadbiskupa Alojzija
Stepinca, Zagreb, 1990.
BAKOVIĆ, don Anto: Stradanja Crkve u Hrvata u Drugom svjetskom ratu. Svećenici
- žrtve rata i poraća 1941.-1945., Zagreb, 1994
BARBIĆ, Mate: Jugoslavenski zbjeg u južnoj Italiji i Egiptu (1943-1946), Zbornik
Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 3, Split, 1975.
BATELJA, Juraj (prir.): Crna knjiga o grozovitostima komunističke vladavine u
Hrvatskoj. Priredio, uvod napisao i bilješkama popratio Juraj Batelja, Zagreb,
1999.
BELJO, Ante: YU-genocid: Bleiburg, Križni put, Udba, II. proš. izd., Zagreb-
Toronto, 1990.
BENKOVIC, Theodore O.F.M.: The Tragedy of a Nation. An American's Eye-
Witness Report, Ed. Croatian Franciscan Press, (s. l.) 1946.

- BEZINA, fra Petar: Franjevci provincije Presvetoga Otkupitelja – žrtve rata 1942.-1948., Split, 1996.
- BEZINA, fra Petar: Progoni biskupa, svećenika i redovnika Splitske metropolije i Zadarske nadbiskupije 1941.-1992., Split, 2000.
- BILIĆ, Jure: Biokovo u narodnooslobodilačkoj borbi i socijalističkoj revoluciji 1941-1945. Uvodna riječ, Biokovo u NOB, Zbornik radova, Split, 1983.
- BIOČINA, Ivan Ico: Razvoj komunističke partije i NOB-e na Braču i veze s Biokovom. Biokovo u NOB, Zbornik radova, Split, 1983.
- CASAROLI, Agostino: Mučeništvo strpljivosti. Sveta Stolica i komunističke zemlje 1963.-1989., Zagreb, 2001.
- COLIĆ, Mladen: Oružane formacije NDH u Dalmaciji 1941-1943. godine, Zbornik Instituta za historiju radničkog pokreta Dalmacije, 3, Split, 1975.
- COURTOIS, Stéphane i dr.: Crna knjiga komunizma. Kriminal, teror, represija, Sarajevo, 1999.
- ČOVO, fra Stjepan: Fra Leonard Bajić. Mučenik za vjeru i domovinu, Split, 2003.
- ĆURIN, Miroslav: Politička i vojna platforma PK KPH za Dalmaciju i razvitak NOB-a na biokovskom području 1941. godine, Biokovo u NOB, zbornik radova, Split, 1983.
- DRAGANOVIĆ, Krunoslav: Hrvatske biskupije. Sadašnjost kroz prizmu prošlosti, u: Croatia sacra. Arhiv za crkvenu poviest Hrvata, god 11-12, br. 20-21., Svečani broj u čast prve godišnjice Nezavisne Države Hrvatske, Izd. Hrvatska bogoslovska akademija u Zagrebu, Zagreb, 1943.
- FRANIĆ, msgr. Frane: Dijalog između Crkve i Titova režima. Podlistak, Slobodna Dalmacija, god. LVII/2000, Split, 2002.
- GLAVINA, Frano: «Braćo, nas vode na groblje!» - Pedeset godina od martirija osamnaestorice Makarana, Slobodna Dalmacija, Split, 4. XI. 1994.
- GOJAK, Tonći: Makarska u ustanku. Ustaničke iskre u Hrvatskoj 1941., Zagreb, 1977.
- GRANIĆ, Dragan: Prve partizanske grupe i akcije na Biokovu, Biokovo u NOB, zbornik radova, Split, 1983.
- HORVAT, Rudolf: Hrvatska na mučilištu, Zagreb, 1942.
- JANČIKOVIĆ, Tomo: Hrvati u izborima 11. prosinca 1938., Zagreb, 1939.
- JELIĆ-BUTIĆ, Fikreta: Hrvatska seljačka stranka, Zagreb, 1983.
- JONJIĆ, Tomislav: Imotski franjevci na udaru fašističkih denuncijacija, Imotska

- krajina, br. 530, Imotski, 26. srpnja 1996.
- JONJIĆ, Tomislav: Hrvatska vanjska politika 1939.-1942., Zagreb, 2000.
- JONJIĆ, Tomislav: Ante Jurjević-Baja o pokolju Dubrovčana u jesen 1944., Politički zatvorenik, god. XIII/2003, Zagreb, listopad 2003.
- JONJIĆ, Tomislav: Krvavi makarski danak, Politički zatvorenik, god. XIII/2003., br. 140 (studeni 2004.) - br. 141 (prosinac 2003.)
- JURIŠIĆ, Hrvatinić Gabrijel: Spisateljska i izdavačka djelatnost profesora bogoslovije u Makarskoj, u: Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj. Zbornik radova, Makarska, 1989.
- JURIŠIĆ, fra Karlo: Franjevački samostan Svete Marije u Makarskoj, u: Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj. 250. obljetnica osnivanja i rada, 1736.-1986., Makarska, 1989.
- JURIŠIĆ, fra Karlo: Spomen osamnaestorice makarskih mučenika nakon četrdeset i šest godina, Vjesnik Franjevačke provincije Presvetoga Otkupitelja, Split, god. XXXIX/1990., br. 6, str. 248.-249.
- JURIŠIĆ, fra Karlo: Fra Ante Benutić, župnik i mučenik (1903.-1944.), Kačić, god. XXX.-XXXI., Split, 1998.-1999.,
- JURIŠIĆ, fra Karlo: "Moje je srce mirno". Govor pri otkriću spomen-obilježja osmorici hrvatskih mučenika kod Sv. Ilije Starog u Kozici (1944.-4. studenog 2001.). Fra Rafo Kalinić, žrtva svoga svećeništva, god. XIII/2002, br. 14-15.
- KAPITANOVIĆ, Vicko: Franjevačka knjižnica u Makarskoj, u: Franjevačka visoka bogoslovija u Makarskoj. Zbornik radova, Makarska, 1989.
- KAPITANOVIĆ, Vicko: Rukopisna i knjižna baština Franjevačke visoke bogoslovije u Makarskoj, Makarska, 1993.
- K. J. "Još o zločinima ustaških bandita u fratarskim mantijama", Slobodna Dalmacija, br. 126, Split, 4. III. 1945.
- KOVAČEVIĆ, Lovre: Organizaciono stanje i djelovanje KPH u općini Makarska 1941-1945., Biokovo u NOB, zbornik radova, Split, 1983.
- KRIŠTO, Jure: Prešućena povijest. Katolička crkva u hrvatskoj politici 1850.-1918., Zagreb, 1994.
- KRIŠTO, Jure: Katolička crkva i Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945., Zagreb, 1998.
- KRIŠTO, Jure: Hrvatski katolički pokret od šestosiječanjske diktature do početka Drugoga svjetskog rata (1929.-1941.), u: Z. MATIJEVIĆ (ur.), Hrvatski

- katolički pokret. Zbornik radova, Zagreb, 2002.
- KUJUNDŽIĆ, Nedjeljko: Imotska krajina u NOB-u 1941-1945, Imotski, 1981.
- KUSTIĆ, Živko: Fra Ante – prorok hrvatske slobode, u: Antićeva baština u duhovnoj obnovi Hrvatske, Zbornik radova Drugog znanstvenog zbora održanog u prigodi 100. obljetnice rođenja o. fra Ante Antića (1893-1993) u Splitu od 3. do 6. lipnja 1993., Zagreb, 1994.
- KVESIĆ, Sibe: Dalmacija u narodnooslobodilačkoj borbi, Zagreb, 1960.
- MAROVIĆ, Neda: Komunistička partija na biokovsko-neretvanskom području 1941-1945. Biokovo u NOB, zbornik radova, Split, 1983.
- MATIJEVIĆ, Zlatko: Slom politike katoličkog jugoslavenstva. Hrvatska pučka stranka u političkom životu Kraljevine SHS (1919.-1929.), Zagreb, 1998.
- MATIJEVIĆ, Zlatko (ur.): Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa održanog u Zagrebu i Krku od 29. do 31. ožujka 2001., Zagreb, 2002.
- MUŽIĆ, Ivan: Katolička crkva, Pavelić i Stepinac, II. izd., Zagreb, 1997.
- NIKOLIĆ, Vinko: Bleiburg: Uzroci i posljedice. Knjižnica Hrvatske revije, München-Barcelona, 1988.
- NOVAK, Viktor: Magnum crimen. Pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj. Reprint. Beograd, 1986.
- PIPINIĆ, Drago: Ratni kotar Metković u narodnooslobodilačkoj borbi. Kronika 1941-1944. Split, 1986.
- RADELIĆ, Zdenko: Hrvatska seljačka stranka 1941.-1950., Zagreb, 1996.
- RADELIĆ, Zdenko: Križari. Gerila u Hrvatskoj 1945.-1950., Zagreb, 2002.
- RADELIĆ-JOVANOVIĆ, Anđelka: Rađanje slobode, Split, 1976.
- SIKAVICA, fra Petar: Moglo je biti i gore, II. dotjerano izdanje, Živogošće, 2003.
- SOLDO, fra Josip-Ante: Franjevačka provincija Presvetog Otkupitelja (Šematizam), Split, 1979.
- SRZIĆ, Vice Gabro: Djelovanje Okružnog komiteta KPH za Makarsku 1941-1945., Biokovo u NOB, Zbornik radova, Split, 1983.
- STANIĆ, Josip Griša: Radnički pokret i socijalistička revolucija na području Omiša 1900-1950., knj. I., Split, 1981.
- ŠITIN, Tonći: Revolucionarni omladinski pokret na području općine Makarska u toku NOB-e i revolucije, u: Miroslav ĆURIN (ur.) Biokovo u NOB i socijalističkoj revoluciji 1941-1945. Zbornik radova, Split, 1983.

- ŠITIN, Tonći: Značajke Hrvatskoga katoličkog pokreta u Dalmaciji (1918.-1929.), u:
Z. MATIJEVIĆ (ur.), Hrvatski katolički pokret. Zbornik radova, Zagreb,
2002.
- TRGO, Fabijan: Bitna obilježja narodnooslobodilačkog rata i revolucije na
biokovskom području. Biokovo u NOB, zbornik radova, Split, 1983.
- UJDUROVIĆ, Miroslav: Biokovsko-neretvansko područje u narodno-oslobodilačkoj
borbi, Split, 1983.
- VISKOVIĆ, Josip: Zapisi s robije, Zagreb, 1994.
- ŽURIĆ-SCOTTI, Neva: Talijanska okupacija biokovsko-neretvanskog i otočkog
područja 1941-1943., Biokovo u NOB, zbornik radova, Split, 1983.